ISSN 0130-7037

Наука і суспільство

2·93

Едуард ДЕГОДЮК:

— «Розколгосплювання» буде не таким драматичним лише зовні. Тут, звісно, обійдеться без примусу та жертв, які лежать на совісті «вождя всіх народів» і його помічників. Проте, як на мене, драма пройде крізь людські душі. Нині переважна більшість селян не може бути ковалями своєї долі. Заважає страх у прийнятті самостійних рішень, відповідальність перед собою і своєю сім'єю. Всі тоталітарні режими привчали людей (і привчили!) до думки — за нас вождь думає. Подолання цього явища я назвав би синдромом клітки. Спробуйте випустити після зимівлі у хаті дику птаху чи звіра. Вони фізично бояться широкого світу. Роблять нетямні спроби до виходу на волю, аж поки не збагнуть і солодкого, і гіркого її значення.

Інтерв'ю з доктором сільськогосподарських наук Едуардом Дегодюком про аграрну науку в умовах ринку, шляхи трансформування колгоспно-радгоспної системи і фермерство в Україні читайте на 6 сторінці.

Фото Володимира ІВЧЕНКА.

Щомісячний
науково-популярний
і літературно-художній
ілюстрований журнал

ЛЮТИЙ

Заснований у серпні 1923 року

Засновник: правління
товариства «Знання» України

Видавець:
видавництво «Преса України»

наука і суспільство

© журнал «Наука і суспільство», 1993

У номері:

2 **Ділові люди**
СУКМАНСЬКА Н. *«Сатурн» вижив.* Чи виживе наука?

6 **Ринковий колоквіум**
ІВЧЕНКО В. *Не чекаючи манни державної.* Аграрна наука в умовах ринку та приватизація на селі.

10 **З життя вчених**

12 СЛЮСАРЕВСЬКИЙ М. *Долі націй: мовні реалії і стратегія виживання*

18 МАЗУР В., РОЗОВИК Д. *Перші кроки національної школи.* Про освітянський аспект у діяльності Української Центральної Ради.

22, 31 **Мозаїка планети**

24 ГАНІТКЕВИЧ Я. *Лікар, учений, громадянин.* Видатний український лікар Є. І. Озаркевич.

27 ДОВБЕНКО М. *Економічна мудрість народу.* Шляхи виходу з кризи є!

32 СЕГЕДА С. *У пошуках пращурів.* Людність України в енеолітичну добу

35 *Астрономічний календар на цей рік*

36 *Заповідник Чаплі (Асканія Нова).* З журналу «Життя і знання» (Львів, 1936 р.)

40 **«Гіперболоїд».**

44 ГНАТЕНКО О. *Кримські вулкани.* Грязьові

45 **Чудеса! Давайте розберемося...**
АДАМЕНКО О., ЛЕВЧУК Ю., МОСТОВА А. *Іспит для «відьом».* Нове у дослідженні біополя.

51 **Благодійний рахунок**

52 **Підсумки лотереї «Передплата-93»**

54 БУШАКОВ В. *Дорога стріла Святослава.* Дещо про походження родового знаку династії Рюриковичів.

56 **Біля домашнього вогнища**

62 ПОЦІЛУЙКО А. *Священний напій давніх аріїв.*

65 ГАЛУЗИНСЬКА В. *Тисяча і одна порада доктора Кривенко.* Як боротися проти радіонуклідів.

67 **Доброго вам здоров'я**

70 **Наша читальня**
КАНИГІН Ю. Імена ваші написані на небесах. Біблія як програма людства.

75 НОСОВ Г. *Реінкарнація: життя після смерті.*

82 СИДЮК Б. *Полювання.* Фантастичне оповідання

ЖУРНАЛ ВИДАЄТЬСЯ ЗА УЧАСТЮ:

УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК НАЦІОНАЛЬНОГО ПРОГРЕСУ (УАННП).

КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ «ПЕРСОНАЛЬНИЙ КОМП'ЮТЕР» («ПЕРКОМБАНК»).

Гроші мають силу і навіть можуть говорити.

Ми даємо Вашим грошам силу і примусимо їх говорити про Вашу перемогу.

«Перкомбанк»

Чи виживе наука?

Їх було багато — організацій, що працювали на ВПК. Всілякі «пульсари», «оріони», «маяки», «сатурни» тощо жили привільно, не думаючи про те, де взяти гроші. І майже ніхто із сторонніх людей не знав, що ховається за дверима величезних комплексів, споруд, що навіть не мали вивіски.

І раптом усе змінилося. Фінансування припинилося. Замовлень від ВПК немає. Коштів теж. Але є люди. Як правило, висококваліфіковані спеціалісти. Є сучасне устаткування, адже економити кошти не було потреби. Невже все це не може знайти застосування в нових умовах?..

— Наш кореспондент Нінель СУКМАНСЬКА бесідує із заступником директора з наукових питань НДІ «Сатурн» доктором технічних наук Костянтином Станіславовичем СУНДУЧКОВИМ.

Кор. Костянтине Станіславовичу, зірвіть, будь ласка, завісу таємничості з вашої організації. Розкажіть, що довгі роки ховалося за романтично-таємничою назвою «Сатурн».

К. Сундучков. НДІ «Сатурн» — науково-дослідна галузева організація. Колись він належав союзному Міністерству електронної промисловості. І справді був, наче в тумані, не для всіх відомий. Це пояснювалось тим, що ми багато працювали на оборону. У часи конверсії багато з чого знімається табу, і наш інститут сьогодні має навіть вивіску. Всі знають нині, що є такий інститут, але мало хто знає, чим він займається.

У «Сатурна» є три великих напрями робіт. Дуже великих. Перший — зв'язок НВЧ (надвисокочастотний): супутниковий і телебачення, тропосферний зв'язок, радіоелектронний, волоконно-оптичний та

кабельний. На основі всього цього можна створити інформаційну управлінську мережу для підприємств, військову систему зв'язку, банківську мережу передачі даних, радіотелефонію і телебачення. Саме в цьому напрямі і працював «Сатурн».

Традиційні діапазони зв'язку в галузі НВЧ уже добре освоєні: це сантиметрові хвилі, і робляться спроби освоїти міліметрові. Чим же відрізняється «Сатурн» від аналогічних підприємств Росії та України? Передусім тим, що він опанував арсенідо-галієву технологію.

Кор. Що то за технологія?

К. Сундучков. Йдеться про надсучасну технологію, яка оперує дуже складними матеріалами, що дають змогу створювати надчутливі напівпровідникові прилади — НВЧ-транзистори, котрі споживають мало енергії. Передусім то особливо чисті сполуки галію, арсеніду, їх окислів, що є напівпровідниковими матеріалами, на основі яких можна робити фантастичні речі. За рахунок інплантації, літографії та інших спеціальних процесів можна на пластині формувати такі ділянки, потрапляючи на які, НВЧ-сигнали підсилюватимуться. Ця технологія здійснюється у чистих приміщеннях і оперує мікроскопічними розмірами — півмікрона, чверть мікрона, а за кордоном уже наблизилися до десятої частини мікрона.

На основі цих приладів можна створювати надчутливі підсилювачі, які з свого боку дають змогу одержати надвисокочутливу станцію прийому будь-якого призначення — для супутникового, релейного, тропосферного зв'язку.

Кор. Технологія, про яку ви розповідали, була створена на «Сатурні»?

К. Сундучков. Вона відома у світі, і такі провідні країни, як Японія, США та інші опанували її краще від нас. У науковому плані тут усе було відомо. Треба було лиш створити інститут, завезти в нього потрібне устаткування, набрати спеціалістів. Так з'явився «Сатурн». І скоро ми перетворилися на організацію, яка змогла конкурувати з головною у колишньому Радянському Союзі, що мала назву «Пульсар».

В Україні є ще один інститут — «Оріон», який теж володіє цією технологією. Але там виготовляють генератори, а ми — приймачі. Ото ж ми не конкуруємо, а доповнюємо один одного.

У нас є ще один напрям робіт, який можна назвати НВЧ-елементна база. Адже зв'язок — то вже готова продукція, яка забезпечує якусь функцію суспільства. Щоб її створити, потрібні приймачі й передавачі. А для них — надвисокочутливі підсилювачі великої потужності, селектори, фільтри, перетворювачі тощо. Деякі з них можна зробити на традиційній елементній базі, бо вони не впливають на характеристики сигналу. А деякі не можна,— приміром, вхідний підсилювач. Якщо не поставити в нього арсенідо-галієвий напівпровідниковий транзистор, що мало «шумить», то чутливість буде поганою. Тому народився цілий напрям створення радіотехнічних елементів на арсенідо-галієвій основі, які потрібні не лише для зв'язку. Ми продаємо ці елементи для радіолокації, радіоастрономії, навігації — всім вони потрібні, навіть нині знаходять попит на всій території колишнього Радянського Союзу, незважаючи на митницю, кордони на інші перепони. До нас приїздять буквально з валізами за цією унікальною продукцією.

Кор. Як на всяку серійну продукцію.

К. Сундучков. Так, ми — фірма не масова, у нас дослідне виробництво, ми не маємо великих серійних заводів. Тому випускаємо продукцію лише дрібними партіями. Зате у нас все відібране, вивірене, отже, параметри нашої апаратури вищі, наші підсилювачі «шумлять» менше, ніж новгородські чи ті, що випускаються у колишньому Горькому, тощо.

Є в нас ще один напрям робіт. Народився він давно, але довгий час ледь животів: медичне устаткування і товари народного вжитку. Нині він розширюється, оскільки назріла необхідність мати твердий ринок, що не залежить від військових замовлень. Якщо недавно ми випускали лише кріохірургічний інструмент невеликими партіями, то сьогодні розширюється сама медична тематика, і зростає кількість нових виробів. Це і радіостанції для зв'язку на невеликих відстанях, що були задумані як іграшка. Нині вони застосовуватимуться, скажімо, на будівельних майданчиках. Кранівники вже не надриватимуть горло, а зможуть спілкуватися один з одним і з виконробом, що стоїть на землі.

Або ж експрес-аналізатор жирності молока. Виявилося, що то велика проблема. Ми ніколи про неї не знали, не сушили голову над нею, але конверсія змусила нас пошукати ринок збуту своєї продукції. І виявилося, що жирність молока вимірювати немає чим. «Арсенал» випускає для цього оптичний прилад — великий, незручний і капризний ящик. Будь-який туман, холод викликає запотівання лінз — і вимірювання стає неточним.

Наші працівники вирішили зіграти на резонансних властивостях діелектрика, що ним є молоко. Ми весь час вимірювали діелектричну сталу інших матеріалів, то чому б нам не вимірювати її у молоці? Наш прилад простий, маленький, як ваш диктофон, з невеликим щупом. Кожна доярка може тримати його у себе в кишені і дізнаватися, яка жирність

молока у корови сьогодні. Цей прилад уже чекають у багатьох господарствах.

Кор. У зв'язку з перебудовою ВПК як змінилося ваше життя? Чи все лишилося, як і було?

К. Сундучков. Минулого року нам, ясна річ, стало важче працювати, а надто у фінансовому плані. Бо інститут, абсолютно не підготовлений для цивільної тематики, кинули напризволяще. Москва ще з жовтня 1991 року припинила бюджетні асигнування, а з січня минулого всі договірні роботи з Росією зависли у повітрі — і ми лишилися без засобів для існування.

Заходилися терміново випускати конвертори для станцій прийому супутникового телебачення. Щось у нас вийшло, але це не могло утримувати весь інститут. Інші наші товари народного споживання ще не були готові до масового випуску, вони існували в поодиноких примірниках. І нам довелося скорочувати штати, робочий тиждень. Влітку «Сатурн» пережив усе те, що й інші інститути нашого профілю.

Але, як це не парадоксально, інститут удалося зберегти. І ті втрати, яких ми зазнали, не торкнулися ні технології, ні устаткування, ні виробничих потужностей. Втратили людей, але вони пішли недалеко від нас: навколо «Сатурна» утворилось десь зо два десятки малих підприємств. І нині організується корпорація, яка складатиметься з цих малих підприємств, тобто ми знову об'єднуємося, звичайно, на нових умовах. І радіємо цьому, бо люди вже навчилися самостійності, відповідальності, чого не було раніше. Кожний начальник відділу раніше вважав, що йому все дасть держава. Тому й витрати не завжди були раціональними. Нині все робиться дуже економічно, бо гроші свої, і керівникові малого підприємства не доводиться розраховувати на якісь додаткові кошти. Тим часом «Сатурн» лишився провідною організацією серед усіх цих малих підприємств і буде лідером.

Отже, як сказала не дуже популярна нині людина: «Аби об'єднатися, нам треба було розмежуватися».

Що ж у нас відбулося в результаті цього процесу розмежування? Звільнилися структури, що паразитували. Існував на «Сатурні» великий патентно-ліцензійний відділ, від якого користі було мало, хоч 20 заявок на рік ми одержували. І що з того? Жодного карбованця ми на них не заробили. Ми не змогли цей відділ фінансувати, і люди звільнилися з роботи. Зменшився склад бухгалтерії, планово-економічного відділу, закрилися лабораторія якості, науково-технічної організації праці тощо.

Нині «Сатурн» уже має кілька замовлень від нашого, українського Міністерства машинобудування, ВПК і конверсії, ряд традиційних замовлень. А найголовніше — ми наполовину забезпечуємо себе, продаючи радіотехнічну апаратуру різного профілю. І маємо намір продовжити цю тенденцію, а для цього нам треба зміцнити виробничу базу. Тоді зможемо ще більше продавати товарів і не залежатимемо від того, поділила Верховна Рада бюджет, чи ні.

Кор. Отже, найскладніший період у вас уже позаду?

К. Сундучков. Нам здається, що так. Але ми ще не маємо досвіду ведення маркетингу, погано відчуваємо ринок, не вміємо швидко реагувати на попит, у нас зовсім не налагоджене постачання. Стара система зруйнована, а нової ще немає.

Кор. А чому б вам не створити на «Сатурні» структури, які б вивчали потреби ринку?

К. Сундучков. Вони вже створені. Але їм ще треба з'їсти пуд солі для того, щоб допомогти нам. Люди рекламують наші вироби, щось приносять. Але основні замовлення організовують наші головні конструктори — керівники підрозділів. У них є досвід, але немає часу займатися цією справою. Ми прагнемо нині поновити структуру науково-технічного відділу, який у нас був, однак на нових засадах, із невеликим штатом. Набираємо туди молодих, енергійних, грамотних спеціалістів, що знають іноземні мови. Гадаємо, що скоро вони допоможуть нам у виборі напрямів розвитку нашого виробництва. Тобто перебудова всередині «Сатурна» іде, організований відділ маркетингу, скасовані непотрібні відділи та лабораторії.

Кор. Отже, загалом можна сказати, що «Сатурн» вистояв у ситуації «хочеш жити — умій крутитись»? А наука? Чи вистояла вона?

К. Сундучков. На жаль, ми потрапили нині у таку ситуацію що сама наука нікому не потрібна. Як заступник директора з наукових питань я дуже засмучений тим, що на фініші своєї трудової діяльності доводиться констатувати: наукові конференції нікому не потрібні, статті — теж, аспірантура — тим більше.

Кор. Але ж така ситуація довго тривати не може. Жодне суспільство не може розвиватися без науки.

К. Сундучков. Саме це я й хотів сказати. Я оптиміст, і своїм найближчим друзям та синам все одно раджу вчитися. Мине деякий час — і щось зміниться.

В Україні вже на Академію наук уряд звернув увагу, вона одержала стійкий бюджет. Так само і школа. Тобто уряд визнав, що ці структури потрібні. Отже, ще трохи — і візьмуться за галузеву науку, якщо розбагатіємо і рушимо вперед.

Кор. Але без науки ми ніколи не розбагатіємо і не рушимо вперед.

К. Сундучков. Саме тому ми й прагнемо зберегти те, що в нас нагромаджене роками наукової роботи. Але поки що тільки зберегти, бо для розвитку науки потрібні кошти. Нещодавно «Сатурн» одержав їх трохи від нашого міністерства. Як ми їх поділили? Дирекція виходила з такого принципу: фінансувати найперше ті роботи, які принесуть результати у першому півріччі нинішнього року. З-посеред решти зберігаємо лише ті, без яких «Сатурн» втратить своє обличчя, тобто йдеться про арсенідогалієві технології, надвисокочутливі напівпровідникові транзистори, оптоелектроніку тощо. Якщо говорити про науковий пошук, про перспективні, але не актуальні нині проблеми, то ми їх просто не фінансуємо: у нас сьогодні на це немає коштів.

Кор. Але ж це надзвичайно важка ситуація!

К. Сундучков. Це дуже сумна ситуація, бо ми не можемо дозволити собі сьогодні роботи з перспективою на 15 років. А у нас є ідеї, і є над чим працювати.

Кор. Не боїтеся таким чином втратити ключові позиції в науці?

К. Сундучков. Розумієте, ми цього року жили серед таких обставин, що майже з радістю підписували заяву на звільнення з роботи і вводили адміністративно неповний робочий тиждень. Не платили людям зарплату. То про яку перспективу може йти мова?

Хвалити Бога, з 1 вересня минулого року у нас режим роботи відновлений, обстановка поліпшується. Але ще боїмося витратити бюджетні гроші на 15-річну перспективу. Ми зможемо такі роботи розпочати лише згодом, коли відчуємо, що живемо не лише за рахунок держбюджетних асигнувань і що в нас уже є якийсь прибуток. Нині ж у нас лише прикладні роботи. Сьогодні у «Сатурні» така ситуація.

Кор. Я вас слухаю — і серце обливається кров'ю. Невже уряд не розуміє, до чого це призведе?

К. Сундучков. Мені здається, що починає розуміти. В усякому разі представники Президентської ради збирали нас на консультативну нараду. І в мене склалося враження, що вони зрозуміли: настав час звернути увагу на науку, і передусім галузеву. То моє глибоке переконання і не лише моє — на нараді багато хто говорив про це. Галузеву науку треба розвивати у першу чергу не тому, що вона є найголовнішою. Справа не в цьому. Хороша і погана наука є і в Академії, і у вузах, і в галузевих інститутах. Але останні — то єдина структура, де є досвід доводити справу до кінця, до виробництва. Внаслідок того, що майже всі галузеві інститути працювали на ВПК, вони були багатими. Мають хороші технології, першокласне устаткування, чого не можна сказати про вузи і навіть Академію наук. На такій базі і сама галузева наука перебувала на передових рубежах. Плюс уміння випускати кінцевий виріб на своїх же заводах. Ось чому сюди і слід вкладати гроші.

Ми вважаємо, що галузеві інститути мають бути головними по цільових програмах. Академію (крім якогось гарантованого фонду) треба фінансувати вже з коштів, відпущених на ці програми, для розв'язання конкретних проблем. Так само треба робити і з вузами. Вчені обох цих структур мають продавати свій мозок, займатися наукою. Я не кажу, що їх треба повністю переключити на галузеву науку, але хоча б наполовину. Тоді вони змогли б проводити і фундаментальні дослідження за держбюджетом, і брати участь у великих проектах разом з галузевими інститутами.

Якщо зробити навпаки — влити в Академію основні кошти,— там намалюють чудові програми, але вони не будуть доведені до кінця, до реального втілення. Справа в тому, що академічні вчені не завжди розуміють, що треба робити. Вони не знають потреб суспільства, як практики. Наука має займатися іншим.

Тому я переконаний: великі національні програми з енергетики, зв'язку, медицини, харчування треба віддавати у великі галузеві, а не академічні центри. І, безумовно, підключати до них Академію, вузи тощо.

Кор. Ідея надзвичайно цікава, хоч і не здається мені беззаперечною, годилося б послухати й опонентів. Що ж абсолютно не викликає сумніву: галузева наука має розвиватися якнайшвидше і мати не це кошти...

Не чекаючи манни державної

Нелегко нині знайти виробничий чи науковий колектив, де б не лаяли ринковий хаос і не наполягали на рятівних державних дотаціях. А ось інтерв'ю нашого кореспондента з доктором сільськогосподарських наук, завідуючим лабораторією агрохімії Інституту землеробства Академії аграрних наук України Едуардом Григоровичем Дегодюком — виняток. Звичайно, вчений не в захваті від кризи, яка охопила усі сторони нашого буття. Проте бачить «світло у кінці тунелю» і замість сварити «Кабінет Міністрів» конкретною науковою та організаторською діяльністю прокладає собі і своїм колегам шлях до благополуччя у нових умовах, доводить, що фермерство у нас — річ реальна.

Кор. — Ринкові стосунки, якщо дозволено буде назвати те, що відбувається нині навколо нас, поставили у скруту багато галузей господарства, в тім числі, звісно, й аграрну науку. Які ви бачите шляхи її виживання, а далі й більш або менш ефективної діяльності!

Е. Дегодюк. — Перш ніж говорити про виживання, хотів би зауважити: у зв'язку зі згубними експериментами учорашньої Системи ми потрапили в унікальні за своєю соціальною несприятливістю умови. В історії траплялося, що те чи інше суспільство зазнавало ударів на зразок епідемії, війни, недороду або економічної кризи... Ми ж маємо сьогодні букет кризових явищ, хоч, слава Богу, й реалізовано заповітну мрію національної самостійності. У нашому інституті є багато вчених, які цікавляться не тільки землеробством. Вони все частіше замислюються, куди ми йдемо...

Кор. — Цікаво! Вже перепробувано немало соціально-економічних мікстур. Можливо, ваша найкраща!

Е. Дегодюк. — Мова не про конкретні оперативні приписи. Я хочу просто торкнутися розробок кандидата сільськогосподарських наук Анатолія Митрофановича Малієнка, оскільки й сам мав до них відношення. Так от, згідно з цим аналізом, нас лихоманить принаймні дев'ять кризових явищ! Це демографічна криза, екологічна, соціальна, економічна, порушення стосунків між аграрним та промисловим секторами, інерція дії старих соціальних структур, глибоке несприйняття науки...

Кор. — Як так — несприйняття науки!

Е. Дегодюк. — А так. Вона, схоже, зараз нікому непотрібна. Я маю передусім на увазі село. На рівні інституту і на рівні окремих його підрозділів ми буквально боремося за реалізацію своєї наукової продукції. А то — розробки систем, технологій, рекомендацій... Аж до нових сортів сільськогосподарських культур включно. Правду кажучи, пробували ми торгувати своїми набутками ще у рамках адміністративно-командної системи. Проте реальної віддачі не відчували: все йшло у державну кишеню. Наш ентузіазм (а точніше — наша підприємливість) винагороджувалися хіба що мискою борщу у підшефному колгоспі. Тепер часи змінилися. Попри грабіжницький податковий прес, чимало зробленого дістається все-таки нам, хоч тут цілий букет невирішених проблем. Джерела поповнення нашої казни — ділові угоди з АН України і Академією аграрних наук, розробки конкретних програм, кращі з яких підтримуються урядом, угоди з окремими господарствами, підприємствами, асоціаціями... До речі, і сам інститут входить до складу потужного Акціонерного науково-виробничого товариства «Нива України». Ключ до успіху — широкі ділові зв'язки, які, звісно, не подарує жоден Кабінет Міністрів. Що ж до нинішніх владних структур, то ми маємо одну претензію — в Україні досьогодні немає державної концепції розвитку сільського господарства. Оце лихо! Воно нам заважає. Місце концепції поки що посідають гарні гасла і побажання. Мовляв, село процвітатиме, без колгоспів і радгоспів не пропадемо і т. ін. До речі, про останнє. Вимальовується чітка тенденція покінчити з колгоспно-радгоспною системою одним махом. На цьому шляху нас чекає одне — найгірший гатунок румунського варіанту.

Кор. — А що ж тоді робити!

Е. Дегодюк. — Потрібна поступова трансформація нині сущої системи господарювання у інші форми власності. Не секрет: радянська влада за допомогою райкомів партії вирила прірву між людиною і землею, упослідила почуття власника, господаря, і відродити його можна, лише відмовившись від колгоспно-радгоспного господарювання. Ставши на шлях кооперування, акціонування, фермерства...

Не забуваймо, що на Заході фермери чи кооперативи не існують самі по собі. Їх обслуговує могутня технічна, наукова, комерційна інфраструктура. Якщо у США фермери складають близько чотирьох відсотків від загальної кількості населення, то аж до 20 процентів чітко і злагоджено допомагають їм вирощувати хліб. Ми ж маємо напівзруйновані структури тоталітарної системи у вигляді сільгосптехніки, сільгоспхімії, заготівельних контор і таке інше. Їм також доведеться пройти болючу стадію переродження від знеосібки до власників. Отже, на часі не тільки колективна чи індивідуальна приватизація, а створення нових структур, як у самому селі, так і спільно з містом. Очевидно, це будуть різні асоціації, корпорації, акціонерні товариства і тому подібне.

Кор. — Тож приватизація буде не така драматична, як колективізація!

Е. Дегодюк. — «Розколгосплювання» буде не таким драматичним лише зовні. Тут, звісно, обійдеться без примусу та жертв, які лежать на совісті «вождя всіх народів» і його помічників. Проте, як на мене, драма пройде крізь людські душі. Нині переважна більшість селян не може бути ковалями своєї долі. Заважає страх у прийнятті самостійних рішень, відповідальність перед собою і своєю сім'єю. Всі тоталітарні режими привчали людей (і привчили!) до думки — за нас думає вождь. Подолання цього явища я назвав би синдромом клітки. Спробуйте випустити після зимівлі у хаті дику птаху чи звіра. Вони фізично бояться широкого світу. Роблять непевні спроби до виходу на волю, аж поки не збагнуть і солодкого, і гіркого її значення.

Отож зараз ті, хто в окопах Сталінграда мріяв, що Жуков після війни розпустить колгоспи, і слухати про це не хочуть. Відбувся психологічний злам. А потім соціальна незахищеність — новий господар старого коня не тримає. Втрачено багато часу. Але не назавжди. Господарем на землі повинне стати передусім молоде покоління. Звичайно, з труднощами, не без опору старих структур. Та проте ми повернемося до батьківської хати. Здоровий глузд все одно проб'є собі дорогу. А про долю старшого покоління повинна подбати держава. Воно цього заслужило своєю тяжкою і часто — даремною працею.

Кор. — Кажуть, фермерство притаманніше Прибалтиці, або іншим державам, де люди ще пам'ятають відрубне господарювання...

Е. Дегодюк. — Так. Часто ще можна почути: фермерство в Україні безперспективне. У нас, мовляв, споконвіку процвітала панщина. Спочатку натуральна, у вигляді російських та польських поміщиків. А далі прихована, колгоспно-радгоспна. Отож, селянин більше звик до нагая, команди, примусу, поховавши у собі раз і назавжди господарську ініціативу. Але заглянемо в історію. Іще до феодалізму, кріпацтва на землях України господарювали селами, хуторами, тобто колективно і відносно вільно, без численних начальств. Це не ідилія.

Це — історичні факти. Звісно, що майнової рівності не було. Однак не було й жорстокого підневільництва. Люди осідали там, де зручно було вирощувати хліб і оборонятися від зайд. Ще тоді, у досічові часи, українським поселенцям була властива атмосфера демократії. Ще тоді, задовго до кріпосного гніту, нашому селянинові не був чужий дух особистого підприємництва, фермерства. А паланки... Чули про таке? Це були своєрідні аграрні острівці, відвойовані козаками у дикого степу. Січовий люд не тільки воював. Частина козаків вирощувала хліб, дбала про потомство. Спираючись на те, що я взнав з історії, можу стверджувати: господарства у паланках і були найпершими ростками європейського фермерства.

Кор. — Чи не хочете ви сказати, що під похмурою феодально-кріпацькою будівлею на території України збереглися рештки капіталістичних відносин!

Е. Дегодюк. — Уявіть собі. У нас ці відносини були ще тоді, як у Європі ними й не пахло...

Кор. — Ви, певно, читали книгу Олжаса Сулейменова «Аз і Ять». Так ось там зображена молода пані Європа, яка зверхньо дивиться з вікна експресу на бабцю-Азію. І, звичайно, не підозрює, що та прожила ще бурхливішу і блискучішу, ніж вона сама, молодість... Думки про українську капіталістичну першість вельми нагадують цей яскравий образ.

Е. Дегодюк. — Можливо. Просто ми були довго зачаровані на Схід. Крім того, Україна — не Азія, а центр Європи. Але я хочу лише підкреслити ось що. Нас, українців, гнітили протягом століть багато імперій. Чималої деформації зазнала селянська душа за сімдесят радянських років. І все-таки розгублено та понівечено не все. Одвічна любов до землі, що гнала багатьох на простори Далекого Сходу, Канади, США, Австралії, у поєднанні з невигойним хліборобським сумлінням обов'язково відіграють свою роль у розвитку українського фермерства. А колгоспи... Це просто зручна форма для викачування з селян державою величезних багатств. Пам'ятаєте, як прийшли фашисти? Вони не розпустили жодного колгоспу! Подекуди зоставали і голів, і бригадирів. Бо кращого інструменту для пограбування села немає. Але здирством не була багата жодна цивілізована держава. Державне багатство обумовлюється (створюється!) багатством кожного її громадянина.

Кор. — Едуарде Григоровичу, дозвольте вас знову повернути зі святої історії у грішну сьогоднішню конкретику. То яка, по-вашому, найоптимальніша трансформація приреченої на загибель колгоспно-радгоспної системи!

Е. Дегодюк. — Акціонування! У колгоспі, як відомо, багато галузей — рільництво, птахівництво, тваринництво... Роз'єднати усе це, роздати, приватизувати — важко. Очевидно, потрібні будуть асоціації акціонерів. Мов той обруч, у господарському відношенні стягує діжку колгоспної системи останнє — тваринництво. З чого розпочали колективізацію?

Кор. — З того, що зігнали під один дах худобу.

Е. Дегодюк. — Ось-ось! А реманент (навіщо господареві плуг без коня?) люди принесли самі. Земля ж після того, як худоби не стало, усуспільнилася майже автоматично. Її тепер було вже не тільки нічим обробляти, а й ні до чого. Немає худоби — непотрібно кормів. Самознищення господарства. До слова, думка про розусуспільнення тваринництва, як головний ключ від дверей до приватизації, належить також моєму колезі Малієнку.

Кор. — То що, приватизацію колгоспного добра треба розпочинати з тваринництва!

Е. Дегодюк. — Необов'язково. Але тваринництво при цьому буде найміцнішим горішком. Розумієте? В умовах колгоспно-радгоспного господарювання відбулася суперконцентрація тваринного поголів'я. Наукою доведено: гектар землі може прогодувати 3—4 голови худоби або 12—15 свиней. А в нас, коли дійшло до п'ятдесяти- чи й стотисячних свинокомплексів, десятитисячних «ферм» для великої рогатої худоби, ця пропорція зросла вдесятеро, а то й більше. Ось і крутиться сільський соціум: як утримати тварин? То виганяють їх у поле, то саджають на солом'яний пайок, то закупляють комбікорми, постійно забруднюючи навколишнє середовище. А м'ясо чи молоко все одно дають збиток.

Кор. — Дозвольте, дозвольте. Тваринництво, здається, збиткове й у закордонного фермера.

Е. Дегодюк. — Збиткове, та не так. Різниця тут вимірюється цілим порядком.

Кор. — Значить, розумно було б цю масу худоби роздати чи продати!

Е. Дегодюк. — Так. Але не всю. На тому чи іншому тваринному комплексі все-таки варто залишити оптимальну кількість тварин.

А потім зважте ще на одне: роздати худобу — не проблема. Та хто її візьме, коли споконвічні пасовища вщент розорано ще у 60-х роках, після нового експерименту по усуспільненню решток худоби, яка залишилася у селян? Треба ламати не тільки прямокутні колгоспні поля. Треба знову створювати пасовища.

Причому, сучасні, культурні, такі, що наблизили б селянина до лучних угідь.

Кор. — Отже, так. Наднормативний залишок худоби селянам реалізували чи просто на якихось договірних умовах роздали. А кому належатиме те, що зосталося на комплексі?

Е. Дегодюк. — Можете купити ви. Може придбати кілька господарів.

Кор. — На акціонерних засадах!

Е. Дегодюк. — Саме так! А якщо цей комплекс опиниться у вас в руках, ви негайно ліквідуєте нонсенс з десятьма коровами на один гектар. Бо вам стане невигідно їх годувати. Бачте? Те, що терпить колгоспна форма господарювання, не потерпить приватна. Ба навіть кооперативна.

Кор. — Гаразд. З цим ніби все ясно. Тепер, Едуарде Григоровичу, попрошу вас знову повернутися до осучаснення стосунків аграрної науки з селом.

Е. Дегодюк. — Раніше наука цілком фінансувалася державою. Зверху. І створюй ти найгеніальніші розробки, застосовуй їх найширше на практиці, а крім голої зарплатні нічого не матимеш. Тепер стабільного фінансування немає. Нібито гірше. Чим і незадоволені у багатьох інститутах. Жити стало важче. Але... й цікавіше.

Кор. — Не розумію.

Е. Дегодюк. — Парадокс? Тяжче стало у тому смислі, що зникла хоч і скромна, але гарантована економічна перспектива. А цікавіше... Ну, от ви знайшли на свою технологію споживача, уклали з ним угоду, маєте навіть надбавку до зарплати. Хіба нецікаво? Тільки треба, звісно, крутитися, тримати свою марку. Я раніш говорив, що колгоспам нині не до науки, а фермерів мало. Це так. Проте саме ці нові господарі, а також акціонерні товариства більше горнуться до нас. Виникає дуже цікава ситуація: наука шукає хлібороба, а хлібороб — науку. Це вже паросток нового.

Але не поспішаймо ідеалізувати ситуацію. Наука теж поступово звільняється від знеосібки. Тепер встановлена надбавка до зарплати для науково-технічного персоналу без обмежень. А для науковців — не більш, як 1,5—2 оклади. Незалежно від того, який попит мають їхні розробки і яку суму вони дали в інститутську скарбницю. Звичайно, від недосконалості законів потерпає не тільки наука. Проте підстав для песимізму не бачу: жодне суспільство, тим паче те, що зароджується на демократичних засадах, не обходиться без науки. Нам усім хочеться, прокинувшись завтра, побачити цілковитий порядок і благоденство. Та ба... Потрібно добряче попрацювати.

Ви знаєте, якось уже так склалося, що ми завжди були зорієнтовані на науку з Центру. Коли ж на початку цього року нам запропонували розробити конкретну програму по збереженню земельних ресурсів, я з подивом відзначив, який у нас в Україні могутній науковий потенціал! Тільки б об'єднатися, уникнути дрібних, а то й помилкових напрямків... Та й на це у Кабінету Міністрів не вистачило коштів. Знову ми кожен сам по собі. Сподіваюся, поки що.

Кор. — Спасибі, Едуарде Григоровичу. Після бесіди з вами стає якось веселіше. Виходить, ринок не згубить таки науку. Тільки треба до нього пристосуватися, не чекаючи рятівних державних субсидій. Так я вас зрозумів!

Е. Дегодюк. — Так.

Кор. А тепер дозвольте перейти від землеробської кризи до поезії у прямому значенні цього слова. Знаю, що ви не тільки вчений, а й поет, друкуєтеся.

Слова молитви душу очищають,
Слова образи серце попелять,
Слова кохання старості не знають,
Слова руйнують і слова творять.

Це ваші слова про слова. Чудово сказано. Але чи не заважає, бува, примхливій та солодкоголосій музі інша іпостась вашої натури — наукова! Образ і логіка, як відомо, не завше дружать.

Е. Дегодюк. Справді, є така думка. Мовляв, наука і поезія — антагоністи. Та я її рішуче відкидаю. Розумієте? Поезія — стан душі, образно кажучи, вищий пілотаж мислення. Ніщо так не розвиває чіткість думки, як оце саме поетичне мислення. Людям з таким обдаруванням навпаки, легше, ніж іншим, писати наукові праці. Вже не кажу, що ті праці виходять кращі, популярніші. Мені іноді здається: ті, які не зуміли себе виявити у художній царині, пішли у науку. Звісно, що йдеться про вчених серйозних, справжніх. Втім, серед моїх колег багато поетів. Наприклад, доктор сільськогосподарських наук В. Кравченко, ботанік В. Грабовський, прозаїк, кандидат сільськогосподарських наук В. Барвінченко. Художньо обдарованих науковців багато. Та ось прикрість: дається взнаки тенденція — «не пущать»! Літератори-професіонали хворіють, по-моєму, кастовою замкненістю. Творів «не своїх» вони не хочуть навіть читати. А даремно! Серед полови бувають і добірні зерна. Можливо, у вашому журналі запровадити рубрику для вчених-поетів, вчених-художників?

Кор. — А чого! Слушно... І насамкінець — знову звернемо у попереднє русло. Едуарде Григоровичу, ваш кабінет прикрашений національною символікою. Я знаю, що ідея української суверенності жила у вас ще десять чи п'ятнадцять років тому. Україна стала незалежною.

Проте настали скрутні в економічному відношенні часи. Ви багато їздите по селах, клопочетеся про ті ж таки зв'язки науки із виробництвом. Скажіть по щирості — як ви дивитеся у майбутнє?

Е. Дегодюк. — Оптимістично. У нас вистачить сил і терпіння, аби подолати смугу економічної руїни на шляху до нормального, цивілізованого суспільства. Ви, звичайно, можете нагадати мені про обвальні кризові процеси, бідарів-пенсіонерів, мафію... Так. Це є. Але його можна подолати. Треба тільки, як на мене, тут рухатися не парламентськими шляхами спроб і помилок, а за маршрутами, розробленими наукою і світовим досвідом. Незважаючи на загальний оптимізм, бачу загрозу ще в одному лихові — політичному дилетанстві, інерції позавчорашнього мислення.

Дещо бентежить почуття меншовартості, комплексу національної неповноцінності, які нам настирливо прищеплювали впродовж десятиріч, а то й століть. Але, вирвавшись на волю, переживемо й ці болячки. Усі побачать, що ми таки велика і горда нація.

Інтерв'ю взяв
Володимир ІВЧЕНКО.

З життя вчених

Якщо вже не щастить...

Автори популярних книжок з астрономії завжди охоче розповідають про те, як паризький астроном Урбен Левер'є «на кінчику пера» відкрив планету Нептун. За відхиленнями руху Урана він обчислив орбіту невідомої планети, навіть точно вказав місце на небесній сфері, де невідоме тіло слід було шукати. І справді, 23 вересня 1848 року берлінський астроном Іоганн Готфрід Галле саме на тому місці і виявив нову планету.

Левер'є одразу уславився на всю Європу. Деякі французькі астрономи у захваті навіть пропонували назвати нововідкриту планету ім'ям свого колеги, який її «вирахував». (Щоправда, ту пропозицію не підтримали: за традицією, планету назвали ім'ям римського бога морів.)

А згодом з'ясувалося, що молодий англійський математик Джон Коуч Адамс обчислив орбіту невідомої планети на вісім місяців раніше від Левер'є, і мав усі шанси стати першовідкривачем Нептуна. Та слава обминула 23-річного юнака через справді фатальне невезіння. Кілька разів Адамс приїздив із своїми розрахунками до Грінвіцької обсерваторії. І щоразу не заставав на місці головного королівського астронома Джорджа Ейрі. Врешті, Адамс полишив у обсерваторії листа із своїми обчисленнями. Та заклопотаний повсякденними справами Ейрі так і не звернув на той папірець належної уваги, і він десь загубився... Потім Ейрі довго дорікали: мовляв, через його недбалість Англія втратила пріоритет важливого наукового відкриття. Та ті нарікання вже нічого не могли змінити.

Таке тривале відрядження

1761 року французький астроном Гійом Лежантіль вирушив у тривалу подорож до берегів Індії. Там він мав намір спостерігати рідкісне небесне явище — проходження планети Венери через сонячний диск. Та вченому не пощастило: через різні пригоди та ускладнення він затримався у дорозі і прибув до індійського міста Пондішері з чималим запізненням. Очікуване проходження Венери сталося тоді, коли астроном ще плив на кораблі у відкритому океані, та й до того ще у вітряну погоду. Отже, ні про які серйозні спостереження не могло бути і мови.

Та через вісім років Венера знову мала з'явитися на тлі Сонця. І Лежантіль надумав залишитися у Пондішері, набратися терпіння і чекати. (Хіба ж даремно він здійснив таку тривалу, сповнену небезпек подорож!) Час тягнувся аж надто повільно. Вчений, який звик до напруженої наукової праці та бурхливого паризького життя, нудився у тихому, напівсонному азіатському місті. І от, врешті, настав жаданий 1769 рік. Вчений старанно готувався до спостережень.

Однак лиха доля немовби кепкувала з нього. Погода у Пондішері протягом року майже завжди буває сонячною та ясною, хмарні дні вкрай рідкісні. Але саме того дня, коли треба було розпочинати спостереження Венери, небо, неначе навмисно, суцільно вкрили густі хмари.

Більше чекати вже було нічого — наступне проходження Венери мало статися через 105 років! І невдаха Лежантіль вирушив у зворотню подорож. Та йому й надалі не щастило. Корабель, на якому плив учений, потрапив у шторм, зазнав серйозних пошкоджень і довго ремонтувався. А потім астронома полонили пірати! Врешті, після всіх отих поневірянь, Лежантіль зумів-таки повернутися до рідної Франції, яку він покинув 11 років (!) тому. Зустріч з батьківщиною виявилася безрадісною... У Франції Лежантіля давно вже вважали загиблим. Його

посаду в Паризькій академії посів інший астроном, а родичі вченого розподілили усе його майно.

А ідея була вірна

Якось видатний англійський астроном 18-го століття Уїльям Гершель на якийсь час майже припинив вивчати зоряне небо і натомість став ретельно досліджувати... старовинні хроніки та архівні документи! В усіх отих історичних джерелах вчений старанно шукав відомості про ціни на хліб!..

Тим часом, Гершель зовсім не змінив своїх наукових уподобань, і його історичні дослідження мали найбезпосередніше відношення до астрономічних теорій. Адже Гершель висунув цілком справедливе, хоча й дещо передчасне, припущення про періодичні зміни інтенсивності сонячного випромінювання, його циклічні коливання. Як на той час, то була швидше інтуїтивна здогадка без вагомих доказів. І от Гершель надумав шукати такі докази в історичних джерелах. Він виходив з того, що коливання інтенсивності сонячного випромінювання має впливати на погоду, а, отже, позначатися на врожаях та цінах на хліб. Припущення цілком логічне, та Гершелю тоді так і не пощастило у такий спосіб здобути якісь певні відомості. А його ідея про циклічні зміни інтенсивності сонячного випромінювання знайшла своє визнання набагато пізніше.

Прогавив відкриття

За дивним збігом обставин 1824 року два молодих хіміки-початківці (кожному тоді тільки-но виповнився 21 рік), які жили у різних країнах, майже одночасно відкрили новий хімічний елемент. А йшли вони до відкриття різними шляхами. Німецький студент Карл Левіг досліджував мінеральну воду, якою здавна славилося його рідне пруське містечко Крайцнах. А Жан Антуан Балар, лаборант з південно-французького містечка Монпельє, вивчав хімічний склад місцевих болотяних водоростей. І обидва вони, врешті, окрім уже відомих речовин, одержали ще й трохи червонувато-бурої рідини з неприємним запахом. Балар першим збагнув, що то якийсь новий елемент і сповістив про своє відкриття Паризьку Академію. Там авторитетна комісія у складі відомих учених дійшла висновку, що Балар і справді відкрив новий хімічний елемент. За неприємний запах його назвали «бром» — «смердючий».

А от Карл Левіг трохи забарився — він якраз тоді здавав екзамени у Гейдельбергському університеті і відклав дослідження «смердючої рідини» до кращих часів. Так слава першовідкривача брому дісталася Балару. Цікаво зазначити, що у тому ж таки 1824 році непогані шанси відкрити бром мав ще й молодий німецький хімік Юстус Лібіх. (Йому, до речі, тоді теж минув лише 21 рік!) І він також під час своїх дослідів отримав усе ту ж таки буру смердючу рідину. Та Лібіх дійшов помилкового висновку, що то якась сполука хлору та йоду, і більше тією рідиною не займався. І, лише довідавшись про відкриття Балара, німецький хімік зрозумів, що прогавив свій шанс. Втім згодом Лібіх уславив своє ім'я численними відкриттями.

Пригоди гульвіси

Італієць Джіроламо Кардано був одним з найвизначніших учених часів Відродження. Він уславився як один з найкращих медиків своєї епохи; був блискучим математиком, неабияким механіком, оригінальним філософом. Людина феноменальної ерудиції, Кардано самотужки створив одну з найперших у Європі енциклопедій, багатотомний трактат «Про тонкі матерії», де було зібрано найостанніші досягнення тодішньої наукової думки.

Та от взірцем високоморальної поведінки знаменитий учений аж ніяк не був. Змолоду він мав сумнівну славу гульвіси, затятого картяра та бешкетника. Як визнавав на схилі літ сам Кардано, він «часто впадав у спокусу і грішив у діях своїх». (Хоча й додавав, що «то було найприємніше життя!») Щоправда, молодого вченого можна було почасти зрозуміти. Адже якийсь астролог напророчив йому, що він помре у сорокарічному віці. Пророцтво виявилося брехливим — Кардано дожив до вельми похилих літ і помер 75-річним. Але повіривши у свій гороскоп, Кардано прагнув прожити свій короткий (як він тоді гадав) вік якнайвеселіше. У тій погоні за розвагами вчений нерідко потрапляв до сумнівного товариства; бувало, що й самому життю загрожувала небезпека. Тому чимало сприяла і шалена вдача самого Кардано — він легко впадав у гнів, одразу ж хапався за шпагу або кинджал. Та вчений чудово володів зброєю, завжди діяв сміливо і рішуче — і з усіх отих сутичок виходив переможцем.

Якось Кардано сів грати у карти з кількома шулерами і програв чималі гроші. Збагнувши, врешті, що його обдурюють, учений страшенно розлютився; він вихопив кинджал і кинувся на своїх суперників. Одного з них він тяжко поранив, а інших змусив тікати. (Як згадував згодом Кардано: «я зголосився на їхні благання і дарував їм життя».) Після того вчений відібрав у шахраїв не лише свої, але й їхні гроші та коштовності. Щоправда, потім Кардано великодушно повернув частину забраного на лікування пораненого.

Віктор НЕВГОД.

Доля нації: мовні реалії і стратегія виживання

Ця стаття є продовженням видрукованої у попередньому номері під назвою «Російськомовні українці». Нагадаю, йшлося про надзвичайно складні політико-психологічні проблеми, які постають у зв'язку з масовою російськомовністю українського народу. Ми прямуємо, без перебільшення, до національної трагедії. У той же час очевидно, що виношувані окремими політиками плани форсованого впровадження української мови з допомогою державно-адміністративних заходів неминуче б зазнали фіаско і тільки прискорили катастрофічний розвиток подій. То що ж робити? Як рятувати націю? Перш ніж торкнутися цих питань, хотів би ознайомити читачі ще з деякими фактами і науковими висновками.

Ахматова. Француженка чи росіянка?

Далеко не блискучі, принаймні у найближчі роки, перспективи поширення української мови спонукають до перегляду усталених уявлень про її можливості й значення з огляду на виживання нашої нації.

На чому, власне, ці уявлення базуються? Мова — головна ознака нації, а, отже, й найважливіша запорука її існування. Так вважається з часів М. Костомарова і П. Куліша. Найбільш стисло висловив цей, типовий для минулого століття, підхід російський педагог К. Ушинський: «Нема мови — нема народу. Зникла мова — зник народ».

Що ж, тоді подібні погляди, хоча й поділялися, до речі, не всіма вченими, були загалом природними, оскільки на царині гуманітарних наук майже одноосібно панувала філологія. Але ж прийшли інші часи. На тлі досягнень цілого комплексу наукових дисциплін, що вивчають людину і суспільство,— зокрема таких спеціальних галузей як етнологія, етнопсихологія та етносоціологія,— «мовознавчі» дефініції національних (етнічних) спільнот стали, даруйте, анахронізмом. Вони не підтверджуються ні надійними науковими даними, ні звичайними життєвими спостереженнями.

Про це не без сарказму писав широко відомий історик і етнолог Л. М. Гумільов — син славетних російських по-

етів Анни Ахматової та Миколи Гумільова, багаторічний в'язень сталінських тюрем і концтаборів.

«Усі люди розмовляють якимись мовами, і тому,— сказав мені член-кореспондент АН СРСР О. А. Фрейман,— французи — це ті, хто розмовляє французькою, англійці — ті, хто розмовляє англійською, перси — ті, хто розмовляє перською, і т. д.». «Чудово,— сказав я йому,— а ось моя власна рідна мама у дитинстві до шести років говорила французькою, а по-російськи навчилася розмовляти вже потім, коли пішла до школи й почала гратися з дівчатками на вулицях Царського Села. Щоправда, по тому вона стала російським поетом, а не французьким. То чи була вона француженкою до шести років?»

«Це індивідуальний випадок»,— не розгубився Фрейман.

«Добре,— кажу я,— ірландці протягом двохсот літ, забувши свою мову, розмовляли англійською, але потім повстали, відокремилися від Англії і крові не пошкодували на це відокремлення — ні своєї, ні чужої. Якщо виходити «з мови», то ці двісті літ вони були справжніми англійцями?»

Варто додати, що й сьогодні дві третини ірландців, утворивши самостійну державу, продовжують говорити мовою колишньої метрополії. Але й гадки не мають повертатися до «лона» Британської імперії. І це не такий уже й рідкісний виняток

У світі є чимало прикладів, коли нації, причому високорозвинені й монолітно згуртовані, з великими і своєрідними культурами, взагалі не мають своєї специфічної, тільки їм властивої і тільки ними витвореної мови. Скажімо, аргентинці, мексиканці, чилійці, як відомо, розмовляють іспанською; бразильці — португальською; австралійці, американці, новозеландці, канадці — англійською.

Уже одне це, здавалось би, мало спростувати постулат Ушинського. Але він виявився навдивовижу живучим у Росії та її колоніях. Сучасний російський поет навіть заримував: «Язык — это народ, язык умрет — народ умрет».

Некритичне засвоєння цього постулату, як уже говорилося, здавна властиве й українству. XX століття мало що змінило. Про це свідчать хоча б численні поетичні твори про мову, які іноді просто вражають майже текстуальним збігом зі згаданими рядками російського автора. Наприклад, у відомому патріотичному вірші В. Сосюри читаємо: «Без мови нашої, юначе, й народу нашого нема».

Проте, якщо в російській літературі подібні поетичні пасажі більше нагадують усе-таки абстрактне теоретизування, то в устах українського поета вони відразу набувають зловісно-конкретного значення. Мимоволі напрошується запитання: якщо наша мова перебуває на межі небуття або, тим паче, «в домовині» (Д. Павличко), то чи не помре й український народ? А може він уже помер?

Як бачимо, постулат Ушинського потенційно начинений вельми небезпечними сентенціями. Тож, мабуть, не варто б його стільки повторювати, ще й так беззастережно.

Альтернатива

Найчастіше аргументами на користь абсолютизації мовного фактора виступають твердження про те, що мова, надаючи національної специфіки процесові мислення, є чи не найголовнішою підвалиною моралі й духовності народу. Ці твердження, як правило, підкріплюються посиланнями на авторитети. Щедро цитуються Ж.-Ж. Руссо, Дж.-Ст. Мілль, В. фон Гумбольдт.

Останній зокрема писав: «Мова народу — це його дух, і дух народу — це його мова». Красиво сказано? Безперечно.

Одначе з таким же успіхом можна процитувати й інших, не менш авторитетних авторів. Наприклад, визначний російський філософ М. О. Бердяєв наголошував, що «ані раса, ані територія, ані мова, ані релігія не є ознаками, що визначають національність, хоча всі вони відіграють ту чи іншу роль у її визначенні. Національність — складне історичне утворення, вона формується як наслідок кровного змішування рас і племен, багатьох перерозподілів земель, з якими вона пов'язує свою долю, і духовно-культурного процесу, що витворює її неповторне духовне обличчя».

Навіть Вільгельм Вундт, який наприкінці минулого століття проголосив основною проблемою започаткованої ним «психології народів» найперше мову, визнавав однак, що «історія мови й історія народу — далеко не одне й те саме».

Ще категоричнішим був Гюстав Лебон, один з піонерів світової соціологічної та соціально-психологічної думки. Він вважав мову ознакою, по суті, вторинною, похідною від національного характеру, психічного складу нації, що відтворюється на спадковому рівні з такою ж правильністю й послідовністю, як і анатомічні ознаки. Тому-то, втративши з якихось причин рідну мову, народ як етнічна категорія не зникає. Більше того, послуговуючись чужою мовою, він раніше чи пізніше докорінно її змінює, пристосовуючи до своїх національних потреб.

«Різні раси,— писав Лебон, називаючи так у відповідності з тодішньою терміно-

логією не стільки власне раси, скільки нації та народності,— не можуть довго говорити однією й тією ж мовою. Випадковості завоювань, комерційних інтересів можуть без сумніву змусити якийнебудь народ прийняти чужу мову замість своєї рідної, але протягом небагатьох поколінь запозичена мова цілковито перебудовується. Така перебудова буде тим глибшою, що більше раса, у якої мову було запозичено, відрізняється від тієї, котра цю мову запозичила».

І ще одне зауваження Лебона: «...Навіть тоді, коли мова вже усталилася, завдяки писемності, вона з необхідністю змінюється, переходячи від одного народу до іншого, і саме це робить такою безглуздою ідею про всесвітню мову».

Можна, звичайно, по-різному ставитися до Лебонових теоретичних штудій. Приміром, з погляду сучасної науки навряд чи виглядають достатньо коректними надто категоричні заяви про те, що риси національного характеру успадковуються людиною так само невідворотно, як і ознаки анатомічні. Хоча, з іншого боку, неправомірною є також прямолінійна, вульгарно-матеріалістична критика подібних наукових ідей і гіпотез.

Обсяг і якість спадкової інформації з'ясовані ще недостатньо. Отож не можна говорити з певністю й про те, яку саме роль у формуванні психічного складу нації відіграє засвоєння мови та інших елементів духовної культури, а яку — природна (спадкова) схильність людей до певних способів реагування на навколишню дійсність, генетично запрограмовані особливості мислення, світосприймання. Логічно припускати, що в якихось параметрах людський інтелект і потребомотиваційна сфера є обумовленими етнічними чинниками і розвиваються незалежно від засвоюваної в дитинстві чи, тим паче, пізніше мови. Чужа мова може лише притлумлювати специфіку психічних процесів і властивостей, зазнаючи водночас більших або менших структурно-функціональних трансформацій в індивідуальному мовленні.

Будемо сподіватися, остаточно ці питання розв'яже наука недалекого майбутнього. Але як би там не було, тезу про здатність нації видозмінювати чужу мову відповідно до своїх потреб заперечити неможливо. Її життя підтверджувало неодноразово.

Прикладів, як кажуть, далеко шукати не доводиться. Будь-якій неупередженій людині, не засліпленій ані великоросійськими асиміляторськими амбіціями, ані ображеним самолюбством українського радикала-романтика з його утопічними мріями про «соковиту українську мову» на вулицях Донецька, є очевидним, що ту мову, якою розмовляють і пишуть нині донеччани, запоріжці або харків'яни, власне російською можна назвати лише з чималими натяжками. Вона неухильно віддаляється від мови Пушкіна і Толстого як лексично, так і граматично. Не кажучи вже про фонетику — спробуйте знайти у більшості мовців бодай одне правильно вимовлене слово з фонемою «г».

І це незважаючи на відчайдушні багаторічні заходи імперської адміністрації щодо підтримання нормативності російської мови!

Недавно ще з цього приводу влаштовувалися науково-практичні конференції, приймалися грізні постанови, видавалася спеціальна періодика для загальноосвітніх шкіл України. Нам сьогодні ті вболівання про культуру російської мови згадуються як моторошний сон. Ще б пак. Боротьба за її «чистоту» з неперевершеним цинізмом велася там, де топтались останні живі пагони мови української. Хіба не фантасмагорія з якогось кафкіанського світу? Хіба таке забудеш?

Але ж можна поглянути на подібні заходи і з іншого боку. Вони ж бо виявились у кінцевому підсумку неефективними. Завдяки їм було тільки дещо зупинено стихійний і, як на мене, абсолютно закономірний процес українізації тієї квазіросійської мови, якою говорять східні українці, але надати їй великоросійського національного колориту не вдалося.

Мені, правда, можуть заперечити, що цього колориту майже не лишилось і в мові москвичів та петербуржців. Однак замислімося, а чому не лишилось? Чи не тому передовсім, що його зруйнувала мовна практика численних мігрантів з України, Казахстану та інших колонізованих регіонів? Недаремно ж у Москві останніми десятиріччями з усіх шпарок чулося про «засилье хохлов».

Нині російські письменники б'ють на сполох: «Мова Пушкіна і Толстого гине!» І хоча становище російської мови незрівнянно менш трагічне, ніж української, їх також до певної міри можна зрозуміти. Але що поробиш — такою є розплата за імперію. За безжально розтоптані національні мови поневолених народів.

Скарб. Але не єдиний

«Єдиний скарб у тебе — рідна мова,
Заклятий від сусіднього хижацтва»,—

переконував сучасників і нащадків Пантелеймон Куліш.

Звичайно, до поезії не можна підходити з утилітарно-ідеологічними мірками. Як така, вона підлягає лише естетичній оцінці. Але в даному разі маємо справу швидше не з поетичною метафорою, а з викладеним у віршованій формі ідеологічним кредо, в основу якого було покладено, час відверто визнати, теоретично глибоко хибну ідею про те, що, відмовившись від боротьби за свою державність, українці нібито зможуть зберегти національну ідентичність за рахунок мовно-культурних чинників.

Це кредо, помилкове як з політологічного, так і з етнопсихологічного погляду, дезорієнтувало багато поколінь щирих патріотів України. Заводило їхню самовіддану боротьбу на манівці трагічної безвиході чи карикатурної впертості (як персонажа одного з оповідань Володимира Винниченка) і врешті-решт було жорстоко спростоване історією.

Мова, безперечно, скарб. Двох думок тут бути не може. Але, по-перше (на жаль), аж ніяк не заклятий «від сусіднього хижацтва», а, по-друге (на щастя), не єдиний.

Не створює мова надійного захисту від хижацьких зазіхань колонізатора. Бо сама часто-густо є найменш захищеною сферою національного організму, її найшвидше вражають бацили асиміляції. Відтак, якби українська мова справді була єдиною підвалиною національного буття, то, зважаючи на її нинішній стан, про існування нашого народу говорити б уже не доводилось. Але народ, знедолений і знекровлений, одурений і оббріханий, позбавлений рідного слова і материнської пісні, все ж існує. І навіть (коли склалися сприятливі умови) спромігся відродити хай поки що й вутлу, але державу.

А могло б це статися, якби нашим єдиним і майже повністю розграбованим скарбом була українська мова? Отож-бо.

Нація як етнічна спільність характеризується не лише мовою, територією проживання та народним мистецтвом, як і досі ще дехто собі уявляє. Є цілий ряд інших більш або менш помітних зовні ознак — побутові звичаї, традиції, найрізноманітніші норми повсякденної поведінки. Причому йдеться аж ніяк не про щось архаїчне чи виняткове.

Наприклад, у київському метро, на відміну від московського, якщо ви загаялися, вам навіть у годину «пік» не розіб'ють дверима лоба, а притримають їх, доки наблизитеся на безпечну відстань. Дрібниця? Так. Але з дрібниць, які закономірно повторюються у повсякденні, й складаються норми нашої поведінки, нашого співжиття.

Поруч з мовою та народним мистецтвом вони є компонентами етнічної культури. У широкому розумінні під нею мається на увазі вся сукупність способів і результатів діяльності нації чи народності.

І тут слід підкреслити, гадаю, найголовніше. Етносоціологічні та етнопсихологічні дослідження, що проводилися в різних куточках земної кулі, показали: жоден із компонентів етнічної культури не можна вважати ознакою, що неодмінно вирізняє кожну націю серед інших. Є нації схожі, як близнюки, за релігією, мовою, тими чи тими традиціями і водночас безмежно далекі за менталітетом. А відтак і відсутність якоїсь етнокультурної ознаки чи її втрата сама по собі ще не дає підстав говорити: «Народ помер».

Що ж до мови, то наявні наукові дані дозволяють зробити висновок, що етнічні функції вона ефективно виконує лише тоді, коли завдяки їй утворюється лінгвістичний бар'єр, який унеможливлює вільне спілкування даної нації з сусідніми.

А де такий бар'єр у спілкуванні між росіянами й українцями? Його давно не існує — як наочне свідчення пригадаймо бодай концерти Тарапуньки і Штепселя. Кожний українець розуміє російську мову, а росіянин української не розуміє тільки тоді, коли дуже не хоче. Тому й не будемо дивуватися, що східні українці (як російсько-, так і україномовні) ставляться до ідей національної самобутності з великою недовірою. Пропаганда цих ідей видається їм непереконливою, оскільки акцент у ній робиться, як правило, на мові.

Інакше сприймаються мовні відмінності, щоправда, населенням Західної України. Тут по кількох десятиліттях цілеспрямованої культурно-просвітницької праці, зорганізованої великими подвижниками українського відродження, рідна мова піднялася до рівня національного символу. Але треба враховувати, що таке її сприйняття сформувалося за умов, коли вона усе ж почасти слугувала лінгвістичним бар'єром щодо спілкування українців з найближчими сусідами, за умов, яких зараз в Україні немає.

І другий висновок, що випливає з наявних наукових даних. Зміна мови далеко не завжди означає втрату людиною національної ідентичності. Це спостерігаємо лише тоді, коли руйнується водночас і решта етнокультурних орієнтирів. Іноді ж трапляється протилежне: перехід на іншу мову компенсується, навпаки, посиленням цих орієнтирів, що є механізмом психологічного самозахисту нації. Отож не треба мерщій ліпити людині,

котра говорить «по-чужинському», ярлик відступника.

Не все так просто. Не забуваймо, що під час горезвісного березневого референдуму, коли мільйони українців покірно брели віддати голоси за нове союзне ярмо, честь нації врятував, разом з трьома західноукраїнськими областями, російськомовний Київ, а не україномовне вінницьке чи полтавське село. То кого вважати відступниками? І чи доцільно й надалі будувати стратегію відродження нації на мовних пріоритетах?

«Ми» і «вони»

Ідеологія мовних пріоритетів психологічно зрозуміла. Як і оскомна «фольклороманія», тяжіння до літературного «хуторянства» і телеекранної «шароварщини». Адже мова, народна пісня, традиційний одяг, елементи обрядовості — ці етнічні ознаки відразу впадають в око, лежать на поверхні національного життя. Одначе те, що легко помітити, не завжди є найважливішим.

Не зводимо ж ми явище радіоактивності до ваги, кольору чи конфігурації видобутих шматків уранової руди. Наше пізнання рухається від поверхневого до глибинного, від наслідків до причин. Так і сутність нації вочевидь слід шукати набагато глибше. Де саме? Однозначної відповіді поки що немає. Не створено ж бо досі вичерпної теорії, чи принаймні задовільного визначення, нації. Не дуже допомагає й новіший, можна сказати, модний останнім часом термін «етнос», що використовується здебільшого як узагальнююча назва певного типу людських спільнот, а саме: націй, народностей, племен.

Але це не дає жодного приводу сумніватися щодо реальності таких спільнот. Як не ставимо під сумнів, скажімо, реальність електричного струму, хоча його природа, за свідченнями фахівців, ще оповита таємницею. А інтуїція, телепатія, телекінез? Та що казати, коли невідомо до пуття про самий Всесвіт — «розширюється» він чи «стискується».

І що менш вивчені якісь явища, тим обережнішого, «делікатнішого» підходу вони до себе вимагають. Аби, як мовиться, не наламати дров.

Це стосується й націй. Їх природу М. О. Бердяєв вважав таємничою, містичною, такою, що взагалі не піддається визначенню ні за якими раціональними критеріями.

А якщо такі пояснення когось не влаштовують, видаються «ідеалістичним туманом», то можна скористатися більш «матеріалістичними» гіпотезами. Приміром, той же Л. М. Гумільов по-снував етнічне розмаїття людства адаптацією до різних ландшафтів, де по-різному розподіляється біогеохімічна (термін В. І. Вернадського) енергія живої речовини біосфери Землі. На думку Гумільова, внаслідок якогось первісного енергетичного імпульсу в певному географічному ареалі відбувається специфічна мутація спочатку невеликої кількості осіб, котрі й стають родоначальниками нації, на кшталт легендарних Ромула і Рема. Така мутація, не зачіпаючи фенотипу людини, істотно змінює її генотип, а відтак і «психічну конституцію», стереотип поведінки. «Мутанти» мають однакову вібрацію біострумів, їх єдиний ритм передається оточуючим, виникає своєрідне етнічне поле. Воно згодом охоплює всіх мешканців ареалу, відтворюється з покоління у покоління. За частотою коливань етнічного поля, припускав Гумільов, люди й відрізняють «свого» від «чужих». Так було в сиву давнину, так і нині.

Хтозна, чи вдасться колись перевірити цю поки що «екзотичну» гіпотезу. Але те, що протиставлення «свій-чужий» є глибинним, сутнісним для будь-якого етносу, будь-якої нації, визнають усі серйозні вчені, не виключаючи й авторів монографій, виданих за радянських часів. Подобається комусь чи ні, поза антитезою «ми» і «вони» етнічних спільнот не буває. І не раджу шукати тут замахів на міжнаціональну згоду, намірів розпалювати ворожнечу між народами. Це лише констатація начал, іманентних людській природі. (Інша річ, що антитеза «ми — вони» може бути зреалізована у потворних, варварських формах, але то вже й інша тема).

Ми органічно відчуваємо «своїх». Наділяємо їх, бодай в ідеалі, найвищими чеснотами. Бо як би критично не ставилися до свого національного середовища, тільки в ньому почуваємося повною мірою психологічно комфортно, захищено. І саме це, а не мова і не фольклор, відіграє вирішальну, як правило, роль на крутих зламах людської долі.

...Одного разу в ранковій радіопередачі брав участь офіцер міліції, який, проживши довгі роки в Росії, повернувся в Україну. Чого повернувся? Щоб говорити українською мовою? Так розмовляв російською. Щоб одягти вишиванку? Дивитися по телевізору, як танцюють гопака? Облишмо, прагнення жити в Україні він мотивував тим, що люди в ній «більш працелюбні й доброзичливі».

Мені здається, той міліціонер збагнув суть справи краще від багатьох наших ідеологів національного відродження. Люди — ось що зумовило вибір... А ро-

сіянину доброзичливішими можуть видатися росіяни, грузинові — грузини. Тобто **свої люди.** А ще — **своя земля**... Поняття, на яких грунтується розуміння свого місця у світі й сенсу життя!

Антитеза «ми — вони» одвіку живить національну самосвідомість. І доки є хоч крихти цієї самосвідомості, вирок «народ помер» дуже ризиковано вважати таким, якого рано чи пізно не скасує історія.

Це, між іншим, чудово розуміли адепти імперської політики, коли намагалися нам підмінити передовсім почуття «ми» (згадайте: «Мы — советский народ»). Мовна ж русифікація використовувалася лиш як допоміжний засіб, набувши масових масштабів тільки після того, як ми сприйняли за «своїх» і Дмитрія Донського, і Мініна з Пожарським, і лютого ката наших пращурів Петра Першого.

Але справжнє почуття «ми» жевріло десь на споді. І часом спалахувало,— мимоволі, несподівано для самих нас,— ефектом ураженої гідності.

Траплялося таке переважно тоді, коли «чужий» поводився вже аж надто брутально. Ще за брежнєвської пори у київському гастрономі «Центральний» я став свідком не вельми приємного, але повчального в цьому плані епізоду. Один із заїжджих покупців, нудьгуючи в черзі за ковбасою, обвів поглядом прилавки й раптом ні сіло ні впало буркнув:

— Ну и зажрались хохлы...

Попри сподівання реакція оточуючих була напрочуд одностайною і напрочуд блискавичною:

— Работать надо! Жрем, потому что работаем! — вигукнули відразу кілька чоловік.

І мало не відбувся мікрокарабах.

Цей випадок є прикладом так званої ситуативної етнічності. Термін говорить сам за себе: йдеться про етнічну (національну) самосвідомість, яка пробуджується лише в окремих ситуаціях.

Під впливом ситуативно зумовлених почуттів 1 грудня 1991 р. чимало українців нарешті проголосувало й за незалежність. Але тепер, аби її втримати, цього недосить. Національна самосвідомість має сягнути найвищого, державницького рівня.

Якщо гора не йде до Магомета

Отже, магістральний напрям порятунку нації очевидний. Піднесення національної самосвідомості — умова, як прийнято висловлюватись у науковців, не тільки необхідна, але й достатня. Десятки мільйонів українців, байдуже, якою мовою вони розмовляють, мусять раз і назавжди засвоїти, хто такі «ми», аби не потрапляти більше до ідеологічних та психологічних пасток, які розставляють нам «вони». Мусять засвоїти якомога швидше, невідкладно, поки не розіграно в Україні якимись Жириновськими політичну карту російськомовності. І годі повторювати помилки минулого, зациклюючись на мовних проблемах.

На жаль, ця прозора істина (безперечна, приміром, для тих же ірландців) страшенно повільно доходить до українців (що, можливо, є рисою національної вдачі). Принаймні мені відома лише одна порівняно невелика праця, де чітко сказано про неприпустимість абсолютизації мовного фактора в обстоюванні національних прав. Належить вона відомому дисиденту-шестидесятникові Валентину Морозу, який головну хибу національно-визвольних змагань свого покоління української інтелігенції вбачає саме у тому, що «все починалось і закінчувалося мовою», «не було твердого розуміння, що мовою нація не вичерпується».

Тим часом ескалація мовного питання, за Морозом, просто згубна, бо провокує серед українців капітуляційні настрої. Адже справді, коли людині говорити: «Якщо ти не знаєш мови, ти не українець»,— то цим її можна лише знеохотити до будь-чого українського. Такі настанови прищеплюють російськомовному українцеві комплекс неповноцінності, нижчевартості. А це не сприяє пробудженню національної самосвідомості, навпаки, може спричинити самоідентифікацію за суто мовною ознакою. Так що в кожному разі ці настанови є руйнівними, підсумовує Мороз.

Написана за кордоном і вперше видрукована у нас лише минулого року «Народною газетою», його стаття (можливо, зважаючи на тираж видання) не була помічена широким читацьким загалом. А даремно, її актуальність поза сумнівами.

Більшість української нації на сьогодні російськомовна. І, якщо виходити з реалій, а не з романтичних мрій, залишатиметься такою ще довгі десятиліття. Через те, аби не дочекатися знову «світлого» колоніального майбутнього, слід відмовитися від ілюзій і розгорнути найширшу пропаганду української національної ідеї тією мовою, яку люди сприймають, до якої звикли, тобто російською. Бо якщо не йде гора до Магомета, відомо, що має робити Магомет.

Треба негайно перекласти російською мовою, прокоментувати, видати найбільшими тиражами все вартісне з української суспільної думки, історіографії, ху-

дожньої літератури. Потрібно всіляко заохочувати, насамперед економічно, ті російськомовні газети і журнали, які, охоплюючи масову аудиторію, за змістом є українськими, послідовно утверджують національну ідею. Разом з тим, слід обов'язково дублювати російською мовою найкращу українську періодику. Те ж саме з телебаченням та радіомовленням.

Переконаний, усе це значно важливіше, аніж спроби впровадження української мови у найбільш зрусифікованих регіонах. Важливіше, бо ефективніше.

Але самої лише пропаганди замало. Російськомовні українці мають стати активними суб'єктами національного життя. А досягнути такої активності не можна інакше, як за рахунок розвитку **української російськомовної культури.**

Ні, це не абракадабра. Українська російськомовна культура — явище реальне, цікаве, з давніми, хоча й замовчуваними в радянський період традиціями. Не кажу вже про Данила Мордовцева, Михайла Старицького, ряд інших більш або менш знаних авторів. На рахунку української російськомовної культури такі вершинні досягнення світового письменства, як літературна творчість М. В. Гоголя, принаймні його рання проза. Не варто замовчувати й тієї обставини, що все, залишене нам у спадок найвизначнішим сином українського народу Т. Г. Шевченком (окрім, зрозуміло, віршів та ще «Назара Стодолі»), писалося також по-російськи.

Нині ж розвиток української російськомовної культури потребує особливої уваги. Він покликаний зупинити подальший відтік творчих сил нації. Інакше й надалі десь на Слобожанщині чи в Донбасі талановитий юнак-українець, котрий щойно починає віршувати, формуватиметься як поет великоросійської ментальності лише тому, що поставлено під сумнів його право висловити почуття до України звичною змалечку мовою.

А паралельно треба визнавати як нормативні новоформи цієї мови, найбільш уживані українізми.

Звичайно, я розумію, що мої міркування й пропозиції багато в кого викличуть спротив, позаяк погано узгоджуються з мріями про чудотворне навернення відразу усіх українців до рідного слова. Але зараз питання стоїть так: або часткова російськомовність нації, або загальнонаціональна катастрофа, з уламками недобудованої держави. І особисто я вибираю російськомовність.

Микола СЛЮСАРЕВСЬКИЙ,
кандидат психологічних наук,
завідуючий відділом Інституту
психології АПН України.

Перші кроки

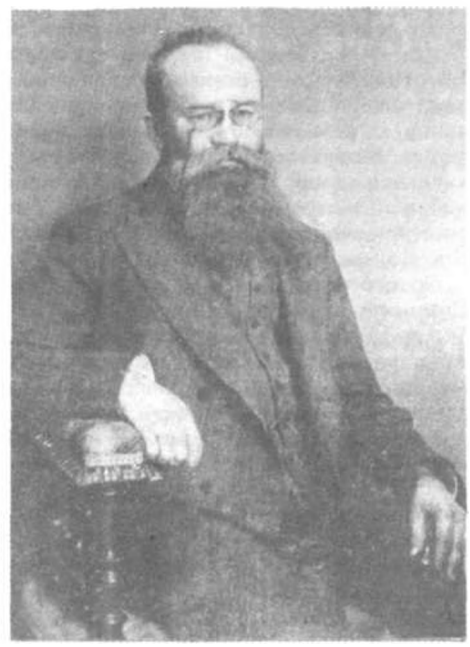

Голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський.

Пропонований читачам матеріал висвітлює маловідомий аспект діяльності Української Центральної Ради, а саме — освітянський. Стаття написана на основі архівних документів, які лише віднедавна увійшли до наукового світу.

Від перших днів існування Українська Центральна Рада занесла до числа найважливіших завдання будівництва національної школи, яку цілком резонно вважала однією з підвалин відродження української держави. Вирішення цього питання, як першорядного, диктувало, зокрема, те, що 75 відсотків населення України було неписьменним. Для успішного державного будівництва і соціального прогресу суспільства необхідно було якнайшвидше підняти освітній рівень населення і створити якісно нову школу.

«Серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих

національної школи

Перший національний уряд України. Сидять (зліва направо): С. Петлюра, С. Єфремов, В. Винниченко, Х. Барановський, І. Стешенко; стоять: П. Мартос, М. Стасюк, П. Христюк; зверху в колі — В. Садовський.

народів і ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування»,— писав Михайло Грушевський. Точку зору голови Центральної Ради цілковито поділяли й інші її діячі. Щойно по створенню УЦР вони розгорнули активну діяльність щодо організації національної школи.

Уже в першій половині березня 1917 року керівництво Центральної Ради (М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Дорошенко, І. Стешенко та інші) добилися в міністра освіти Тимчасового Уряду Росії дозволу на викладання української мови у початкових школах тих регіонів, де проживало україномовне населення. У березні-квітні УЦР за участю Товариства шкільної освіти визначила основні напрямки перебудови освіти в Україні. Програма передбачала відродження української мови і використання її в усіх сферах суспільного життя, ліквідацію неписьменності серед дорослого населення, створення нових і українізацію вже існуючих навчальних закладів. Основні напрямки перебудови освіти схвалив Український Національний Конгрес, що відбувся 6—8 квітня. По тому їх обговорили делегати повітових та губернських, першого і другого Всеукраїнських з'їздів учителів, а також робітничих, селянських і військового з'їздів.

У ході обміну думок програма набула конкретності. Натомість старої багатостутеневої школи українські педагоги пропонували запровадити школу єдиного зразка, засновану на демократичних засадах. Вона мала давати підростаючому поколінню широку початкову освіту з подальшим її поглибленням у середніх, спеціальних і вищих учбових закладах, формувати у дітей інтерес до творчості, мистецтва, розумової і фізичної праці. Йшлося про освіту обов'язкову, безплатну для всіх верств населення. Ставилися також завдання прискореної підготовки і перепідготовки вчителів, розробки нових навчальних програм, підручників, розвитку освіти і культури національних меншин тощо.

До реалізації освітянської програми УЦР приступила вже навесні 1917 року, та особливого розмаху робота набула влітку, після проголошення першого і другого Універсалів та створення українського уряду — Генерального Секретаріату*.

Уряд розробив чітку структуру освіти, яка охоплювала навчанням практично все населення України — від дошкільнят до дорослих; видав закони, згідно з якими у початкових і середніх школах, учительських та духовних семінаріях з червня вводилися штатні одиниці вчителів української мови, а з осені —

* Генеральний Секретаріат освіти в ньому очолив І. Стешенко.

обов'язкове вивчення української мови, літератури, історії та географії України; виділив фінанси для створення нових освітніх закладів. Аби вирішити проблему педагогічних кадрів, Генеральний Секретаріат освіти впродовж літа-осені 1917 року заснував у багатьох повітах, а також у великих містах і губернських центрах курси перекваліфікації вчителів. До цієї роботи залучили студентів-старшокурсників, членів товариства «Просвіта», відомих діячів культури — Є. Чикаленка, С. Єфремова, В. Винниченка, І. Стешенка, С. Русову, К. Квітку, С. Васильченка та багатьох інших. Крім того, Генеральний Секретаріат освіти звернувся до вчителів-українців, які працювали у різних куточках Російської держави, з проханням приїхати в Україну й допомогти в організації національної школи та просвітної роботи. На заклик відгукнулися сотні педагогів.

Великий резерв учительських кадрів знаходився в діючій армії. За клопотанням Генерального Секретаря освіти І. Стешенка та при сприянні генерала Брусілова переважну їх більшість — майже 13 тисяч чоловік — звільнили від військової служби. Восени 1917 року Генеральний Секретар з військових справ С. Петлюра демобілізував учителів з підпорядкованих йому українізованих військових частин.

Ці заходи дозволили в 1917—1918 навчальному році розпочати українізацію в майже 5400 початкових школах, заснувати понад 100 українських гімназій, запровадити україномовне викладання в багатьох технічних, медичних, агрономічних училищах і таким чином охопити переважну більшість учнів вивченням рідної мови безпосередньо у системі освіти.

Зауважимо, що в усіх новостворених школах вводилась, як обов'язкова, тригодинна гімнастика, а також медичний захист дітей, вивчення основ гігієни, образотворчого і театрального мистецтва, українознавства (культура і побут народу). У школах створювалися бібліотеки, лабораторії, природознавчі та історико-етнографічні куточки. Українські педагоги вперше в межах колишньої Російської імперії широко застосували таку форму наочного пізнання, як кіно. Для дітей шкільного віку були випущені художні фільми і казки (54 назви), для студентів — науково-документальні стрічки.

Поряд з організацією навчальних закладів Генеральний Секретаріат освіти створював у містах і селах недільні школи для дорослих, курси по ліквідації неписьменності, вечірні гімназії і училища для робітничої молоді, народні університети. До осені 1917 року діяло понад дві тисячі організацій товариства «Просвіта». В армії, при Українських Фронтових Комітетах, працювали секції з культурно-освітньої роботи серед солдатів.

Центральна Рада і Уряд України вжили заходів щодо забезпечення навчальних закладів і населення підручниками, художньою літературою. До цієї роботи залучили майже всі друкарні. Відтак за короткий строк вийшло масовим тиражем близько 680 назв книжок, 78 журналів і газет, у тому числі й освітянських.

Зауважимо, що дії уряду по ліквідації малограмотності знаходили розуміння і широку підтримку серед населення. На пожертвування громадян створювалися бібліотеки, хати-читальні, школи, училища, навіть гімназії. Ось характерний приклад ставлення простого люду до освітянських заходів уряду: жителі села Вовчиці на Київщині, зібравши загальні збори, ухвалюють збільшити асигнування на школу з місцевих фондів; а ще постановляють — заборонити молоді ходити на досвітки — натомість тричі на тиждень відвідувати школу...

Важливою ланкою у справі розбудови нової школи була діяльність щодо розвитку вищої освіти і формування національної інтелігенції. З ініціативи Центральної Ради у травні 1917 року в Києві засновано перший Український Народний Університет. Він мав три факультети — історико-філологічний, природознавчо-математичний, юридичний — і підготовчі курси. Загалом в університеті вчилося 1400 чоловік — представники всіх українських земель, у тому числі Галичини. Ректором обрали професора І. М. Ганницького; факультети очолювали Г. Г. Павлуцький, І. М. Туган-Барановський, О. М. Швець, І. І. Огієнко, М. П. Кравчук.

Аналогічні навчальні заклади діяли в Миколаєві, Харкові, Одесі. Навесні 1918 року виділено кошти для заснування народних університетів також в Умані і Кам'янці-Подільському.

Ще в липні 1917-го Центральна Рада добилася від Тимчасового Уряду автономії вищої школи в Україні. Це дало змогу відкрити у діючих педагогічних вузах два самостійні історико-філологічні факультети, кафедри української мови в університетах Харкова і Одеси, чотири кафедри україністики в Київському університеті імені св. Володимира, українську науково-педагогічну Академію, технічний інститут у Києві, а крім того, вдосконалити навчальний процес у вузах та розпочати їх поступову українізацію.

Варто, однак, зауважити, що процес створення національної школи проходив небезконфліктно. Чинили опір прихильники Тимчасового Уряду, шовіністичні кола. Так, голова Київського шкільного

округу, що охоплював п'ять губерній, демонстративно нехтував заходами Генерального Секретаріату і видавав власні розпорядження, спрямовані супроти українізації освіти і суспільного життя в Україні. Такої ж тактики дотримувалися й думи деяких великих міст, у тому числі й Київська.

Населення України засуджувало антиукраїнську політику. Наочним прикладом цього можуть слугувати рішення сьомих зборів Київської губернської Ради (вересень 1917 року). У резолюції відзначалося, що Київ історично покликаний бути осередком світла і науки українського народу, а не його русифікації. Збори поставили перед міською Думою вимогу негайно відкрити 25 українських шкіл, які б давали підростаючому поколінню «справжній духовний хліб, а не камінь».

Враховуючи народні настрої, Центральна Рада, на підставі положень третього Універсалу, приймає в грудні 1917 року закон про скасування шкільних округів і створення натомість комісаріатів освіти у складі чотирьох українців і трьох представників національних меншостей. Комісаріати отримували повноваження практично здійснювати постанови УЦР і уряду України щодо освітньої реформи. Поряд з цим, під оруду Генерального Секретаріату були передані всі типи шкіл, а їх учні зрівнювалися у правах.

У березні 1918 року, згідно з рішеннями четвертого Універсалу, яким Україну проголошено незалежною державою, Центральна Рада надає українській мові статусу державної. Відтак українізація освіти і суспільно-політичного життя в Українській Народній Республіці набула юридичного оформлення.

Зауважимо таке: піклуючись про підвищення освітнього рівня українського народу, Центральна Рада водночас приділяла велику увагу й розвитку освіти та культури національних меншин. Це право гарантували Універсали і закон про національно-персональну автономію. Генеральний Секретаріат, а від січня 1918 року Рада Народних Міністрів надавали дієву допомогу російським, єврейським, польським, німецьким, сербським, грецьким школам і гімназіям. Зокрема, восени 1917 року уряд України виділив 60 тисяч карбованців для двох польських гімназій Києва, відкрив у столиці єврейську учительську семінарію, асигнувавши на її потреби 80 тисяч карбованців. Урядовою постановою в українських школах запроваджувалося вивчення російської мови. У місцях компактного проживання росіян відкривались російські класи. Було збільшено випуск підручників для шкіл національних меншин, а також відповідної художньої літератури, журналів, газет. На документах, печатках, штампах поряд з українською, друкувалися означення російською, єврейською, польською мовами.

За короткий період свого існування (березень 1917 — квітень 1918),— незважаючи на зруйновану першою світовою війною економіку, складне внутрішньополітичне становище, громадянську війну,— Українська Центральна Рада заклала міцне підґрунтя нової школи — школи, яка відкрила як українському, так і іншим народам, що проживали на теренах України, широкий шлях до освіти, раніше недоступної для широких трудящих мас, до глибокого вивчення рідної мови, відродження не лише української, а й інших національних культур. Діяльність УЦР щодо розбудови нової школи стимулювала освітян до пошуку нових, досконаліших форм і методів організації навчання і, загалом, сприяла теоретичному й практичному збагаченню української педагогіки.

Йдеться, звісно, про досвід історичний, досвід минулого. А проте, вочевидь, він лишається актуальним і нині, у часи розбудови суверенної Української держави.

Віктор МАЗУР,
Дмитро РОЗОВИК.

Мозаїка планети

НАЙЧОРНІШЕ У СВІТІ ОЗЕРО

Озеро Кахинайдаах, розташоване в Якутії, безумовно найчорніше у світі і конкурентів собі не має. Адже вода того озера насправді являє собою своєрідний розчин... сажі, попелу та кіптяви. Кахинайдаах розташований у западині, де кілька тисячоліть тому лютувала грандіозна пожежа — там протягом багатьох років горіло родовище кам'яного вугілля. Потім те величезне згарище залила вода, яка змила і розчинила усю сажу та кіптяву. Так і утворилося озеро Кахинайдаах, вода якого й сьогодні скидається на рідкий дьоготь. Отже, чорнішого озера вже просто й бути не може!

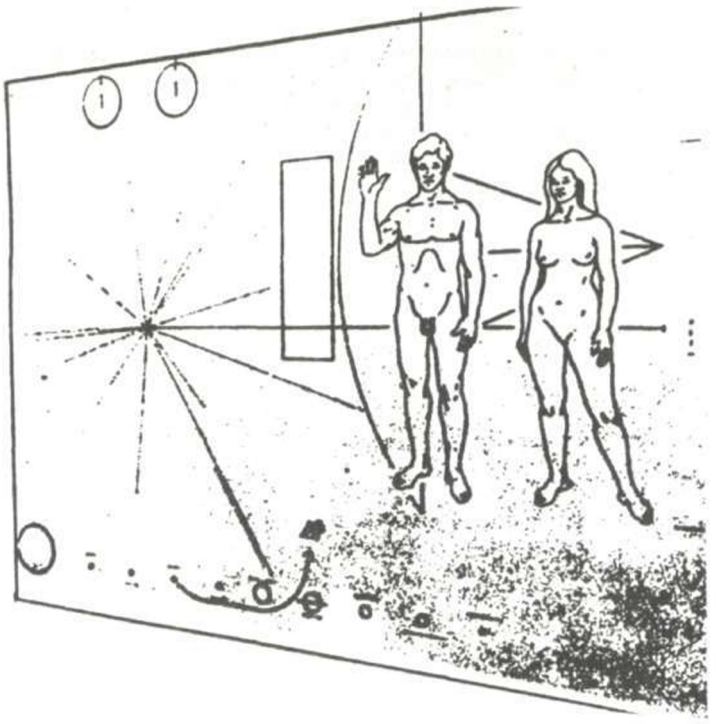

ОЗВИСЬ, КОСМІЧНИЙ БРАТЕ!

Чи самотні ми у Всесвіті? Ця проблема хвилює бзгатьох. У минулому номері нашого журналу опублікована стаття про позаземні цивілізації.

А першу спробу зв'язатися з інопланетними цивілізаціями за допомогою електромагнітних хвиль зробив 1892 року (під час чергового великого протистояння Землі і Марса) відомий французький популяризатор астрономії Камілл Фламмаріон.

Коли,було наступне велике протистояння, начальник морського штабу США адмірал Едвард Еберле наказав потужним флотським радіостанціям 22, 23 і 24 серпня мовчати й очікувати на сигнали з Марса. У передмісті Лондона також слухали Марс, і о першій годині вціймали групи з 4 і 5 точок азбуки Морзе. А у Вашингтоні по бездротовому фототелеграфу прийняли сигнали, з яких начебто склалося зображення, що нагадувало людське обличчя.

27 жовтня 1926 року, під час малого протистояння, всі радіолюбителі чатували на сигнали з Марса. Було зареєстровано 1 спробу активно зв'язатися з марсіанами. Якийсь Менсфілд Робінсон прийшов на Центральний телеграф у Лондоні і подав телеграму невідомою мовою із замовленням передати її в ефір на хвилі 18240 метрів рівно опівночі 27 жовтня. У графі «Місце призначення» Робінсон написав «Марс». Незворушний службовець стяг з нього платню за вищим тарифом, як за телеграму в Індію — по 18 пенсів за слово.

Нині близько 80 учених з різних країн шукають штучні радіосигнали позаземного походження. Радіоастрономи зробили вже кілька десятків спроб зафіксувати штучні радіосигнали з космосу. Вперше таку спробу було здійснено у межах проекту OZMA 1960 року (за ім'ям принцеси казкової країни Оз) американським астрономом Ф. Дрейком. Проект зосередив увагу на зоряних системах Альфа Центавра, Тау Кита та Іпсілон Ерідана. Радіотелескоп у Грін-Бенк (США) вслуховувався у зоряні сигнали 150 годин (загалом протягом останніх тридцяти з лишком років космос прослуховувався 100 тисяч годин). Тоді ж роботу було припинено без ніякого конкретного результату. Провал? Ні, тільки початок. Як сказав Ф. Дрейк перед експериментом, «ті, хто гадає, що мета виправдовує докладені зусилля, продовжать дослідження, окрилені надією, що в майбутньому, за сто років або за тиждень, цей пошук увінчається успіхом».

Нині здійснюється більш досконала програма SETI (абревіатура, що складається з англійських слів «пошуки позаземного розуму») Національного управління з аеронавтики та дослідження космічного простору (НАСА). Передбачається прийом радіосигналів з усіх можливих напрямків на 15 мільйонах різних частот. Буде проаналізовано випромінювання 600 найближчих до нас зірок. «Якщо справді існує позаземний розум і якщо він послав сигнали в космос,— говорить М. Клайн, директор проекту,— цього разу вони не зможуть обминути нас».

Головна квартира «мисливців на голоси інопланетян» розташована в Пасадені (США). Тут приймаються і сигнали космічного апарату «Вояджер-2», котрий 14 років тому вирушив до зірок Сонячної системи.

Великим «вухом», яке спробує вловити можливі позаземні сигнали, стануть радіотелескоп Аресібо на острові Пуерто-Ріко діаметром 305 метрів, 64-метрова антена в Голдстоні (США) і радіотелескоп у Канберрі (Австралія), а також багатоканальний спектральний аналізатор. Радіотелескопи працюватимуть на частоті нейтрального водню 1420 мГц, довжина хвилі 21 сантиметр. Саме на такій хвилі 1974 року було послано закодований сигнал з Аресібо до можливих космічних братів.

На який сигнал з космосу чатують вчені? «Якщо йдеться про розумний

сигнал,— говорить М. Клайн,— то він якимось чином має бути модульованим, ритмічним. Має містити інформацію, що можна розшифрувати».

Поки що неможливо передбачити результати проекту SETI, але дехто вже тривожиться за наслідки можливої зустрічі зблизька з чужою цивілізацією. Вчені запитують: якою має бути поведінка людини, коли станеться велика подія? Це було головною метою міжнародного конгресу із SETI, що відбувся в Брайтоні (Англія). Деякі авторитетні астрофізики, насамперед К. Саган вважають, що такий контакт — питання часу.

У проект SETI включено антропологів, соціологів та психологів, оскільки їх теж цікавить вплив можливого радіоконтакту на земну цивілізацію. Як прецедент можна згадати шок, який пережили народи Америки після висадки Колумба та іспанських конкістадорів, коли зіткнулися дві цивілізації різного ступеню розвитку і слабших знищили. Соціальна дестабілізація, необоротна культурна травма, потрапляння в залежне становище до вищих за розумом істот і переворот у всіх традиційних філософських концепціях — от чого бояться фахівці, що наполягають на підписанні міжнародного протоколу, котрий визначив би стратегію дій «після контакту». На їхню думку, слід підготуватися самим і підготувати громадську думку до можливого Відкриття, останнього удару, що наука могла б завдати гордості людини, котра все ще почувається «господарем і центром світобудови».

У разі успіху пошуки позаземних цивілізацій можуть дати цінні й абсолютно несподівані дані. Але ймовірність контакту дуже мала. Навіть фахівці-оптимісти вважають, що слід буде дослідити понад мільйон зірок, перш ніж ми зможемо зустріти космічних сусідів. Але найновіший сучасний каталог включає близько 400 тисяч назв. Однак, якби ми відмовилися від таких пошуків, то ймовірність контакту стала б іще меншою.

На знімку: закодований опис людського роду, посланий через радіотелескоп Аресібо в космічний простір 1974 року. Сьогодні він перебуває на відстані 14 світлових років од Землі.

КЕНАФ ДЛЯ ГАЗЕТИ

Газетний папір з кенафу — рослини, здатної за певних кліматичних умов давати по три врожаї на рік — є добрим замінником паперу із целюлози. Щонайменше 10 американських газет друкуються на такому папері, котрий біліший і міцніший за традиційний газетний. Невдовзі очікується введення першої великої фабрики промислового виготовлення паперу з кенафу. Проте ця рослина не може повністю замінити деревину, бо для виробництва 250 тисяч тонн паперу необхідно зняти врожай з площі приблизно в 150 гектарів.

ПІДВОДНІ КРИНИЦІ

Серед англійців здавна побутує жартівлива загадка про море: «Навкруги вода, а пити й нічого!» Воно й насправді; спрага завжди була чи не найбільшим лихом для тих, хто опинявся у відкритому морі після корабельної аварії. Безліч людей гинули, мріючи про ковток води, хоча навколо був безкрайній водний простір. Тим часом питна вода могла бути й зовсім поруч. Адже у морі подекуди існують справжні підводні криниці з кришталево чистою питною водою. Вони утворюються там, де з розколин у морському дні струменить під високим тиском вода з прісноводних підземних джерел. Щоправда, дістатися до тієї водиці нелегко, адже оті криниці часто перебувають на чималій глибині. Так, біля середземноморського узбережжя Франції, неподалік від курортного містечка Канни, прісну воду знайшли на глибині... 162 метри! Ще глибша «криничка» поблизу італійського курорта Сан-Ремо — там до питної води вже 190 метрів, побіля Адріатичного узбережжя республіки Хорватії таке родовище «сховане» на .. 700-метровій глибині!

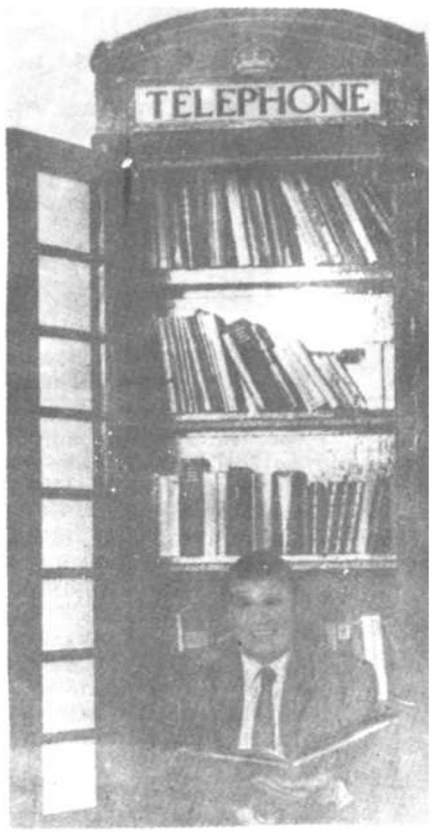

БУДКА-БІБЛІОТЕКА

Англієць Уіллі Уайт купив у міністерства зв'язку 1500 старих телефонних будок, які вийшли з ужитку. Він має намір перетворити їх на бібліотеки, акваріуми, парники, душові, бари, холодильники і навіть на сауни. Заповзятливий Уайт переконаний, що його будки викличуть неабиякий інтерес. Але коштують вони зовсім недешево. Їхня початкова ціна була 300 фунтів стерлінгів, у вигляді бібліотеки — 1500, душової — 2000, бару — 3500 фунтів стерлінгів. Найдорожча будка-акваріум — 7000 фунтів стерлінгів.

Є. І. Озаркевич.

Лікар, учений, громадянин

У час національного відродження повертаються із забуття імена багатьох творців української літератури, культури і науки. Серед них — Євген Іванович Озаркевич. Не шукайте цього імені в довідниках, енциклопедіях. Плідна діяльність на ниві української медицини, співпраця з Михайлом Грушевським, активна участь у громадсько-політичному житті Галичини, зокрема, в «Просвіті» — цих «гріхів» вистачило, щоб ім'я Євгена Озаркевича можновладці викреслили, здавалося, назавжди. Тільки тепер, коли минуло 130 років від дня народження і 75 — з дня смерті Євгена Озаркевича ми по суті вперше маємо можливість познайомитись з видатним українським лікарем.

Народився Євген 9 червня 1861 р. в с. Белелуя біля Снятина на Прикарпатті у сім'ї священика. Його батько брав активну участь у громадському і культурному житті Галичини, обирався депутатом австрійського парламенту та галицького сейму. Закінчивши українську академічну гімназію у Львові, Євген Озаркевич їде навчатися до Віденського університету, де в 1888 році отримує диплом доктора медичних наук. Проходить практику в клініках Відня, пізніше два роки відпрацьовує в Боснії за отримувану в роки навчання стипендію, після чого повертається до рідного краю. Кілька років працює тут повітовим лікарем. У 1897 році уже досвідченим фахівцем Євген Озаркевич переїжджає до Львова.

Одразу ж включається в роботу Наукового товариства імені Шевченка (НТШ), яке незадовго до цього очолив Михайло Грушевський. У лютому 1898 року на засіданні математично-природописно-лікарської секції Євген Озаркевич виступає з пропозицією створити окрему Лікарську комісію, видавати відповідну наукову літературу. Вже до кінця року вийшов перший том «Лікарського збірника», а протягом чотирьох років Є. І. Озаркевичу вдалося видати шість випусків. У них побачили світ наукові та науково-практичні праці українських лікарів з клінік Відня, Києва, Кракова, Перемишля, висвітлювалися питання, пов'язані з малярією, трахомою, жіночими недугами, новинами бактеоріологічної діагностики, дослідженнями обмінних процесів, гігієнічної характеристики харчування сільського населення Поділля тощо. З'явилися друком реферати майже усіх німецьких медичних журналів, зокрема, французьких та англійських. Кожен випуск завершувався «Термінологічним куточком», тобто латинсько- чи німецько-французько-українським словничком до опублікованих у випуску статей. Так започаткувалася наша, українська, наукова медична термінологія.

Тим часом число лікарів-українців в Галичині збільшувалося, зростала їх національна самосвідовість, постало питання про створення власної фахової організації. Першого жовтня 1910 року відбулися перші збори новоутвореного Українського (до 1913 р. — Руського) Лікарського Товариства, на яких Євгена Озаркевича було обрано головою. З цього часу він приділяє особливу увагу видавничій справі, пропагує здобутки українських медиків. Виходячи з реаль-

ної ситуації, засновує науково-популярний місячник «Здоровлє», що почав виходити у світ з січня 1912 р. У передмові до першого числа часопису Євген Озаркевич писав: «Перший раз приступаємо до видавництва на нашій мові органу, призначеного справам здоровно (санітарно)-гігієнічним. Насувається 2 питання: чи взагалі потрібно, чи наше громадянство підтримає достатньо таке чисто фахове видання. Нарід, що є уже народом справді культурним, мусить мати заступлені в своїм письменстві усі віти людського знання. А гігієна є неяко мірилом культури, чим вище вона в народі стоїть, тим кращі в нього просвітні і економічні відносини». Девізом місячника стали слова: «В здоровому тілі здорова душа, де сила, там воля витає!».

Євген Озаркевич був і редактором, і активним автором місячника, його душею. Протягом двох років опублікував кілька десятків своїх матеріалів, продовжив титанічну роботу по утворенню української медичної термінології. За два з половиною роки в часописі надруковано близько 2500 термінів. Це вже була велика грунтовна праця на рівні європейських словників.

Велику увагу приділяв Євген Озаркевич фаховим і науковим зв'язкам Галичини зі Східною Україною. До участі в «Лікарському збірнику» він запросив лікарів-науковців «з Великої України». Членом Лікарської комісії НТШ з самого початку її заснування був Олександр Черняхівський, відомий київський лікар-гістолог і науковець. Після створення в Києві Українського Наукового Товариства (УНТ) Євген Озеркавич підтримував тісні стосунки з його медичною секцією. Готуючись до проведення в 1912 р. в Петербурзі Всеслов'янського з'їзду суспільного оздоровлення на засіданні підготовчого комітету в Кракові, Євген Озеркевич запропонував, щоб «учасники з Галицької і Російської України виступили корпоративно як одне тіло, становили разом одну національну секцію». Виступив за те, щоб промови і реферати на з'їзді виголошувалися усіма слов'янськими мовами, у тому числі й українською.

Досі не було зроблено глибокого всебічного аналізу наукової спадщини Є. І. Озаркевича. Серед причин — поразка визвольних змагань під час першої світової війни, важкі умови розвитку національної науки в санаційній Польщі, пізніше — заборона в УРСР доступу до спадщини вченого. Тільки тепер починається глибоке вивчення спадщини видатного медика, записуються нові сторінки історії нашої медицини. Загалом же першою характерною ознакою науково-медичних праць Є. І. Озаркевича є велика увага автора до гігієнічних проблем, до вивчення і поліпшення умов життя, харчування, праці. Йому належать глибокі і змістовні публікації з комунальної гігієни, гігієни праці, гігієни харчування, шкільної гігієни. Фактично з них започиналася гігієна як галузь української науки, що дає змогу вважати Євгена Озаркевича засновником профілактичного напряму у нашій медицині.

Друга ознака — широке висвітлення й використання методів і досягнень теоретичної медицини, а також фізики і хімії. Опубліковані матеріали свідчать про високу ерудицію автора, котрий прекрасно орієнтувався як у практичних питаннях, так і в теоріях тогочасної медицини. В його працях ми знаходимо зачатки сьогоднішньої фізико-хімічної медицини.

Третя ознака — велика увага до природних, оздоровчих ресурсів Прикарпаття, описання ним «кліматичних станцій», тобто курортних місцевостей Космач, Підлюте, Косів, Пістинь та інших, описання численних мінеральних джерел. Якщо зараз рекреаційне використання Карпатського краю є однією з найбільш актуальних проблем регіону, то слід пам'ятати, що вперше у нашій літературі звернув увагу на ці питання Євген Озаркевич. Його по праву можна вважати засновником української курортології.

Разом з тим, головним внеском Є. І. Озаркевича у нашу історію є діяльність, спрямована на формування новітньої української медицини. В Україні, надовго позбавленій своєї державності, лікарські організації й установи, навчальні та наукові заклади, наукові та науково-практичні видання опинилися

переважно в руках німецьких, польських, російських спеціалістів, користувалися їхньою мовою й орієнтувались на Відень, Петербург, Москву, Варшаву. За ними не з власної волі змушені були йти менш численні українські лікарі та науковці. Як наслідок цього, досі ще нерідко досягнення медицини в Україні іншомовні автори беззастережно відносять до історії Росії або Польщі.Значення Євгена Озаркевича полягає насамперед в тому, що він першим у нашій історії почав творити україномовну медичну науку. Саме він впровадив українську мову в сферу новітньої медичної науки, заклав підвалини національної за формою медицини як частки української культури і науки. І коли, вже після смерті Євгена Озаркевича, в 1917—1920 рр. у Києві збирається Всеукраїнський з'їзд лікарів, починають видавати українською мовою медичні газети і журнали, у Київському університеті відкривається український медичний факультет, виходять друком словники української медичної термінології, то ми вправі бачити в цьому продовження тої справи, яку започав Євген Озаркевич.

Однак в тридцятих роках на Сході України, а в сорокових у Галичині це становлення української медицини було жорстоко придушене комуністичним режимом. Багато українських лікарів і вчених репресовано, були заборонені україномовні медичні видання, повністю витіснено українську мову із більшості навчальних медичних закладів, з лікувальних установ, з медичних форумів. Лише останнім часом національне відродження створило умови для відродження української медицини. Українська мова повертається в лікувальні заклади, медичні інститути і училища, починають видавати українською мовою підручники і наукові праці. Нині відновлено Лікарську комісію НТШ, Українське Лікарське товариство, незабаром вийде друком перевидання «Лікарського збірника», у Києві та Львові відбувся Конгрес Світової Федерації Українських Лікарських товариств. Знову ми повертаємось до здійснення тих задумів, які майже 100 років тому виношував Євген Озаркевич. І знову потрібно багатьох лікарів, учених переконувати у тому, що українською мовою можна писати наукові праці, проводити наукові з'їзди, готувати спеціалістів, вести медичну документацію.

Тільки тепер, з відновленням державності, у незалежній Україні маємо надію повністю здійснити ті цілі, які вперше поставив і яким присвятив все своє сподвижницьке життя Лікар, Учений і Громадянин Євген Озаркевич.

Ярослав ГАНІТКЕВИЧ,
голова Лікарської комісії НТШ у Львові,
доктор медичних наук.

Описувати нашу економічну ситуацію на сторінках журналу — справа марна. Обстановка погіршується навіть не тижнями,— щоденно, погодинно. Людей проймає тривога: товарів виробляється все менше, крутішою стає спіраль інфляції, карбованець на останньому подиху... Вони не розуміють, куди вже гірше? Та й чи перші ми в такому становищі? Якось вибиралися інші країни з економічної кризи, має ж бути випробуваний ними вихід!

Справді, вихідні принципи відродження занепалої економіки — універсальні. Їх дієвість вже не раз була доведена практикою багатьох країн. На Заході відомі імена їх авторів, так само, як імена економістів, що реалізували ці принципи в життя. Найвищою відзнакою їхнього таланту і наполегливості стали Нобелівська премія з економіки.

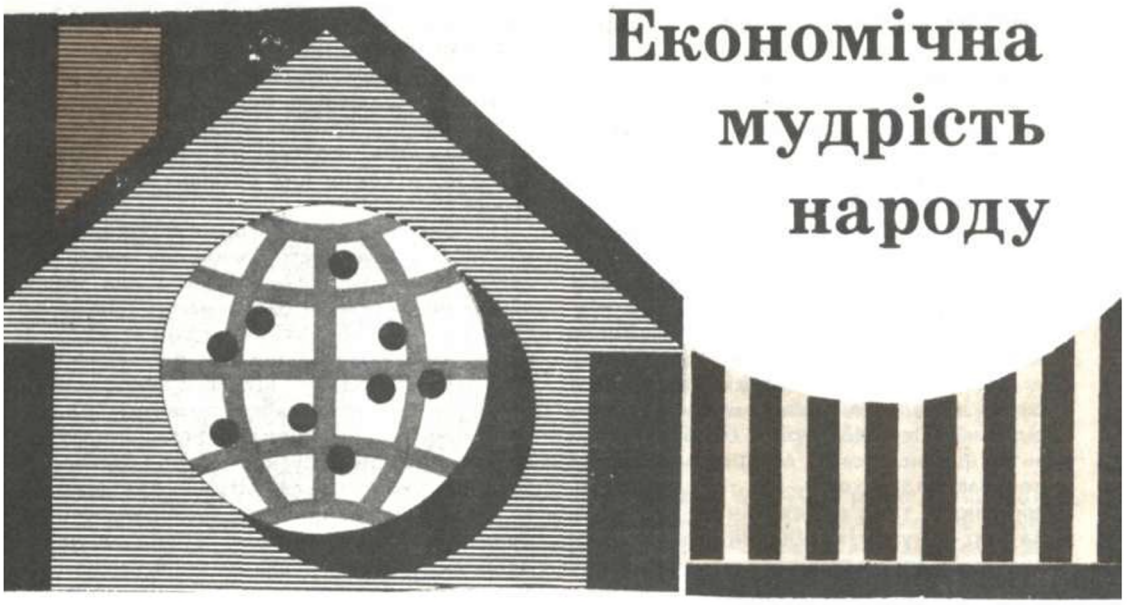

Економічна мудрість народу

Зараз, коли нас закидали численними концепціями і програмами, все ще рідко трапляються реалістичні, виважені, оригінальні підходи. Водночас, на сторінках праць економістів — нобелівських лауреатів, відкриваєш для себе дивовижне багатство наукових ідей, належно нами не оцінених і не засвоєних.

Що ж пропонували відомі економісти? Які знаходили рецепти для оздоровлення хворої економіки країн, що опинялися у подібній ситуації?

Одним із найавторитетніших економістів Заходу є Мілтон Фрідман. Мало кому відомо, що батьки його родом із Карпатської України. На початку століття в пошуках кращого життя переїхали на постійне проживання у США. М. Фрідман є лідером чикагської школи, яка відома в економіці завдяки сформулюванню і відстоюванню монетаристської доктрини. В 1976 році за досягнення в галузі аналізу споживання, історії і теорії грошового обігу та демонстрацію складності наслідків політики економічної стабілізації йому присуджена Нобелівська премія.

Радянські економісти завзято критикували американця і його ідеї: «Чикагська школа стоїть на позиції, яка пояснює інфляцію надлишком грошей в обігу. Вивертаючи все навиворіт, Фрідман заявляє, що кризи і падіння є наслідком неорганізованості грошової сфери і що інфляція — це не що інше, як переповнення каналів грошового обігу зайвими грошима».

Це писалося у нас в кінці сімдесятих Тим часом на Заході вчення Фрідмана проходило апробацію. Сьогодні багатьох дивує економічний ривок до процвітання в Чилі. Але мало кому відомо, що А. Піночет просив консультації у... М. Фрідмана. М. Тетчер у своїх засадах оздоровлення економіки Англії також спиралась на його теорії. Ще влітку 1980 р. М. Фрідман у доповідній записці парламентському комітету Великобританії виклав суть своєї моделі регулювання економіки. І в тому, що М. Тетчер більш ніж десятиріччя перебувала на посту лідера держави, зміцнивши її економічне становище, без сумніву є заслуга «моделі Фрідмана».

Тріумфом його теорії стала концепція стабілізації американської економіки і знаменита «рейганоміка», які дозволили США подолати серйозні труднощі, ослабити інфляцію, зміцнити долар. Цікаво, що кабінет Р. Рейгана, на відміну від багатьох урядів Західної Європи, оголосив не безробіття, а інфляцію «ворогом № 1».

В чому життєдайна сила рецептів М. Фрідмана? В основі його вчення — саморегульована система. Приватне підприємництво, вважає вчений, здатне вивести з кризового стану економіку, забезпечити її піднесення і відповідну зайнятість населення. Крім того, грошам відводиться роль головної і вирішальної пружини всієї ринкової економіки. Пропонується підтримувати темп приросту грошової маси на рівні 3—5 відсотків на рік. Інакше, на думку вченого, порушується механізм приватного підприємництва, настає криза, розгортаються інфляційні процеси.

Фрідман є фанатичним прихильником ідеї свободи: між свободою підприємництва і свободою суспільства існує внутрішній зв'язок. Для примноження

свободи, вважає він, потрібно зменшити роль держави і обмежити її тією діяльністю, яку тільки вона і може здійснити. Тому державу не можна допускати до створення суспільного багатства, регулювання обсягу виробництва, зайнятості і цін. Єдине, що вона може і зобов'язана робити в економічній галузі,— це регулювати кількість грошей в обігу.

Нобелівський лауреат не поділяє саму ідею державного регулювання, а підкреслює роль чистої конкуренції. Він за вільну конкуренцію повсюди, навіть в освіті та інших галузях соціальної сфери. Зокрема, багатьом спеціалістам відомий «План ваучерів». Щоб «оздоровити» фінанси освіти, М. Фрідман запропонував ряд заходів, що торкаються як шкільного, так і професійного навчання. Ваучер — купон, наділений певною купівельною спроможністю на специфічні послуги, в даному випадку на послуги освіти. Суть плану полягає в тому, що кожний учень або його батьки від відповідних державних органів отримують ваучер за номінальною вартістю, яка дорівнює середнім витратам на навчання у державній школі. Батьки можуть залишити своїх дітей у державній школі, або ж перевести їх у приватний навчальний заклад. Якщо утримання учня у приватній школі коштує дорожче, то різниця має покриватися за рухунок батьків. «План ваучерів» має кілька варіантів використання. Він може бути пристосований до початкової і середньої шкіл, або ж тільки що середньої освіти після опанування дитиною обов'язкового шкільного мінімуму.

М. Фрідман переконаний: щоденне метушливе втручання уряду в ті чи інші економічні проблеми не покращує ситуацію. Справа держави — затвердження на тривалий період стабільних ставок прогресивних податків. Не гнучке маневрування цінами, а, навпаки, стабільний рівень цін — умова вільного підприємництва. Задовільної альтернативи нормальному ринковому механізму, на думку вченого, не існує. Це, однак, не означає, що немає і не може бути підстав для відхилень у цьому механізмі. Ефективність виробництва — не єдина ціль, яку ставлять собі люди. З цілим рядом завдань (наприклад, забезпечення обороноздатності) ринок впоратися не може, а в деяких випадках дія ринкових сил здатна заподіяти шкоди третім особам. Тут, вважає Фрідман, втручання держави є принципово виправданим.

Складовою частиною антиінфляційної політики та політики регулювання економічного зростання М. Фрідман назвав індексацію різних доходів та платежів. Він переконаний, що ми приречені на інфляцію. Отже, треба відгородити від інфляції людей, що терплять через неї, особливо незаможних осіб — найперших її жертв. Однією з переваг індексації є зменшення прибутків, які приносить інфляція всім, хто знає, як і із неї мати користь. А серед цих останніх — і самі уряди.

Підприємництво... Його потворні форми нині у більшості населення викликають зливу нарікань. Може у нас не «справжній» бізнес? Що думають про це спеціалісти? Нобелівський лауреат 1973 року, американець Василь Васильович Леонтьєв стверджує: «Історія вчить, що на перших етапах свого розвитку підприємництво неминуче прибирає форму спекуляції. При відсутності добре організованих ринкових структур, коли ціни в більшості своїй не відображають реальні виробничі витрати, і коли в одних районах гниють невикористані запаси сировини, напівфабрикатів і навіть готових продуктів, а в інших простоюють верстати, а споживачі вистоюють довгі черги через відсутність тих же товарів, — спритні, енергійні і не обов'язково дуже хижі «штовхачі» та спекулянти можуть отримати величезний прибуток, обходячи всі бюрократичні бар'єри і перешкоди на шляхах розвитку нормальної ринкової структури і раціонального ціноутворення». Це значить,— переконує вчений,— що діяльність спекулянтів підвищує продуктивність, або, краще сказати, знижує безалаберність всієї економічної системи. Він переконаний: винахідливість і підприємництво неминуче зрештою повернуться у бік кращої організації виробництва і обслуговування запитів споживачів.

Опоненти В. Леонтьєва наголошують на необхідності посилювати контроль. Але наскільки це реальний шлях оздоровити економіку, досить влучно сказав нобелівський лауреат 1988 року Моріс Алле з Франції. Ще в далекі 30-ті роки працював він контролером у Національному гірничому управлінні. Під його наглядом були шахти, кар'єри, державні металургійні компанії, залізниці п'яти західних департаментів країни. Реалії практики переконали М. Алле: якщо багато людей вірять у ефективність контролю, значить, вони не знають, що це таке насправді. Треба самому попрацювати контролером, щоб знати, що в кращому випадку це — малодіючий інструмент. Єдиний ефективний і об'єктивний регулятор — це ринок.

Суть практичних рекомендацій вченого зводилась до кредитного контролю. В цьому він — прихильник жорстких методів. Алле належить ідея ввести так званий принцип «стопроцентних грошей», тобто встановити зобов'язання

резервів, які дорівнюють всій величині безстрокових банківських депозитів (депозити — це гроші або цінні папери, що їх вносять у банки для зберігання).

Цікава еволюція поглядів М. Алле на приватну власність. В 1943 р. у книзі «В пошуках економічної дисципліни» він висловлювався за викуп землі державою з тим, щоб постійне зростання цінності землі йшло на користь всього суспільства. У той час він перебував під сильним впливом позицій Л. Вальраса, який в економічному смислі був лібералом і одночасно виступав за певні соціалістичні ідеали. Але згодом, по тривалих роздумах, Алле переконався, що приватна власність на землю, як і приватна власність взагалі, є ціною, яку слід заплатити, щоб забезпечити вільне здійснення політичних свобод.

В історії існує дуже сильний зв'язок між масштабами приватної власності і масштабами свобод. Якщо немає приватної власності, не може бути і демократії. Зворотне твердження невірне. Може існувати сильний авторитарний режим, як, скажімо, режим Б. Франко, і відносно *ліберальна економіка*. Але немає жодного прикладу демократичного суспільства без приватної власності.

У 1948 р. вченому вдалось знайти технічний засіб, який примирює його попередні ідеали зі збереженням приватної власності на землю. Ним став податок на землю і майно — податок на капітал. Він дозволяє уникнути колективізації землі і одночасно передати суспільству вигоди від збільшення її ціни, яке є неминучим при зростанні кількості населення.

Зараз громадян України особливо турбують проблеми введення національної грошової одиниці. Хочеться, щоб це була сильна і, неодмінно, конвертована валюта. З приводу цієї проблеми і точиться гостра полеміка. Дуже цікавим видається підхід до вирішення валютних питань визнаного спеціаліста грошового і цінового механізмів, лауреата Нобелівської премії Джеймса Міда (Великобританія), і, зокрема, його концепція коливних валютних курсів. До речі, коливний, або плаваючий курс — це курс валюти на ринку, що складається під впливом попиту і пропозиції і не має границь коливань.

У 20—40-х роках склалась так звана теорія валютної стабільності, прихильники якої стверджували: зміни валютних курсів не можуть бути ефективним засобом ліквідації дефіциту чи надлишкового перевищення надходжень над витратами у платіжному балансі країни. Але на початку 50-х років Дж. Мід в результаті економетричних розрахунків прийшов до висновку про те, що за умови збереження стабільних валютних курсів проблема одночасного досягнення внутрішньої і зовнішньої економічної рівноваги вирішена бути не може. Тому він виступив з пропозицією про встановлення «плаваючих» валютних курсів.

Спочатку ідея встановлення коливних валютних курсів представлялась виключно академічною і не мала реальних шансів на практичне здійснення. Однак недостатня ефективність національних засобів валютно-фінансового регулювання, вичерпання можливостей дальшого розширення міжнародної валютно-кредитної надбудови, ріст інфляції і посилення нерівномірності її розвитку в окремих країнах викликали необхідність періодичних змін офіційних валютних паритетів.

На рубежі 60—70-х років концепція «плаваючих» курсів висунулась на авансцену. Керівні кола США ухопилися за неї як за засіб здійснення «ринкової» девальвації долара по відношенню до валют своїх найнебезпечніших торговельних суперників. Першою на практиці застосувала режим плаваючих валютних курсів Канада в 50-х роках, потім Німеччина в 1969 р. У середині 80-х років, «плавали» самостійно курси валют 34 країн.

Останнім часом на чільне місце серед економічних проблем висунулись проблеми фінансів. І це невипадково. Підвищений дослідницький інтерес до функціонування фінансової системи пояснюється значними зрушеннями, які відбуваються на ринках цінних паперів у поточному десятиріччі. Ці зрушення тісно пов'язані зі змінами в економіці, зростанням її нестабільності. У 80-х роках посилилась нерівномірність розвитку світової економіки, загострилась боротьба між трьома могутніми економічними центрами на планеті, між промислово розвинутими і країнами що розвиваються. Нечуване для мирного часу зростання державних боргів, криза заборгованості країн, що розвиваються і окремих галузей господарства розвинутих держав, нестабільність у банківській сфері призвели до швидкого зростання ринків цінних паперів. Зараз вартість всіх акцій і облігацій, які перебувають в обігу в різних країнах, перевищує річний обсяг їх валового національного продукту. А це — вартість усіх товарів і послуг, створених у державах за рік.

Посилена увага до фінансових ринків привернута ще й тим, що їх розбалансованість може призвести до непоправних наслідків. Шоковий вплив на економіку західних країн мав біржовий крах у жовтні 1987 р., коли за шість з половиною годин була «знищена» ринкова вартість акцій американських корпорацій

не півтрильйона доларів! Це викликало у США справжню паніку: слід врахувати, що 47 мільйонів американців прив'язані до ринку акцій безпосередньо чи через пенсійні фонди, які вкладають кошти в акції. Неприборкана сила фінансового ринку може спричинити гігантські руйнівні дії.

У 1990 році Нобелівська премія була присуджена трьом американським вченим-фінансистам Гаррі Марковіцу, Мертону Міллеру і Уільяму Шарпу. За які досягнення їх удостоєно такої престижної нагороди? В економіці набула широкого застосування теоретична концепція Г. Марковіца і Дж. Тобіна під назвою «оптимального портфеля» фінансових активів. Вчені прийшли до важливих висновків. Один з основних — про неефективність політики регулювання процентних ставок з метою досягнення рівноваги платіжного балансу. Другий — про неефективність валютних обмежень як засобу грошово-кредитної політики.

Аналізуючи наукові ідеї Г. Марковіца, слід відзначити вміння вченого в доступній формі викладати складні фінансові положення та ідеї. Його логіка диверсифікації, тобто вкладання капіталу в різні об'єкти, проста, як і все геніальне. Один із постулатів теорії «портфельного вибору», звучить так: «не можна класти всі яйця в один кошик». Іншими словами, інвестор не повинен ризикувати всім своїм капіталом, вкладаючи його в одну справу. Ця теорія стала підручником для вкладників капіталу, тепер її вивчають навіть у школі. Праці Г. Марковіца використані при підготовці посібників з фінансової економіки провідних країн світу.

Для сторонньої людини, коли мова заходить про окремого акціонера, «аналіз цінних паперів» здається навіть безглуздим. Ну хіба ж не надуманим є весь цей галас! Але вчені переконливо доводять — ні! Бо якщо взяти всю масу акцій, що є на ринку, і розрахувати передбачувану середню доходність їх, тоді легко виявити: маєте ви зиск від власних цінних паперів, чи ні. Без такого аналізу власники великих портфелів фондових цінностей не зможуть ані кроку ступити у прогнозуванні своєї фінансової діяльності.

Теоретичною основою, на якій грунтується сучасна практика підбору портфелів, є так звана «модель оцінки ринкової вартості активів». Скорочено, у перекладі з англійської вона позначається як CAPM. Цю концепцію розробив У. Шарп і виклав у своїй праці «Вартість цінних паперів».

У чому полягає суть ідеї вченого? Він, розумів, що абсолютно надійних акцій або облігацій не буває. Всі вони тією чи іншою мірою пов'язані з ризиком для корпорацій: отримати великий доход або залишитись без нічого. Розвиваючи підхід Г. Марковіца, У. Шарп поділив теорію портфелю цінних паперів на дві частини. У першу проблему виділив ситуацію, при якій акції постійно перебувають під систематичним ризиком. Тобто реальна вартість звичайної акції (незалежно від номіналу) завжди змінюється відповідно до коливань середньої доходності всього активу цінних паперів. Цього не можна уникнути, бо діє сліпий механізм ринку. У даній ситуації: як не збільшуй кількість акцій чи облігацій — систематичний ризик неможливо ліквідувати.

Тепер про другу частину — несистематичний ризик. Він пов'язаний з впливом всіх інших факторів, що властиві конкретній корпорації, яка випускає в обіг цінні папери. Наприклад, у неї з'явилися складності з придбанням сировини або її дорожнечею, з реалізацією готової продукції і т. д. Зрозуміло, вартість її акцій буде падати. У цьому разі зростаюче придбання цінних паперів інших компаній може запобігти втратам, пов'язаним із несистематичним ризиком.

Отже, вкладник не може уникнути ризику, пов'язаного з коливанням кон'юнктури фондового ринку. Завдання, що стоїть при формуванні портфеля акцій, полягає у зменшенні ризику шляхом придбання різних цінних паперів.

На жаль, останнім часом поїздки видатних економістів до колишнього СРСР залишались майже непоміченими. Про міркування, наприклад, Джеймса Б'юкенена після його (вересневого 1991 року) ознайомлення з нашою економічною ситуацією знає хіба що невелике коло спеціалістів.

Звичайно, навряд чи розумно вишукувати у видатних мислителів минулого і сьогодення готові поради і рецепти на всі наші проблеми. У творців відомих наукових теорій корисно вчитися не тому, що робити, а тому, як мислити. І як навчати економічним наукам нашу молодь. Для України це на сьогодні не менш важливо.

До речі, нобелівський лауреат 1969 року Рагнар Фріш досить цікаво викладав економіку в університеті. У 40—50-х роках він, формуючи із своїх студентів групи, які повинні були пропонувати різні варіанти економічної політики Норвегії, постійно привчав їх розмірковувати про економічну політику в термінах «моделей рішень». Запропоновані варіанти економічної політики вводились у певну модель, і одержані результати обговорювались на наступних лекціях. Ця модель була досить великою, щоб не

бути надто очевидною, і досить малою, щоб доступних у той час обчислювальних методів було достатньо для роботи з нею.

Зараз, коли на порядку денному постало формування ринкової економіки в Україні, як ніколи, зростає потреба добре знати представлену множинністю напрямів західну науку, основну масу теоретичних і прикладних задач в галузі функціонування складних економічних систем. Згадаймо висловлювання В. Шекспіра: «Економічна мудрість буття — все нове в ньому шиється із лахміття». Та й, напевне, слід економніше використовувати той час, що відведено нам на підготовку і проведення радикальних економічних перетворень.

Знайомство з думками видатних економістів — це і допомога людям вільніше орієнтуватися в тих питаннях, з якими вони будуть стикатися у повсякденному житті. Робити це треба зараз, у нових умовах, коли економічна освіченість стає загальною вимогою до кожного спеціаліста. Та й саме підвищення економічної культури, формування економічної грамотності населення виступає одним із найважливіших елементів загальної культури народу.

Михайло ДОВБЕНКО,
кандидат економічних наук.

Мозаїка планети

НАЙКОШТОВНІШІ КОЛОДИ

Невдовзі після другої світової війни в одній з каменярень американського штату Юта, у товщі пісковику знайшли два великі скам'янілі дерева. Одне з них мало 30 метрів завдовжки та 120 сантиметрів завтовшки; інше відповідно — 22 метри та 90 сантиметрів. Взагалі-то подібні випадки відомі здавна і особливої сенсації не становлять. Та якраз ця знахідка виявилася справді унікальною. Адже за багато мільйонів років деревина повністю демінералізувалася. І в отих скам'янілих стовбурах назбиралася велика кількість солей урану та радію, перетворивши їх на справжню скарбницю. Загалом же з отих своєрідних родовищ одержали цінної руди на суму понад три мільйони доларів! А, за тодішнім курсом, то була вартість майже трьох тонн золота! Таким чином, дві прадавні викопні колоди оцінювалися буквально на вагу золота. І виявилися значно дорожчими за промислову деревину.

ЯПОНІЯ: МІСТА XXI ВІКУ?

— Наша мета встановлення світового рекорду,— заявив представник компанії «Охбаяші».— Якби було так, задовольнилися б висотою 500 метрів, хоча, відверто кажучи, рекламним боком проекту не зневажаємо. Справа в суто економічних причинах. Ціни на землю в районі Токіо настільки зросли, що довелося шукати якогось оригінального рішення.

Ця компанія представила проект, який викликав сенсацію: будинок заввишки 2001 метр на штучному острові в Токійській бухті. Проект називається «Аерополіс» і коштуватиме 310 мільярдів доларів. Майбутня споруда буде зведена в десяти кілометрах від Токіо. Спочатку до глибини 200 метрів висушиться частина моря, створиться острів діаметром 740 метрів. Він стане підмурком для 500-поверхової споруди, де розміститься ціле місто. Кілька підводних тунелів зв'яжуть острів з Токіо. У хмарочосі мешкатимуть 500 тисяч чоловік, на роботу приїжджатимуть іще 300 тисяч.

Будівництво триватиме 25 років, у ньому візьмуть участь переважно роботи. Без них знадобилося б щонайменше 100 літ.

Знайти простір, який може бути використаний для створення міст XXI віку,— таку мету поставила перед собою Японія, де не вистачає землі і котру потрясають землетруси. Деякі великі японські будівельні компанії представили проекти гігантських хмарочосів. Фактично намічається створити міста майбутнього.

Проект «Гігантське місто майбутнього» компанії «Тайсей-1000» налічує близько 800 поверхів. Місто має вміщувати від 500 до 700 тисяч чоловік, вартість будівництва становитиме майже 150000 мільярдів ієн, а його тривалість — приблизно 30 років.

Віктор НЕВГОД.

Мозаїка планети

У пошуках пращурів

Людність України в енеолітичну добу

Ще наприкінці неоліту у великих колективних некрополях, залишених племенами дніпро-донецької культури (див. попереднє число «Науки і суспільства»), з'явилися прикраси, виготовлені з міді та золота. На думку багатьох (хоча й далеко не всіх) фахівців-археологів, поява перших металевих виробів знаменує початок нової, перехідної історичної епохи — доби міді, чи енеоліту (від латинського «аенеус» — мідний та «літос» — камінь), датованої IV-III тисячоліттями до нашої ери. Ця епоха характеризується подальшим розвитком ранніх форм відтворюючого господарства — землеробства та скотарства, підвищенням продуктивності праці, появою умов для регулярного міжплемінного обміну. Бурхливо розвиваються ремесла, зокрема, гончарство, обробка каменю, металургія. Внаслідок цих процесів починається розклад первісно-общинного ладу, відбувається майнове розшарування, виділяється родоплемінна знать. У пошуках нових угідь землеробсько-скотарські племена стають рухливішими, а відтак частішають і сутички, війни між ними. Змінюються вірування, поховальні звичаї та обряди, з'являються нові форми первісного мистецтва.

Енеолітичним археологічним культурам на терені України притаманні яскраві самобутні риси. Серед них насамперед виділяється трипільська, назва якої походить від села Трипілля на Київщині, де 1896 року відомий київський археолог Вікентій Хвойка виявив і дослідив невідомі доти пам'ятки доби міді*. Завдяки довготривалим дослідженням великої інтернаціональної групи учених — М. Біляшівського, Т. Пассек, В. Думитреску та інших встановлено, що трипільська культура виникла приблизно 6 тисяч років тому в басейнах річок Пруту, Дністра і Південного Бугу. Вона була результатом взаємодії місцевих неолітичних племен з носіями культури Боян — вихідцями з Північних Балкан. Згодом трипільці просунулись до межиріччя Південного Бугу та Дніпра, а також до Верхньої Наддністрянщини. На пізньому етапі розвитку трипільської культури (а вона припинила своє існування близько чотирьох тисяч років тому) її носії освоїли Волинь та Північно-Західне Причорномор'я. У ході розкопок і розвідок, зокрема методом аерофотозйомки, на терені України відкрито близько тисячі трипільських поселень. Деякі з них (біля сіл Доброводи, Тальянка, Майданецьке) займали площу в кількасот гектарів і налічували до двох-чотирьох тисяч жител, а, отже, цілком слушно названі протомістами. Речі, знайдені під час дослідження трипільських поселень — кераміка, прикрашена яскравим складним орнаментом (недарма Трипілля називають також культурою мальованої кераміки), глиняні антропоморфні статуетки, моделі жител тощо — дають досить повне уявлення про матеріальну і духовну культуру їхніх творців.

Ще на початку нинішнього століття у фаховій літературі було поставлене питання про морфологічні риси та генетичні витоки носіїв трипільської культури. Однак, його вирішенню донині заважає обмеженість джерелознавчої бази. Так, ранній та середній періоди Трипілля представлені лише поодинокими черепами, знайденими під час розкопок поселень. За післявоєнних часів археологам вдалося виявити кілька досить великих некрополів, залишених пізньотрипільськими племенами. Особливо цінні матеріали отримані в ході розкопок Вихватинського могильника, розташованого на високому березі Дністра, поблизу міста Рибниця. За кілька польових сезонів тут виявлено понад 60 кістяків. Частину черепів, що нині зберігаються у фондах Науково-дослідного інституту і Музею антропології при Московському університеті, вдалося відреставрувати.

Краніологічні дослідження, проведені московським фахівцем Мариною Великановою — автором грунтовної праці «Палеоантропологія Прутсько-Дністровського межиріччя» (Москва, 1975),— показали, що загалом черепи з Вихватинського могильника характеризуються доліхокранією,— тобто, видовженою формою мозкової коробки, середнім розвитком м'язового рельєфу, добре профільованим обличчям тощо. Ці риси

* Сам В. Хвойка відносив трипільську культуру до неолітичної доби.

зовнішності трипільців виразно простежуються на документальних портретах-реконструкціях, виконаних Михайлом Герасимовим (фото 1—3). Принагідно відзначу, що зріст небіжчиків, похованих у Вихватинському могильнику, становить 165,5 сантиметра у чоловіків і 157,7 — у жінок, тобто, згідно з існуючою в антропології рубрикацією, є середнім.

Загалом, за комплексом найважливіших краніологічних ознак, вихватинці належать до південних європеоїдів — носіїв західного варіанту давньосередземноморського типу, поширеного в енеолітичну добу серед землеробів і скотарів Балкан та Середньої Європи. Однак до їх складу ввійшов і інший морфологічний компонент — більш масивний, «протоєвропеоїдний», притаманний багатьом степовим та лісостеповим скотарським племенам Східної Європи. Цікаво, що всі без винятку чоловічі черепи з Вихватинського могильника належать до давньосередземноморського типу, тоді як жіночі черепи відзначаються «протоєвропеоїдним» сполученням ознак. Це дає підставу гадати, що між землеробами-трипільцями та їхніми сусідами-скотарями існували не лише тісні господарські зв'язки, а й шлюбні контакти. Хочу, однак, застерегти читача від надмірного перебільшення ролі цих контактів: наявність певного протоєвропеоїдного компоненту у складі вихватинців, за висновками Марини Великанової, все ж не вплинула на середземноморську, тобто, південноєвропеоїдну основу трипільських племен.

А тепер поглянемо на схід України. Результати пошуків свідчать, що в середині IV тисячоліття до н. е. на Дніпровському Лівобережжі та в басейні Сіверського Дінця з'явилися племена середньостогівської культури (від назви скелі Середній Стіг у руслі Дніпра, на північному березі острова Хортиця). Вони, ймовірно, частково асимілювали, а частково витіснили на північ своїх попередників у цих місцевостях — носіїв неолітичної дніпро-донецької культури. Основу господарства середньостогівців складало скотарство. Завдяки розкопкам відомого археолога Дмитра Телегіна нині достеменно відомо, що середньостогівські племена першими в світі пристосували до верхової їзди коня. Про це, зокрема, свідчать знахідки псалій — нащічних пристроїв примітивної вуздечки, виявлених на Дереївському (поблизу

Кременчука) та інших поселеннях цієї археологічної культури. Деякі авторитетні фахівці припускають, що середньостогівці були першими індоєвропейцями, які згодом широко розселились на теренах Євразії. Та, однак, це питання ще далеке від остаточного вирішення.

Аналіз краніологічних матеріалів з поховань середньостогівської культури (найбільше їх знайдено в Олександрійському могильнику на річці Оскол) свідчить про неоднорідність антропологічного складу її носіїв. За даними київської дослідниці Інни Потєхіної, він сформувався на основі двох морфологічних компонентів: масивного протоєвропеоїдного та дещо слабше вираженого грацильного середземноморського. Зауважу, що всі відомі на сьогодні жіночі черепи з поховань середньостогівської культури характеризуються рисами протоєвропеоїдного типу, зокрема, загальною масивністю, широким обличчям, добре виступаючим носом. Це виявлено у скульптурному документальному портреті жінки з Олександрівського могильника, виконаному молодим полтавським антропологом Сергієм Горбенком (фото 4).

На думку багатьох антропологів (С. Круц, І. Потєхіна та інші) між мезолітичною, неолітичною та енеолітичною людністю Лівобережного Подніпров'я простежується певна генетична сподкоємність (що, до речі, вказує на один із шляхів пошуку генетичних витоків індо-європейської спільноти). Що ж до наявності у племен середньостогівської культури грацильного компоненту, то це, на думку Інни Потєхіної, свідчить про тісні контакти між ними та трипільцями. На такі ж висновки наводять і підсумки археологічних досліджень: відомо, що середньостогівці перейняли у трипільців глиняну антропоморфну та зооморфну пластику, а ті, в свою чергу, запозичили в них деякі технологічні прийоми виготовлення кераміки. Наведені вище факти зайвий раз переконують у важливості антропологічних даних для висвітлення складних, вузлових проблем стародавньої історії України.

Окрему групу енеолітичних пам'яток Нижнього Подніпров'я та степового Лівобережжя складають могильники новоданилівського типу (від назви с. Новоданилівка на Запоріжжі). Походження їх поки що остаточно не з'ясоване. Здебільшого вони невеликі за розмірами і налічують одне-два, зрідка п'ять-шість поховань. За даними І. Потєхіної, некрополі цього типу залишені людьми з типово протоєвропеоїдними рисами.

Приблизно в середині IV тисячоліття до н. е. в Нижнє Подніпров'я, Приазов'я і Крим прийшли південні сусіди середньостогівців — племена кемі-обинської археологічної культури (від назви кургану поблизу Білогорська). Кемі-обинці займалися скотарством, зокрема вівчарством, хоча знали й землеробство. Племена цієї археологічної культури (про яку докладніше оповімо в наступній статті, присвяченій добі бронзи) ховали небіжчиків у поховальних камерах, над якими споруджували земляні насипи-кургани.

Антропологічний тип кемі-обинської людності встановила київська дослідниця Світлана Круц, котра багато років плідно працює в галузі палеоантропології України. Обстеживши серію черепів з курганів Керченського півострова, вона відзначила виразну доліхокранію, значний розвиток м'язового рельєфу, вузьке, високе обличчя. Це — риси східного різновиду давньосередземноморського типу, котрий відрізняється від західного, головно, більш високим обличчям. За комплексом краніологічних ознак ке-

мі-обинці мають аналогії серед енеолітичних племен Кавказу, Передньої та Середньої Азії.

З кемі-обинською культурою, ймовірно, генетично пов'язані пам'ятки нижньомихайлівського типу, назва яких походить від великого Михайлівського поселення у Нововоронцівському районі на Херсонщині. На жаль, кісткові рештки людей цієї культури вкрай фрагментарні: донині знайдено лише два черепи, та й ті частково зруйновані. Отже, вирішення питання про антропологічні особливості нижньомихайлівців — справа майбутнього.

Звичайно, наведені дані не дають повного уявлення про фізичний тип енеолітичної людності України. Встановити його не дозволяють, зокрема, фрагментарність кісткових решток людей з некрополів Закарпаття, Волині, Полісся, цілковита відсутність антропологічного матеріалу з інших регіонів. Однак можемо впевнено твердити про надзвичайно строкатий антропологічний склад населення України в епоху неоліту. Є всі підстави вважати, що сформувався він у процесі взаємодії двох європеоїдних компонентів: масивного протоєвропеоїдного, генетичні витоки якого пов'язані з племенами попередньої, неолітичної доби, та грацильного середземноморського, носіями котрого були різні групи південноєвропеоїдної раси. Ці компоненти постійно взаємодіяли між собою у процесі міграцій, що різко посилились у IV-III тисячоліттях до нашої ери. Наслідки цієї взаємодії помітні навіть в антропологічному складі сучасного населення України. А проте, це вже тема іншої оповіді.

Сергій СЕГЕДА,
кандидат історичних наук.

АСТРОНОМІЧНИЙ КАЛЕНДАР на 1993 рік

Головна астрономічна обсерваторія АН України

Астрономічний календар

Головна астрономічна обсерваторія Академії наук України підготувала Астрономічний календар на 1993 рік. В ньому надається така інформація: час (з точністю до хвилин) вступу Сонця у відповідний знак зодіаку, фази Місяця, сполучення Місяця з планетами та планет одна з одною; вказано, коли відбудуться сонячні затемнення тощо.

На останній сторінці наведено графік сходу та заходу Сонця, з якого можна дізнатися про тривалість світлового дня.

Заповідник Чаплі (Асканія Нова)

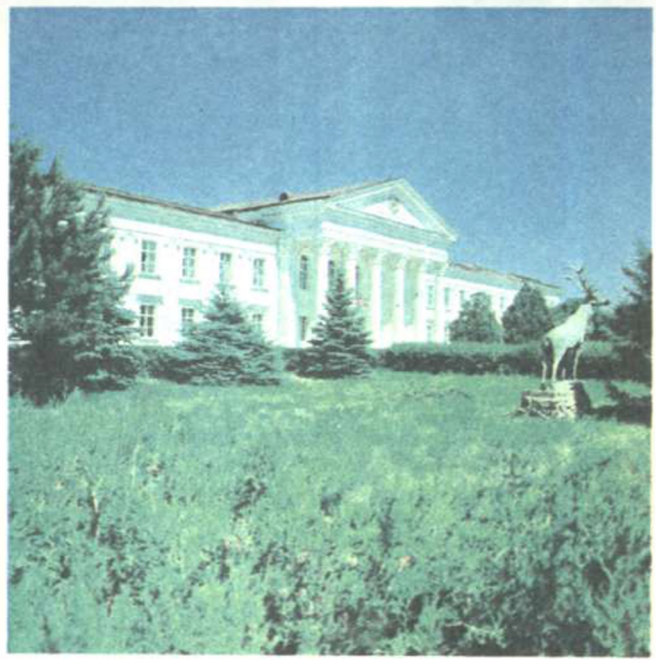

Напевне всі чули про наш всесвітньовідомий заповідник Асканія-Нова. А що, власне, ми про нього знаємо? Як утворився? Завдяки кому? «Українська радянська енциклопедія делікатно уникає відповідей на ці конкретні запитання. У ній читаємо: ***«Наприкінці 19 ст. в А.-Н. було закладено бот. сад, зоопарк і визначено недоторканну ділянку цілинного степу, які з часом перетворилися в акліматизаційний парк і своєрідний заповідник».***

Ось так... «Було закладено». А потім сад і степ якось самі «перетворилися»... Далі «Енциклопедія» висловлюється чіткіше: «Декретами Ради Народних Комісарів УРСР А.-Н. 1 квітня 1919 була оголошена народним заповідним парком, а 8 лютого 1921 — Державним степовим заповідником УРСР. На А.-Н. було покладено завдання зберігати і вивчати природу цілинного степу, а також акліматизовувати та вивчати можливо більше число видів тварин і рослин, які мають народногосподарське значення». Як тепер з'ясовується, Асканія-Нова з величезними втратами, але все-таки збереглася до наших днів не завдяки, а всупереч «господарській» політиці комісаріатів. Про це свідчить і стаття, яку ми передруковуємо за порадою нашого читача

Остапа Лешеча (Львівська обл.) із журналу «Життя і знання» (1936 р.), що видавався товариством «Просвіта» у Львові.

Серед широких степів північної Таврії, в долішній течві Дніпра, розкинувся славнозвісний на ввесь світ заповідник Чаплі. Це відновлена назва. Бо до 1920 р. звався він «Асканія Нова». А Чаплі це стародавня народня назва. Є це зоольогічний город, що тягнеться сотні кілометрів, а в ньому сила-силенна всяких тварин.

Довкола — степ, рівнина, якої не зрошує ярок або балочка, не прикрашає жодне деревце, чи кущик. А тільки де-не-де видко на обрії зарис якоїсь оселі-хуторочка та порозкидані могили або «кам'яні баби»[1]; все це мовчазні свідки минулих віків.

На таких степах було безліч усякого звіря,

[1] Є це кам'яні ставники з подобою людини [жінки], походять іще, здається, з раньої княжої доби.

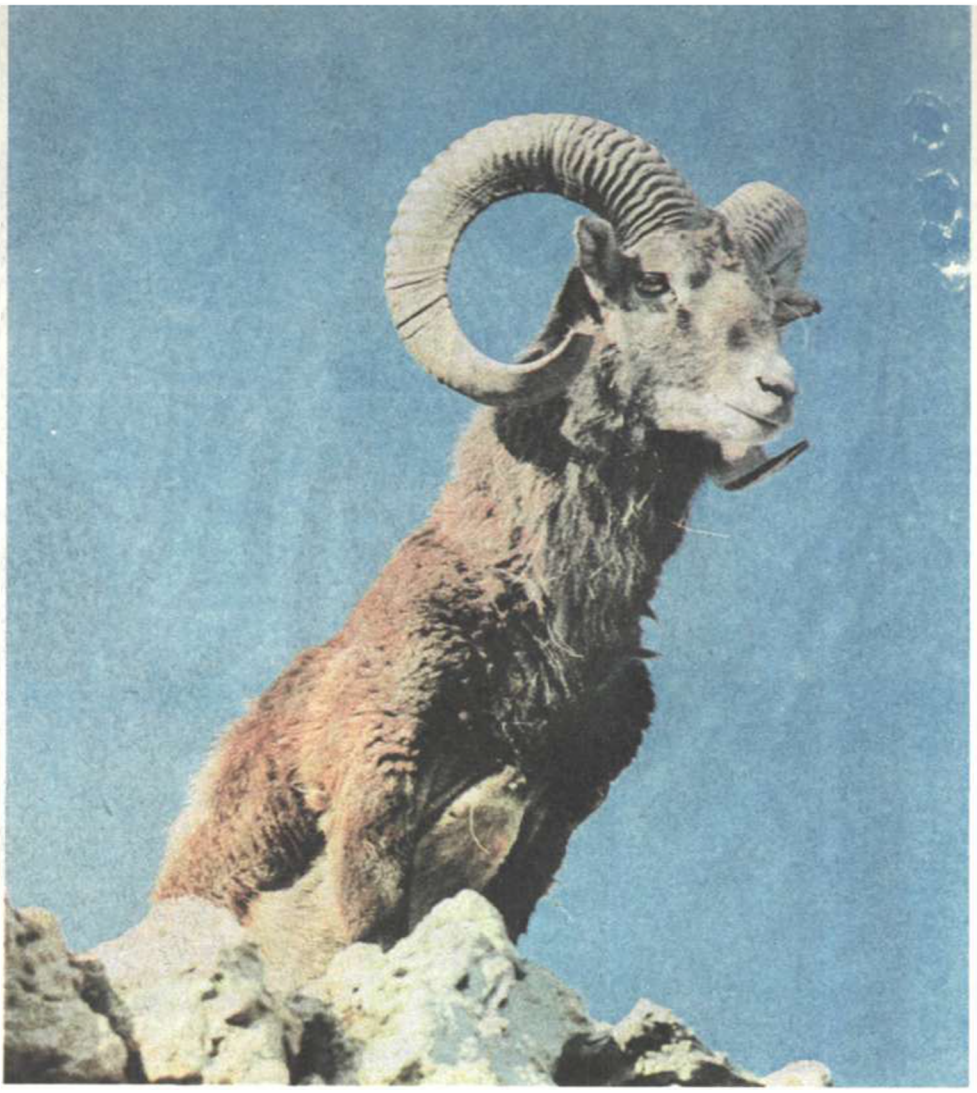

росла степова трава-тирса, але все це зникло. Тимто заповідник Чаплі якийсь час був і міг би бути і надалі єдиним пам'ятником природи, який зберіг обличчя колишніх степів. Бо й повстав він — із тією метою. Він мав дати науці матеріял для пізнання і звірні й рістні минулих віків нашого краю.

Історія зоольогічного парку досить цікава.

Коли Росія зруйнувала Січ 1775 р., та завоювала Крим (1783 р.), російські царі почали щедро роздавати всім, кому хотіли, наші степи. Роздавали їх своїм, російським вельможам, роздавали й чужоземним панам. За вельможами на дарові українські землі повалили всі, хто бажав: німці, чехи, балканські народи. Їм не тільки роздавали землю, а ще й давали різні привілеї. І це робилося саме тоді, коли наше українське населення та недобитки Січі силою закріпачували до чужих «панів» на наших рідних землях...

А в 1828 році цар Микола І дав на півдні України герцогові Фердинандові Ангальт-Кетенському графові Асканії, 46.262 га землі. Цей новий маєток герцог назвав «Асканія Нова» на спогад про свої родові маєтки в Німеччині. Але герцог не зміг утримати Асканії Нової.

Після 28 років невдатного господарювання герцог у 1856 році продав цей маєток за 525.000 талярів німецькому кольоністові Фальц-Файнові (Falz-Fain). Старий німець-кольоніст та його син Едвард швидко зрозуміли, що на цих широких, малолюдних та маловодяних степах можна з великим успіхом провадити вівчарство,— і незабаром цей маєток став відомий з плекання тонкорунних овець.

Але значіння Асканії Нової зросло за сина Едварда — Фридриха Фальц-Файна.

Це був уроджений природник, закоханий у природу чарівного таврійського степу, на якому він народився й виріс. Ще дитиною, більш душею, ніж розумом, дійшов до тієї думки, що треба рятувати для майбутніх нащадків хоч малесенький шматочок майже первісних степів із їх тваринним та пташачим населенням. Вже 11-літнім хлопчиною (1874-75 рр.) утворив клітку з першими місцевими птахами (дрохва, куріпка, кулик та инше), які сам ловив на своїх степах.

Коли закінчив природничий відділ дорпатського університету (Дорпат або Юріїв у теперішній Естонії), дістав як найстарший у родині цілий маєток (яких 23.000 га землі). Тоді дозріла в нього смілива думка заснувати

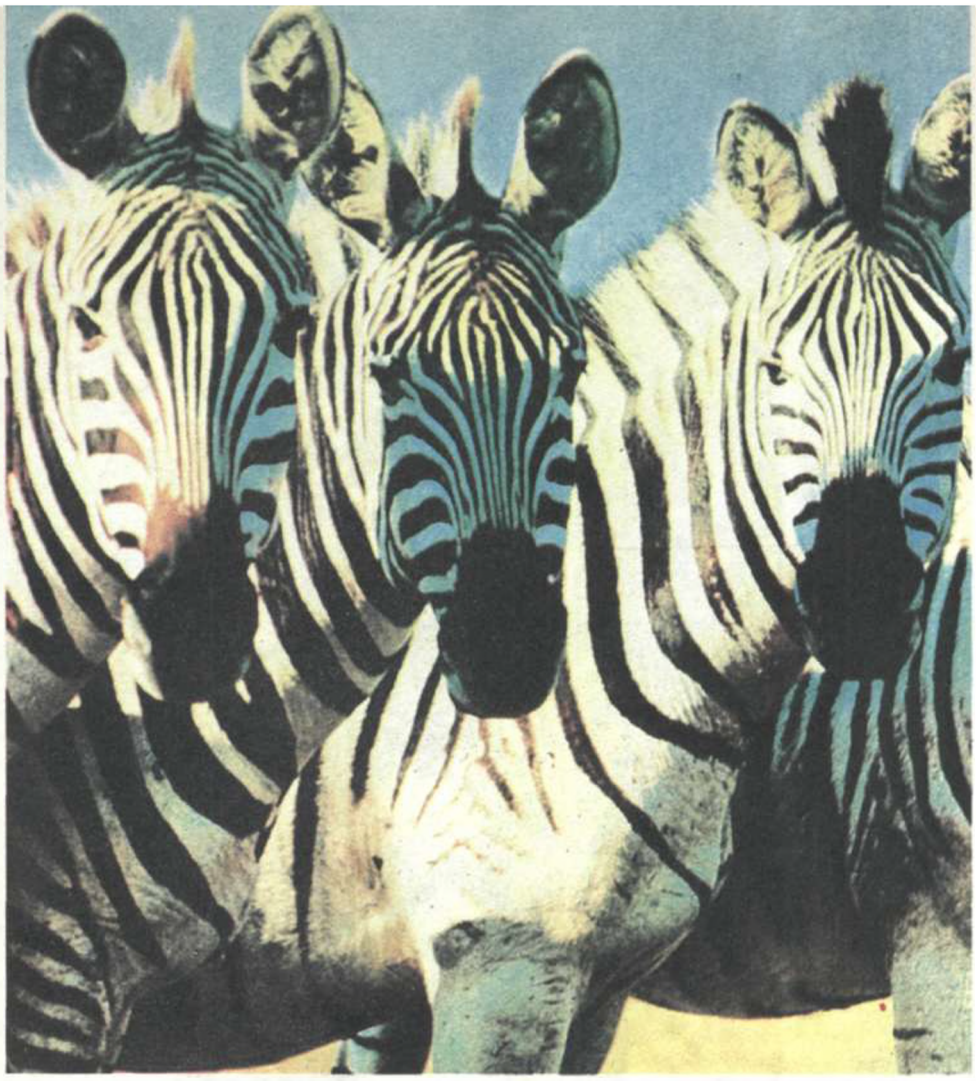

у придніпрових степах (акліматизаційний[1]) зоольогічний парк. У цьому парку мали проживати тварини з усіх країн світу й поволі привикати до нової батьківщини. Тут мали вони жити вільно, а то й у просторих клітках, не відчуваючи неволі.

Спершу Фальц-Файн поповняв свої клітки місцевими птахами та тваринами, пізніш почав мріяти про те, щоб у своїй Асканії зберегти, а то й відродити ті тварини цілого світу, що були вже почали вимирати. Отак у Асканії появився сайгак, порід антильопи, що живе ще в Середній Азії, а в 1897 р. привезено з Монголії дикого коня (Equus Przewalsky). А потім із року на рік пташаче та тваринне населення Асканії раз-у-раз збільшувалося.

Пізніш огороджено яких 70 га ціли и, де черідками вільно ходили, паслися та розмножувалися: антильопи, муфльони, олені, зебри, дикі кози, атляські вівці, гриваті вівці, лями, кенгуру, сині гну, австралійські та африканські страуси і т. д. А побіч розкинувся на 30 га прекрасний сад-парк, як яка оаза серед рівних наддніпрових степів. А в парку вільно живуть та розмножуються різні тварини та птахи.

Для пташні пороблено згодом у Новій Асканії штучні ставки, котрі поповнюються водою із артезійських криниць[2]). В гарні теплі дні стави вкриті різними-прерізними водяними птахами; там білі, чорні та чорношиї лебеді, довгоногі флямінги й екзотичні[3]) качки та гуси, африканські журавлі та инше.

А за маєтком на цілинах пасуться самиці зубрів та бізонів із своїми «телятами» (самців не випускають, бо дуже дикі), різні мішанці: зубробізони, верблюди, балканські та кавказькі буйволи й инше.

Всі тварини і птахи тут дуже добре себе почувають — не гірше, ніж на своїй батьківщині (більша половина з них родилася вже в Асканії).

Не залишив без уваги Фр. Фальц-Файн і місцевої рістні. Щоб для історії й науки залишився хоч маленький клаптик первісного степу, він у 1898 р. виділив 700 га степу (цілини) і зробив із нього заповідник-резерват — його не смів ніхто орати, все мало залишитися недоторканим. У 1912 р. в Асканії утворено зоотехнічну станцію для вивчення звірні краю та для акліматизації та гібридиза-

[1] Акліматизація, латинське слово — принатурення, приспособлення тварин [і людини] до нашого підсоння.

[2] Артезійська криниця — штучно проверчені щілини, при їх допомозі добувають воду зпід верстви землі, що води не пропускає; назва від французької місцевости Артуа [Artois] де вперше такі криниці проверчувано.

[3] Екзотичний, грецьке слово — з далеких країв, чужоземний.

	ТВАРИНИ		ПТАХИ	
рік	кількість відмін	штук	кількість відмін	штук
1911	44 В ці відміни не враховано: 1) котрі в Асканії були як робітна худоба (верблюди, кавказькі буйволи). 2) мішанці, 3) котрі в Асканії добре розплоджуються. Так що цифра штук в дійсности вища.	207	175 Для деяких із цих відмін не ведено рахунку, бо вони вільно й безконтрольно розплоджувалися в Асканії.	928
1913	53 (Деяких відмін не враховано з поданих причин).	289	167 Також деякі відміни не враховані з вище згаданих причин.	1432
1921	29 В ці відміни, коли порівняти з 1913 р., у великій кількости входять мішанці; зате багато знищено тих тварин, які не розплоджувалися, або розплоджувалися дуже слабо в Асканії.	191	81 Із цих відмін деякі на волі, але з них багато винищено як напр. фазанів.	277

ції (схрещування) тварин. Того самого року засновано тут метеорольогічну станцію, пізніш зорганізовано музей із багатими збірками: яєць, випханих звірят, кістяків, засушених ростин і т. д.

Таким чином, із невеличкої клітки з куликами та дрохвою — виросла єдина в Європі культурна установа з екзотичними тваринами та птахами, будівлями, ставками, парком, музеєм та иншими науковими влаштуваннями. Асканія Нова стала осередком, який мав велике культурне значення для цілого світу.

*

Крім того, Асканія славилася ще своїм зразковим господарством. До світової війни (тай іще підчас війни) тут було до 40.000 тонкорунних овець, котрі випасалися на 11.000 га цілини, а на 4.500 га провадилося зернове господарство.

Про Асканію заговорив науковий світ. У різних наукових доповідях, викладах згадували про її культурне значіння, почали в різних виданнях місцевої та закордонної преси появлятися статті про неї. До світової війни вийшло більш ніж 200 назв різних брошур, статтей та розвідок про Асканію Нову найрізнішими мовами. Їх писали вчені з різних держав. Тисячі провідувачів та вчених приїжджало з різних кінців світу подивитися на цей культурний осередок та науково працювати в його установах.

*

Так виглядала Асканія Нова до перших стрілів та військових подій на Україні 1917-21 рр. Ці події не пройшли мимо Асканії. Революція та воєнні події за майже чотири роки на три четвертини знищили Асканію Нову. Бачила Асканія: червоні, московські й білі війська, бачила й німецькі, бо кожне з них, проходячи таврійськими степами, охоче звертало до багатого маєтку й жорстоко його руйнувало: забивали «заморську дичину» до вояцької кухні, «для розваги»[1] полювали на птахи та тварину, розламували паркани, а тварини розбігалися й гинули в степах. «Ми целой Россї далі слабоду, так надо дать і здєсь слабоду!» — кричали червоні «визвольники».

Із цієї таблички побачимо розвиток і упадок зоольогічного парку «Асканія Нова».

Тепер із Асканії Нової зробили державний заповідник. Але ж до того часу встигли зруйнувати культурну установу, перлину наших степів, яка мала не аби-яке значіння не тільки для України, але й для цілого культурного світу.

Гірка доля спіткала й творця Асканії Нової — Фридриха. Коли Україну заняли московські большевики, він був змушений залишити рідну й дорогу йому Асканію, де він народився, де виріс та ціле своє життя працював, не шкодуючи грошей і труду. Залишивши Україну, від'їхав до Німеччини, де й помер у Берліні 1921 року.

---

[1] **Для розваги, наприклад, в 1919 р. червоноармійці забили кенгуру.**

Крім головного корпусу Інституту, в Асканії-Новій мало що нагадує про засновників заповідника. Проте, незважаючи на величезні втрати під час більшовицької ломки світу, «заповідник Чаплі» і нині залишається перлиною України, про що красномовно свідчать вміщені тут знімки. Не розгубити б цю красу. Примножити б, подарувати наступним поколінням.

Орфографію збережено відповідно до оригіналу.

Аромати-цілителі і аромати-вбивці

Відкриваючи сьогоднішнє засідання, спікер клубу пан Раціо звернувся до Ерудита з дещо несподіваним запитанням:

— Як ви думаєте, колего, чому ваш домашній кіт Мурко так любить сидіти саме на тому підвіконні, на якому стоїть герань?

ЕРУДИТ: — Дуже здалеку підходите до теми, вельмишановний...

ПАН РАЦІО: — І все ж. Думайте, думайте... Не уникайте відповіді.

ЕРУДИТ: — Боюсь, що мої роздуми дуже затягнуть відкриття засідання. Кажіть уже ви, чому. Здаюсь... Я лише зауважу, що мій пухнастий друг справді любить ніжитись саме на тому підвіконні.

ПАН РАЦІО: — Не ображайте кота! Зовсім він не ніжиться. Він набирається хоробрості. І робить це, вдихаючи аромати герані!

ЕРУДИТ: — Стривайте, стривайте... Я пригадую одне давнє повір'я. Древні греки надавали особливого значення різним ароматам. Вважалось, що запах фіалки розвиває у людині почуття доброти, амбри — додає натхнення, аромат м'яти розвиває хитрість, гераніолу та розмарину — поліпшує зір, а запах мускусу чи камфори збуджує діяльність головного мозку.

ПАН РАЦІО: — Так, так. До останнього засобу вам не завадило б вдатися напередодні засідання, тоді, не сумніваюсь, ви б про це згадали раніше.

ЕРУДИТ: — Але ж це повір'я. А ми обговорюємо феноменальні явища, які можна пояснити з наукової точки зору...

ПАН РАЦІО: — Я до цього і веду. Отже, будемо вважати, що сьогоднішнє засідання уже відкрилось і навіть триває. Тож, з'ясуємо насамперед, що таке запахи, скільки їх є, яке практичне застосування вони мають чи можуть мати. Тему означено. Слово вам, пане Бакалавре.

БАКАЛАВР: — Англійський письменник Конан Дойль запевняв, що його знаменитий Шерлок Холмс розпізнавав на нюх 75 запахів. Повіримо. Інша річ — багато це чи мало? Для сучасної людини — багато. Хоча в природі ароматів існує значно більше. У наших предків нюх був розвиненішим, ніж у нас. Брати наші менші і нині вловлюють такі запахи, які людиною залишаються непоміченими. До них, наприклад, належить «аромат» природного газу, що спалюється у кухонних плитах. Тварини відчувають його, люди — ні...

ПАН РАЦІО: — По реакції учасників засідання бачу, що з вами, колего, не всі згодні...

БАКАЛАВР: — Не раз і я через свою неуважність пропускав момент, коли чайник на газовій плиті заливав вогонь. Тоді по всій квартирі поширювався специфічний неприємний запах. Доводилось навстіж відкривати вікна, аби він пошвидше вивітрився. Та це запах не голубого палива. То так пахне мерлаптан — ароматична речовина, яку спеціально додають до природного газу, щоб людина саме в такій — аварійній ситуації мала змогу помітити, в даному разі — пронюхати небезпеку.

ЕРУДИТ: — До речі, для того, щоб надати природному газу запаху мерлаптану, його використовують мізерну кількість — всього 24-мільярдну частку грама на один літр рідкого палива.

ПАН РАЦІО: — Тобто, якщо, не дай Боже, якийсь роззява вихлюпне лише краплю надпахучої

рідини, цього буде достатньо для того, щоб змусити позакривати носи мешканців цілої округи. Уявляєте, яка то серйозна річ — аромати. А що це, власне, таке?

БАКАЛАВР: — Джерелом запаху є ефірна олія. Для того, щоб продемонструвати це наочно, я навіть прихопив з собою пару заморських фруктів. Ось вони, апельсини. Пригощайтесь на здоров'я. Знімаючи шкірку, ми відчуваємо, як врізнобіч розлітаються дрібнесенькі пахучі крапельки. Потрапляючи на серветку (чи на ваші білосніжні манжети, пане Раціо), вони залишають жовтуваті сліди, які, одначе, відразу зникають, вивітрюються. Це і є апельсинова ефірна олія — джерело його чудового запаху. «Ефірна» у перекладі нашою мовою означає «летюча».

Людині знадобилося багато віків, щоб навчитись брати від природи потрібні їй аромати. Квіти, трави здебільшого настоювали, віджимали, сушили і терли на порошок.

Добути ефірну олію з цедри апельсина, як бачите, нескладно. А спробуйте так само видавити її, наприклад, із ось цього пахучого дерева. Думаю, це не вдалося б навіть нашому легендарному Кожум'яці. Та на те Бог і дав людям розум, щоб вони менше займалися дурницями.

Вже давно винайдено простий і доступний спосіб добування ефірних олій із твердої сировини. Називається він...

ЕРУДИТ: — Перегонка! У середні віки ця проста технологія вважалась вершиною науково-технічного прогресу. Ось що читаємо у посланні одного з італійських вчених, датованому 1589 роком: «Почну я з перегонки, вражаючої справи, що вище сил людських. Хвала їй! Слухай, хто любить науку...»

ПАН РАЦІО: — Та краще раз побачити, ніж сто разів почути. Пане Бакалавре, ви приготувались до досліду?

БАКАЛАВР: — Безумовно. І запрошую вас до лабораторного столу. Ось на ньому дві колби. На дно першої кладемо мигдалеву деревину. Закриваємо корком із встановленою у нього трубочкою. Прокладаємо її по дну ванночки з холодною водою і другим кінцем вставляємо у так звану прийомну колбу. Починаємо розігрівати сировину у першій колбі. Зверніть увагу — стінки трубочки запітніли. Пара, охолоджена водою, конденсується в пахучі крапельки, і вони одна за одною падають у прийомну колбу. Це і є мигдалева ефірна олія у неочищеному вигляді. Такий найпростіший спосіб її добування.

ЕРУДИТ: — Не тільки її... Кмітливі селяни давно уже охоче скористалися цим винаходом вчених для одержання з цукрових буряків чи якихось фруктів знаменитого міцного напою, який вони між собою називають кон'яком «Три гички».

ПАН РАЦІО: — Що правда, то правда, колего. Будь-який винахід можна застосувати як на добро, так і на зло. Та це уже — інша мораль...

ЕРУДИТ: — Прошу зауважити, що у прийомній колбі — ще не чиста ефірна олія. Так само, як сивуха — далеко не коньяк. Первісний продукт перегонки — то сатанинська суміш різних хімічних речовин, багато з яких надзвичайно шкідливі для людського організму. Відомо безліч випадків, коли сивушні смоли насмерть вбивали особливо жадібних любителів самогону.

ПАН РАЦІО: — Та повернемось до нашої олії.

БАКАЛАВР: — Перелляємо її ось у цю спіралеподібну трубку. Помістимо у термостат. Нагріємо. Як бачите, рідина знову починає випаровуватись. Легші речовини, з яких вона складається, піднімаються швидше, займають місце у найвищому кільці спіралі. Нижче зупиняються важчі. І аж на самісінькому дні залишається речовина, яку науковці називають ядром ефірної олії. Воно і є основним утворювачем аромату. Зазвичай ядро складається з однієї речовини, в небагатьох випадках — з двох. Джерелом аромату апельсина є цитроль, троянди — гераніол, м'яти — ментол, гвоздики — евгенол.

Дослідивши будову ядер ефірних олій натурального походження, науковці навчились синтезувати їх штучно.

ЕРУДИТ: — А сталося це років 200 тому. Кочегари помітили, що коли спалювати багато кам'яного вугілля (особливо за умов обмеженого доступу повітря), окрім золи утворюється якийсь газ і чорно-бура, схожа на дьоготь смола. Спочатку її просто викидали, не знали куди подіти. І так було доти, поки вчені не виявили у смолистій речовині бензол! Після цілого ряду дослідів його сполучили з азотною кислотою. Одержали нітробензол. Далі хіміків зацікавила сполука останнього з аміаком. Вони помітили — якщо її кип'ятити, проганяючи одночасно через колбу по трубці сірководень, у парі, яка виходить з колби, утворюється ще якась раніше не відома безбарвна рідина. Так винайшли амінобензол, що практикам більше відомий під назвою анілін. Це було велике відкриття хіміків, яке дало змогу людині, наче Богу, моделювати сотні різноманітних ароматів, тисячі їх відтінків.

Порівняно недавно на основі бензолу винайдено цілий ряд інших запахомоделюючих сполук. Одна з них — кумарин. Він є основою трав'яних ароматів, найколоритніший з яких — запах свіжого сіна. Бензольдегід, як і нітробензол, пахне мигдалем. Якщо дещо втрутитись у будову його ядра, він запахне лісовою ромашкою. Ацетофенол імітує аромат мімози, евгенол, який утворює аромат гвоздики, може пахнути також гірким перцем...

Натуральні і штучні аромати мають надзвичайно широке застосування у науці, промисловості, в побуті.

Всі звикли до того, що молоко, наприклад, потрібно зберігати в холодильнику. А якщо зробити навпаки — вкинути холодильник у молоко? Тільки цим холодильником має бути не громіздкий металевий прилад, а, скажімо, лимонний сік. Молоко, закрите тоненьким шаром соку цитрусових може зберігатись довше, ніж у холодильнику. Бактерицидні властивості фітонцидів відкривають широкий простір для винахідників прогресивних технологій.

Косметика, парфуми, ясна річ, взагалі немислимі без різноманітних ароматичних речовин. Не обходиться без них і медицина. Люди давно помітили, що запахи мають здатність і поліпшувати, і погіршувати стан здоров'я. Ще запорозькі козаки ставили біля поранених побратимів гілки сосни, ялівцю. Вони знали, що запах хвої вбиває мікроби, приглушує гнійні процеси. Аромат черемшини навпаки — пригнічує психіку, викликає головні болі. У лабораторних умовах запах черемшини навіть вбивав піддослідних мишей. Нині розвивається окрема галузь медицини — лікування різних хвороб за допомогою фітонцидів. Розроблено навіть такі ароматичні есенції, які впливають на розвиток м'язів людини, роблять їх міцнішими, витривалішими.

ПАНРАЦІО: — Тож, юні друзі, пильніше придивляйтесь, точніше — принюхуйтесь до цілющих ароматів. Сподіваємось, зміцнені і натхненні ними, ви зумієте ще більше розширити застосування пахощів на користь людей.

Випробування космонавтів

Під час відбору юнаків до школи космонавтів чи льотчиків-випробувачів їм, окрім іншого, пропонують таке завдання: на таблиці розміщено 25 різновеликих чорних і червоних цифр; потрібно відшукати і показати почергово всі цифри, починаючи від 25 до одиниці. Спочатку червону, потім чорну, червону, чорну і так до кінця. Прицьому встановлюється норматив часу.

Пропонуємо вам свою таблицю, з допомогою якої можете перевірити — уважні ви чи ні. Потрібно відшукати сто чисел. 50 червоних і 50 голубих. Називати їх слід почергово: п'ятдесятку червону, потім голубу, 49— червоного кольору, 49— голубого кольору, і т. д. Якщо ви зробите це за 25 хвилин, ви — уважна, дуже спостережлива людина. Якщо не справитесь, потрібно зайнятись собою, бо шанси у вас бути зарахованим до школи космонавтів замалі.

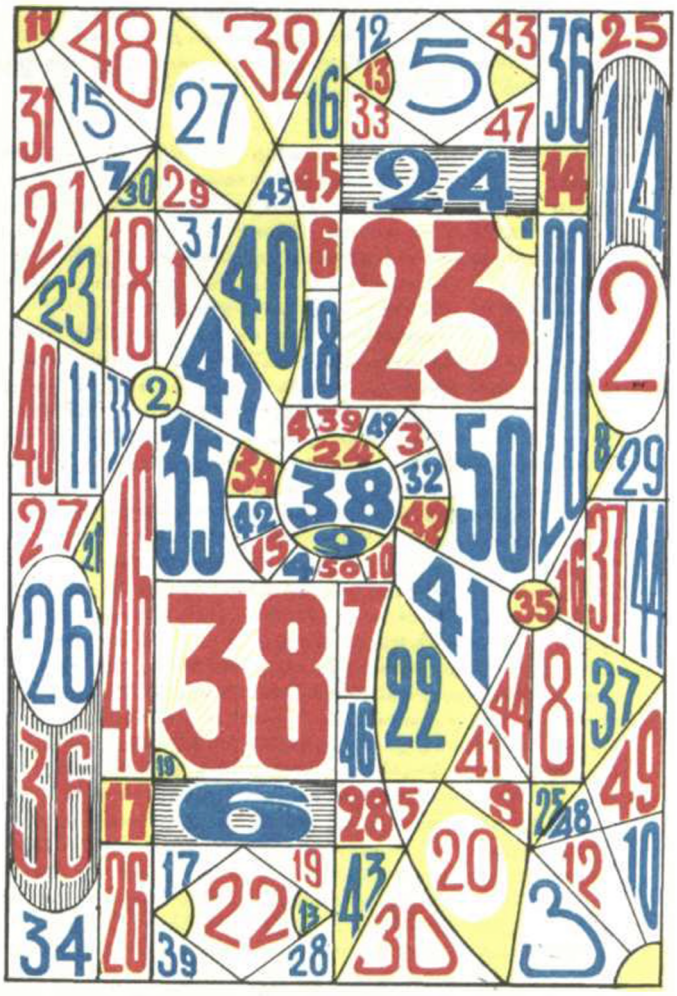

1. Який стародавній народ не писав звуки своєї мови, а вив'язував їх на мотузці, тобто користувався вузликовим письмом?
(Папуа, нанайці, майя)
2. Мікрон це тисячна доля чого?
(Міліметра, метра, міліграма)
3. Яка тварина виділяє мускус?
(Кабарга, тюлень, ящур)
4. Прабатьком якого музичного інструменту є східнослов'янський гудок?
(Баяна, скрипки, арфи)
5. У якій країні тече річка По?
(В Індії, Аргентині, Франції)

Математичний практикум

1. Якщо розрізати кубічний метр на кубічні міліметри і поставити їх один на одного, якої висоти вийде стовпчик?

2. У круглому басейні плаває щука. Почавши свою мандрівку від стінки басейну, вона попливла точно на північ. Через три метри наштовхнулась на борт басейну і повернула на захід. Пропливши ще 4 метри, знову наштовхнулась на борт. Який діаметр басейну?

3. У колесі 10 спиць. Уявіть його собі (без допомоги олівця) і скажіть: скільки між спицями проміжків?

4. Якщо будинки на вулиці пронумеровані від одного до 50, скільки разів зустрічається цифра 4?

5. На столі 6 склянок. Три з них порожні, три — з водою. Зробіть так, щоб порожні і повні склянки чергувались. Брати в руки дозволяється лише одну склянку.

Відповіді на запитання «Гіперболоїда» див. на 63 стор.

Най, най...

Зерна кокосових горіхів сейшельської пальми (росте лише на Сейшельських островах) — найбільші серед зерен усього рослинного світу. Кожне з них важить до 18 кілограмів! Таку гулліверівську вагу мають хіба що деякі, відомі нам, плоди — скажімо, кавуни, гарбузи, дині...

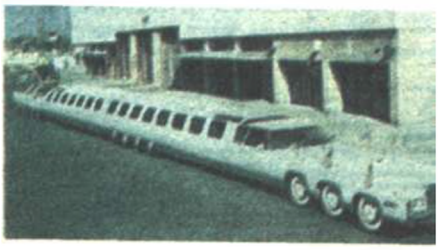

Це не автопоїзд. Це автомобіль. Щоправда, найдовший на нашій планеті. Лімузин — завдовжки 30,48 м. Його шасі несуть 13 колісних пар. Сконструював це диво техніки Джем Оберг з Каліфорнії (США). У найдовшому у світі автомобілі обладнано: службовий кабінет з кухнею, плавальний басейн з трампліном, величезне двоспальне ліжко, майданчик для посадок вертольоту і таке інше.

А це — найдовший у світі мотоцикл. Висота машини — 1,22, довжина — 3,81 м, вага — 500 кг. Мотоцикл має восьмициліндровий двигун з робочим об'ємом 3500 $см^3$. Сконструйовано машину мотолюбителем Лестером Нашем з Великобританії.

Із «Книги рекордів Гіннесса».

На нашій обкладинці

Кримські вулкани. Грязьові.

Як і в далекому минулому, так і тепер, грязьові вулкани є грізним явищем природи. Тепер, щоправда, вони мають спокійніший характер. На території України є у Криму, на Чорному і Азовському морях. А Керченсько-Таманський регіон — одне з найкласичніших їх вогнищ. Протягом минулих ста літ тут трапилось на менш, як 30 великих виверженъ. За останнє десятиріччя їхня діяльність навіть активізувалась. Після великих виверженъ Карабетової гори (серпень 1981 р.) і Джаржавського грязьового вулкану (березень 1982 р.), які супроводжувалися горінням сопочних газів, димом, виділенням пари, викидом величезної кількості матеріалу, настало деяке затишшя. Лише окремі вулкани продовжують виливати невеличку кількість глинистої рідини.

Та під час землетрусу у Кримсько-Кавказькій зоні ожила сопка Андрусова, яка входить до складу Булганакського вулканічного вогнища. Виверження супроводилося кількома вибухами газу та викидом сопочної брекчії. Уламки породи розліталися на 15—50 метрів. Протягом доби шаром болота товщиною до метра було вкрито 600 квадратних метрів. Цікаво, що інші сопки цього осередку на землетрус зовсім не відреагували.

Чотири роки тому заговорив підводний грязьовий вулкан бухти Голубицької. Він і в минулому кілька разів заявляв про себе. Та це виверження було найпотужнішим. Буквально на очах у морі виріс острів. На ньому чітко виділявся основний кратер. А з того кратера виривалися грязь і всілякі уламки. Через два місяці розміри острова були: у довжину — 80, ширину — 40, висоту — 2,5 метра.

Приблизно тоді проснувся і вулкан гори Миска (Таманський півострів), який мовчав ще з 1905 року. Вважалося, що вулкан потух, і через його кратер була прокладена асфальтова дорога, у східній частині встановили ретранслятор, а значна частина грязьовулканічного горба була зайнята музеєм під відкритим небом «Військова гірка». Внаслідок діяльності вулкану розцентрувалася антена ретранслятора, на території музею виникло кілька щілин, з яких виділялися гази і рідка грязь. Асфальтове покриття дороги зіпсувалося.

Активізувались ще декілька вулканів Таманського півострова. Особливо великих на Північно-Західному Кавказі — Шуго та Гладковський.

Буквально два-три роки тому розпочалося пожвавлення Насирського вулкану. Це найгрізніше у Криму явище, оскільки вулкан розташований у районі Кримської АЕС. Протягом останніх двох років на Насирському вулкані з'явилося декілька нових мікрогрифонів, з яких почали виділятися газ і вода. Причому, у одному з них виявлені масні нафтові плями.

Посилення грязьововулканічної діяльності та тектонічної активності у Керченсько-Таманському регіоні свідчить про нестабільність його геологічної обстановки. Це потрібно конче враховувати при проектуванні, будівництві та експлуатації складних об'єктів, для яких шкідливі підземні поштовхи. А до таких саме й належить Кримська АЕС.

Авторитетний дослідник грязьових вулканів Кримсько-Таманського регіону академік АН України Є. Ф. Шнюков вважає: вулканізм у північно-західній частині Чорного моря буде розвиватися і далі. Дослідження цього району дають впевнені докази того, що тут є газові факели, які утворюються над вулканічними кратерами. Аналіз газу свідчить: у них є сірководень, метан, вуглекислота, різні вуглецеві сполуки. Цікавий прогноз — у складі тутешніх газогідратів приховано 20—25 трильйонів кубометрів газу!

Ольга ГНАТЕНКО,
кандидат геолого-мінералогічних наук.

Ожила сопка Гнила.

З грязьових вулканів часом тече і нафта.

У минулому номері ми започаткували серію матеріалів про феноменальні здібності людини. Писали, що деякі з них буде розглянуто крізь призму науки. Виконуємо обіцянку.

Отже, про новітні дослідження біополя розповідають наукові співробітники Інституту біохімії імені С. В. Палладіна АН України та фірми «Індікт».

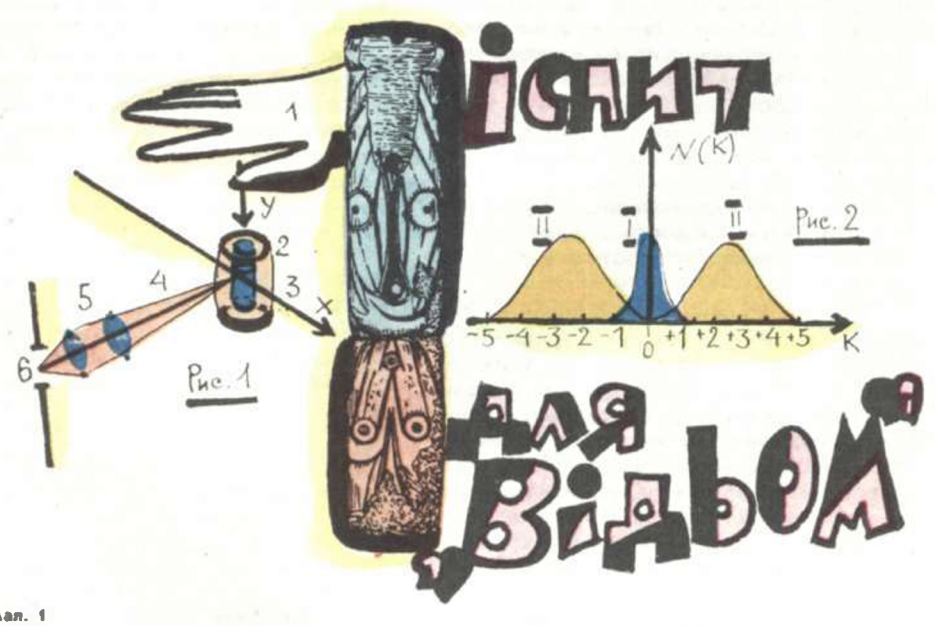

До мал. 1

Схема детектора для вимірювання біоінформаційного поля.

x, y — напрямок лазерного променя і зовнішнього поля; 1 — рука цілителя; 2 — кювета з суспензією рухомих мікроорганізмів; 3 — первинний промінь лазера; 4 — розсіяні промені; 5 — конденсатор; 6 — вхідна діафрагма фотоприймача.

До мал. 2

$N_{(K)}$ — кількість людей, що взяли участь у тестуванні, та їх поділ відповідно до рівня біоінформаційного поля [К], вимірявного в одиницях Стьюдента.

I — випадкові люди;

II — народні цілителі.

Термін «біополе» придумали журналісти. Ми б дещо уточнили: треба було б казати не «біополе», а —«біоінформаційне поле». Це надзвичайно суттєво! Як на нашу думку, людина людині може передавати не енергію, а інформацію, що використовується як програма для оперування власними енергетичними ресурсами. В цьому й полягає секрет народних цілителів.

Проте, академічна наука досі не поспішала визнавати факт існування біоінформаційного поля. Для цього були певні підстави. Адже його реєстрація поки що здійснювалась не досить надійним детектором, в ролі якого виступали пацієнти. А жива людина, як відомо, завжди спокуслива до хабарів та хитрощів. Потрібен був детектор безпристрасний і надійний. І він з'явився.

Кілька років тому автори цих рядків запропонували реєструвати біополе суспензією рухомих мікроорганізмів (мал. 1). Такий детектор зберігає біологічну природу; кожний мікроорганізм — хоч і проста, але все ж таки жива істота. Ці «земляни» не знають нашої мови. Отже, з ними не домовишся. Крім того, вони непідкупні. Одне слово — їх реакція на зовнішнє поле цілком об'єктивна.

Влаштовано детектор так. За станом суспензії стежить слабкий промінь ла-

зерного світла, яке розсіюється на окремих мікроорганізмах. Розсіяні промені спрямовують на фотоприймач. Той, у свою чергу, виробляє електричний сигнал, що потрапляє до комп'ютера. Інтенсивність розсіяного світла пропорційна локальній концентрації мікроорганізмів. При відсутності будь-якого впливу на суспензію, ми бачимо незначні коливання інтенсивності, спричинені броунівським рухом мікроорганізмів. Але варто якимось чином спрямувати рух мікроорганізмів, і сила розсіяного світла негайно змінюється. Наприклад, якщо вкинути у кювету корм, мікроорганізми починають підпливати до нього, рухатись вгору. Їх концентрація у зоні вимірювання збільшується. Це спричиняє відповідне підвищення інтенсивності розсіяного світла. А коли до кювети підсипати отрути, мікроорганізми втікатимуть вниз, що викличе зменшення їх концентрації у зоні вимірювання, і відповідно зменшиться інтенсивність світла.

Отже, як ми переконались, мікроорганізми, розміщені в корпусі детектора, за певних обставин скупчуються у тому чи іншому місці.

А тепер основний експеримент. Закриємо кювету кришкою і попросимо претендента у екстрасенси, не торкаючись її, якось вплинути на рухомі мікроорганізми. Якщо претендент — людина випадкова, що ніколи не відзначалась екстрасенсорними здібностями, мікроорганізми ніяк не відреагують на потуги дистанційного впливу. Але коли до кювети підносить свою руку справжній народний цілитель, вони дружно демонструють спрямований рух.

То яку ж рушійну силу випромінює лікар?

Донедавна поширеною була думка, нібито біополе електромагнітне. Але має певну частоту діапазону. Для спростування цієї гіпотези досить закрити кювету ковпаком з м'якого заліза. Екстрасенс «пробиває» і його. Отже висновок один: біоінформаційне поле не електромагнітне, воно має свою власну природу.

Вражаючим результатом експерименту став і незаперечний факт: мікроорганізми, які «мешкають» у детекторі, поділяють народних цілителів на дві категорії. Одна з них їм «подобається», а інша — «не подобається». Коли до кювети підносить свою руку «хороший» цілитель, мікроорганізми рухаються вгору, ближче до цілющої долоні. Концентрація мікроорганізмів у зоні контролю підвищується, що викликає відповідне збільшення інтенсивності розсіяного світла. Цю категорію цілителів ми умовно назвали «позитивними».

Існують і «негативні» екстрасенси, що створюють поле, від якого мікроорганізми намагаються втекти, внаслідок чого відбувається зниження їх концентрації у зоні виміру і відповідно зменшується інтенсивність розсіяного світла.

Не поспішайте з висновками: мовляв, «позитивний» екстрасенс приносить добро, а «негативний» завдає шкоди. Згадайте фармацевтів... Часом ліками є зміїна отрута. Але введена вона в організм у потрібній дозі. Благотворно може впливати і «позитивний», і «негативний» екстрасенс. Все залежить від особливостей недуги.

Згідно з уявленнями стародавньої китайської медицини, по всьому людському організму розгалужено інформаційний потенціал, який керує усіма фізіологічними процесами. Хвороба може бути викликана однією з двох причин: або в організмі чи в окремому органі недостатньо інформаційного потенціалу, або його у ньому надлишок. У першому випадку вилікувати пацієнта може лише «позитивний» екстрасенс, який піднімає потенціал до нормального рівня, а в другому — «негативний», який збирає шкідливий надлишок.

Тому досвідчений народний цілитель спочатку проведе дистанційну діагностику пацієнта. Якщо він не може створити поля потрібного знаку, мусить зізнатися пацієнтові в цьому. Інакше може бути біда.

Наче відчуваючи це, переважна більшість народних лікарів обирає досить вузьку спеціалізацію. Лікує лише певні захворювання. І це невипадково. Адже вони вже на практиці переконались, що їм вдається саме це. А деякі цілителі спроможні підвищувати загальний тонус людського організму і тому можуть лікувати досить значну кількість хвороб.

Розробивши загальний принцип дії детектора, ми наштовхнулись на проблему — у яких одиницях вимірювати досліджуване поле? Опускаючи подробиці пошуків, скажемо лише, що зупинились на уже відомій біологам методиці, що дозволяє оцінювати дію невідомого фактора на певний об'єкт. Тож, одиницею виміру стала так звана одиниця Стьюдента К.

Згідно з існуючою практикою наявність зовнішнього фактора вважається доведеною, якщо одержане значення (К) не менше двох одиниць. І якщо екстрасенс демонструє біополе на рівні (К) = 2, ми вирішили «присуджувати» йому звання «екстрасенс першого розряду». До «майстра» вимоги вищі, рівень його біополя має бути не нижчим 4 одиниць.

Протягом року нам вдалося протестувати понад 500 осіб з різних регіонів України. Двісті з них були випадковими людьми.

Більшість же народних цілителів довели, що володіють біоінформаційним полем, яке перевищує «норму першого розряду».

Виявилось також, що серед екстрасенсів переважають жінки. Але, напевно, це пов'язане не з генетичними особливостями. Просто більшість медиків — представниці чарівної половини людства.

Результати досліджень засвідчили: жінки і чоловіки досить рівномірно поділяються на «позитивних» і «негативних».

Під час тестування ми цікавилися датою народження цілителів. І ось з'ясувалося: більшість екстрасенсів народилися протягом теплої пори року — з травня по серпень. Можливо, це пов'язано з особливостями сезонного народження, характерними для України. А, може, здібності генерувати біоінформаційне поле справді залежать від місяця народження.

Ми ставили і таке запитання: за яких умов ви дізналися про свої здібності? Одержали в основному два варіанти відповіді: «З дитинства помітив, що можу впливати на людей»; «Це сталося після»... А далі йшла розповідь про якусь екстремальну ситуацію — передсмертний стан, автокатастрофу, сильний стрес...

Очевидно, природа заховала у глибинах людського організму недоторканий запас, яким можна скористатись лише тоді, коли нам загрожує справжня небезпека. І ось запас «відкоркувано», небезпека минула, до людини повернулося здоров'я... І часто навіть з надлишком — у вигляді набутої здатності генерувати біоінформаційне поле.

До речі, серед видатних екстрасенсів, що пройшли у нас тестування, були і такі, які не довели своєї здатності генерувати поле. І це теж нами оцінено як важливий результат: в даному разі, вважаємо, цілитель впливає на хворого, як психотерапевт.

Тож, розроблена нами методика корисна, насамперед, самим «чаклунам». Вона відповідає на основне запитання — за рахунок чого цілитель впливає на організм хворого? Дізнавшись про це, кожен з них може спрямувати свої зусилля для самовдосконалення у правильному напрямку.

Олександр АДАМЕНКО,
кандидат фізико-математичних наук;
Юрій ЛЕВЧУК,
кандидат фізико-математичних наук;
Алла МОСТОВА,
науковий працівник Інституту біохімії АН України.

З життя вчених

Хто ж ви, Льюїсе Керрол?

Казка Льюїса Керрола «Аліса у країні чудес» належить до числа найпопулярніших творів світової літератури. От уже більше століття вона користується незмінним успіхом у кількох поколінь читачів. Оповідають, що коли англійська королева Вікторія вперше прочитала цю книжку, вона була в захваті і зажадала негайно ознайомитися з іншими творами досі невідомого автора. Та, на превеликий подив її королівської величності, їй принесли кілька незрозумілих для неї книг з математики і математичної логіки! Воно й не дивно: адже історію про незвичайні пригоди Аліси у чарівній країні вигадав викладач з Оксфордського університету Чарльз Лютвідж Додгсон. Часом він писав і суто літературні твори, підписуючи їх псевдонімом Льюїс Керрол.

Можна навіть точно сказати, як і коли саме народилося те ім'я. Записи у щоденнику Керрола свідчать, що 11 лютого 1856 року він подав на розгляд своєму видавцеві Едмунду Йєтсу список з чотирьох можливих псевдонімів; а вже 1 березня вони зробили остаточний вибір. Сьогодні ім'я письменника Льюїса Керрола шанують мільйони читачів; а от математика Чарльза Додгсона не дуже часто згадують навіть фахівці...

То ким же слід вважати передусім автора «Аліси» — письменником чи вченим?.. Відповідь на таке пряме запитання дуже непроста. Адже Додгсон-Керрол був особою складною і вельми неординарною, і у його творчому доробку не завжди легко відмежувати літератора від ученого-математика. Так, видатний сучасний англійський філософ Бертран Рассел був певен, що казку про Алісу взагалі аж ніяк не слід вважати літературним твором; то, мовляв, викладений у незвичній формі... трактат з проблем логіки! Адже ледь не на кожній сторінці казки можна натрапити на складні і оригінальні логічні парадокси, що становлять неабияку цікавість для фахівців. А особливості мови цього твору останнім часом дедалі частіше привертають увагу спеціалістів з математичної лінгвістики. Та й суто наукові твори Додгсона сучасники вченого, напевно, просто недооцінили. Так, його «Символічну логіку» довго вважали такою собі інтелектуальною забавкою. І лише у нашу кібернетичну епоху ота, створена Додгсоном, система математичної логіки, яка дає можливість шляхом нескладних маніпуляцій з логічними символами виводити найскладніші силогізми, знайшла належну оцінку.

І лист нашого читача, і коментар фахівця з проблем спеціальної психології містять факти, які просто вражають. Досі ми багато чули про зловживання психіатрією стосовно дорослих, політично «неблагонадійних» людей. Але, виявляється, в наш час наруга чиниться над десятками беззахисних, найневинніших — дітей. Нормальні діти в спецінтернатах — лише один з аспектів проблеми, якої торкнувся Петро Климов. Його висновок категоричний: від таких шкіл сама тільки шкода. Кандидат психологічних наук Надія Михайлівна Стадненко має іншу думку.

Такі школи — непотрібні

У своєму листі я хочу викласти стан освіти і виховання в спецшколі-інтернаті для розумово відсталих дітей. Мета цієї школи: виховати і навчити дітей елементарних знань, умінь і навиків. Жити самостійно в межах людських норм поведінки — ось що вимагається від її випускників.

Але, на жаль, із завданням школа не може впоратись. За час перебування в школі (9 років) учні виконують програму початкових класів на слабеньку «трієчку». Трудових навиків, які можна було б застосувати у сільському господарстві або в домашніх умовах, вони не набувають. Після закінчення школи випускники повертаються до своїх батьків зовсім не підготовленими до життя,— в сім'ї вони працювати не вміють і не хочуть, а на підприємства їх не беруть. Що ж їм робити далі, як жити?

Їхні мізерні «знання і навички», набуті в інтернаті, відносяться переважно до сфери сексу та різних збочень. Дівчатка років з 12 знайомі вже практично із статевим життям. Старші (14—15 років) примушують молодших прати їм білизну; вагітних виявляє класний керівник і сам веде їх на аборт. Директор школи висловився приблизно так: «А чим їм ще займатися — тричі на день їх нагодують, нічого не роблять, а вони ще й з дому прийшли такими знавцями сексу».

Багато дівчат із цих шкіл стають повіями і наркоманками, хлопчики поповнюють злочинний світ — рекетири, гемосексуалісти, вбивці-маньяки типу Агеєва і Фетрова (див. Щотижневик «Семь с плюсом» № 8, 1991 р.).

Багато батьків уже зрозуміли, що допоміжна школа не в змозі підготувати їхніх дітей до життя, і говорять так: «Нехай дитина ходить до нормальної загальноосвітньої школи, чогось навчиться, хай навіть прослухає неповну програму, але буде під наглядом батьків, робитиме те, що ми робимо — копаємо город, садимо картоплю, обрізаємо сад, пасемо худобу, годуємо кролів і т. ін. Зате вже від сексу дівчина буде захищена, і, можливо, знайдеться чоловік і буде сім'я».

Але нормальна школа не хоче тримати в класі учня, який пасе задніх, з ним треба працювати індивідуально. Тому вона всіляко схиляє батьків передати дитину на комісію для переведення до спеціальної школи. Цій, останній, в свою чергу, потрібен контингент, і вона рада прийняти будь-кого і забезпечити собі набір учнів. Завуч допоміжної школи висловилася про це: «Психічно нормальний, педагогічно занедбаний учень в нашому колективі через один-два роки стає таким самим, як його товариші — немає стимулу для розвитку».

Чи потрібна допоміжна школа нашому суспільству? Така, якою вона є сьогодні,— непотрібна! Треба мати школи для усунення вад мовлення у дитини з нормальним інтелектом, яка виправляла б мовлення за один-два роки і передавала б її до загальноосвітньої школи.

Якщо ж вимова за один-два роки не виправиться, а дитину визнають дебільною, то її слід повернути батькам або за їхньою згодою помістити в дитячий будинок олігофренів. Але краще було б усе ж таки повернути її в сім'ю, де батьки навчать дитину бути корисною для сім'ї, а отже,— і для суспільства. Якщо учень засвоїв програму початкових класів і не здатен вчитися далі, не треба його примушувати задля видимості «високого рівня освіченості» в країні. Ця брехня тільки на шкоду.

В деяких школах навчають різних спеціальностей, готуючи будівельників, столярів, швачок. Жодного із згаданих «спеціалістів» на роботу ніхто не візьме — цього не допускає техніка безпеки на виробництві (ознака — закінчив допоміжну школу).

Отже, ці школи треба скасувати. Це вивільнить величезні сили і ресурси, які можна використати для поліпшення становища загальноосвітніх шкіл. Зникне «годівниця» для багатьох відставних номенклатурників, які прагнуть менше працювати і більше одержувати, і мають у допоміжних школах для цього всі можливості. Ми посилимо відповідальність батьків за своїх дітей і звільнимо лікарів і психіатрів від роботи у низькопробних медико-педагогічних комісіях по відбору дітей спецшкіл.

Петро КЛИМОВ,
педагог-психолог.

м. Хотин.

Це справді болюча проблема

В листі П. Климова зачеплена одна, справді болюча, проблема допоміжних шкіл — їх комплектування. Тут, справді, є багато помилок і зловживань. Не так давно наш інститут проводив перевірку мешканців одного з київських дитячих будинків Міністерства соціального забезпечення. В цьому закладі, до якого мають потрапляти тільки діти безнадійно хворі, нездатні до будь-якого навчання, було виявлено 27 чоловік з нормальним інтелектом. То що вже говорити про медико-педагогічні комісії, які відбирають учнів

допоміжних шкіл. Вони діють без жодного контролю, на громадських засадах. Комісії в областях складаються з представників допоміжних шкіл, які, звичайно, зацікавлені у тому, щоб набрати необхідну кількість учнів, отже, кількість діагнозів-вироків часто визначена заздалегідь.

Крім зацікавленості, великою вадою цих комісій є елементарна некомпетентність. Та й як можна кваліфіковано обстежити одразу 60 дітей? Або, що може відповісти нормальна дитина на такі запитання членів комісії: «На вулицю вийшли три курки, скільки ніг гуляє по полю?»,— та — «Що потрібно, щоб зварити борщ?» І от дитину визнали розумово відсталою. Якщо це помилка, то це — трагедія. При нашому інституті діє спеціальна республіканська арбітражна комісія, і нам часто доводиться знімати тавро неповноцінності з таких дітей. Але ж далеко не всі батьки зважуються вимагати справедливості, мало хто знає про нашу комісію, та й власні наші можливості дуже обмежені: 10 дітей, на тиждень не більше. На всю Україну, погодьтеся, небагато.

Вже кілька років ведеться мова про створення постійно діючих психолого-медико-педагогічних консультацій, які б незалежно від адміністрації спеціальних шкіл відбирали для них учнів. Створено положення про такі комісії, наш інститут готовий допомогти у підготовці фахівців. Але на це потрібні державні гроші, яких зараз бракує всій системі народної освіти.

В той же час, погодитися з деякими висновками і пропозиціями автора листа «Такі школи — непотрібні» ми не можемо. Є діти з різними відхиленнями в розвитку, зокрема, так звані розумово відсталі. У частини з них дефект виражений різко, вони не можуть набувати шкільних знань та навичок, подекуди у них не формуються навіть навички самообслуговування. Такі діти є інвалідами і одержують пенсії. Вони перебувають або вдома, або в будинках інвалідів Міністерства соціального забезпечення. Більшість же розумово відсталих дітей, маючи обмежені можливості розвитку, все ж таки здатні навчатися, опановувати деякі спеціальності і далі працювати. Про це свідчить досвід навчання таких дітей як за кордоном, так і в нашій країні.

Яке ж навчання найкраще забезпечує розвиток тих потенційних можливостей, що їх мають ці діти? Багаторічне вивчення розумово відсталих дітей психологами та педагогами, а також практика показали, що найбільш сприятливими умовами для їх розвитку є спеціальні допоміжні школи. Особливістю цих шкіл є те, що в основі навчально-виховного процесу лежить корекційна робота, тобто усунення або зменшення природжених вад цих дітей. Програма і методи навчання побудовані з урахуванням їх особливостей: малий обсяг сприйняття, погана пам'ять, конкретність мислення, вади мовлення, нестійкість уваги, знижений інтерес до навчання тощо.

Врахування цих особливостей забезпечує ефективність навчання, реалізацію тих знижених можливостей розвитку, що характеризують цей контингент дітей. Навчання в спеціальній школі сприяє соціалізації розумово відсталих. Набуваючи певних професій, частина з них по закінченні школи влаштовується працювати на підприємства. В Києві є приклади, коли на деяких заводах і фабриках обладнують спеціальні цехи і майстерні, готують з учнів допоміжних шкіл потрібних працівників.

Інакше буває, коли розумово відстала дитина, навіть при незначному зниженні інтелекту, навчається у звичайній загальноосвітній школі. Відомо, що початкові класи цих шкіл налічують по 35—45 учнів, отже, на кожного з них на уроці вчитель має хвилинку, або трошки більше. Розумово відстала дитина не здатна засвоїти тут програмний матеріал за змістом, темп роботи теж не прийнятний для неї. За існуючих умов вчитель не має фізичної можливості для індивідуальної роботи з такою дитиною. В результаті, дитина не засвоює жодного матеріалу, зрештою, стає предметом глузувань, знущань. З нею ніхто не бавиться, її не приймають до компанії. Ніде правди діти — вчителі також не полюбляють таких дітей. Отже, дитина стає ізгоєм. Замість розвитку закладених природою можливостей, відбувається штучне їх гальмування. Ось чому важливо, щоб при існуючому стані народної освіти, розумово відсталі діти навчалися в спеціальних допоміжних школах.

Втім, не можна не погодитися з П. Климовим у тому, що відірваність від дому, від батьків є тяжким випробуванням для учнів допоміжних шкіл (більшість із яких — інтернати). З огляду на це, безумовно, найкращим шляхом розвитку дитини в таких випадках було б навчання її в загальноосвітній школі з невеликим числом учнів у класі, що дає можливість педагогові працювати з дитиною за спеціальною індивідуальною програмою. Саме так навчають розумово відсталих дітей у цивілізованих країнах, наприклад у США. Робота за індивідуальною програмою забезпечує засвоєння доступних для дитини знань, формування певних шкільних навичок і тому не дає підстав для глузувань. Педагог, який бачить успіх учня, теж з повагою ставиться до нього, що, безумовно, передається й учням. За таких обставин дитина почувається комфортно і навчається на повну силу. Велику роль при цьому відіграє і близькість дому.

Гадаю, що саме такий спосіб навчання задовольнив би багатьох батьків, навіть якби за це треба було платити гроші.

Заслуговують на увагу і діти з поглибленою відсталістю. Зараз для них існують добре обладнані дитячі будинки Міністерства соціального забезпечення. Проте не всі батьки згодні віддавати дитину з сім'ї. У Польщі є приклад виховання цих дітей у так званій «школі життя», де їх вчать правильно поводити себе у громадських місцях, ходити до магазину, бути ввічливими, лагідними, і таке інше. Поки дитина знаходиться у такій «школі», батьки працюють, живуть повноцінним життям.

Отже, наш сьогоднішній спосіб навчання та виховання розумово відсталих не є єдино можливим, але, щоб змінити його, треба удосконалити всю систему народної освіти, що вимагає великих зусиль і витрат.

Надія СТАДНЕНКО,
зав. лабораторією спеціальної психології НДІ психології АН України.

Дорогі друзі! Ще раз дуже вдячні вам за фінансову підтримку, за ті теплі слова, які висловили багато з вас на адресу журналу, його працівників. Даруйте, але дехто мабуть не знайшов себе у списках і подумає, що його внесок не дійшов за призначенням. Можливе й таке, звичайно, в наш розбурханий час, але є тут одна й об'єктивна причина — просто наші працівники так і не змогли розшифрувати на пересильних документах прізвища багатьох наших благодійників. І все одно, всім вам наша безмежна вдячність, побажання щастя, миру і благополуччя.

Редакція.

Ось хто нам допомагає!

Вже 1993 рік, а ми продовжуємо друкувати імена наших безкорисливих помічників. Бо кілька номерів минулого року не змогли вмістити довгий перелік добродійників.

Гнот Б. В. (Хмельниччина), Лучко О. В. (Львівщина), Полюх Б. М. (м. Львів), Вайсер Е. Д. (м. Одеса), Вороніна М. К. (м. Херсон), Заїка Є. П. (м. Київ), Дудкін П. С. (Харківщина), **Степанченко Н. В. (Закарпаття)**, Іванніков І. М. (Львівщина), Шмайдило Л. І. (Тернопільщина), Абакулов А. В. (м. Миколаїв), Борг С. М. (м. Ужгород), Столяров В. Д. (Харківщина), Кадира Н. П. (Волинь), Кирилюк П. В. (Донецьк), **Левшуков Е. В., Холевчук О. П. (Львівщина)**, Клименко М. С. (Полтава), Вінник С. С. (Дніпропетровськ), **Бабій М. С. (Житомирщина)**, Бондар П. М. (Тернопільщина), Коломієць К. М. (Запорізька обл.), Котов Н. О. (Дніпродзержинськ), Кравченко З. Т. (Херсонщина), **Мачура М. М. (м. Львів)**, Геращенко О. Г. (Чернігівщина), **Говорушенко Л. Д. (м. Харків)**, Яцинич М. М. (Львівщина), Лаврись І. М. (м. Ковель), Скляренко М. П. (м. Керч), **Кущак Я. С. (Івано-Франківщина), Гудим В. В. (Карелія), Золотий Ф. С. (Тернопільщина)**, Басараб В. С. (м. Ужгород), Козловський О. М. (Івано-Франківщина), Шепеленко В. М. (Запоріжжя), Рогатинська Н. А. (м. Львів), Бурига В. Г. (м. Чернігів), Каленюк В. А. (Черніввеччина), Синько М. Д. (Сумщина), Левицька О. І. (Львівщина), Дем'янчук М. В. (м. Кам'янець-Подільський), Щерба О. С. (м. Чернігів), Станкевич М. К. (м. Ковель), **Тарасюк А. Я. (м. Кам'янець-Подільський), Якимець М. Г. (Рівненщина), Бучко В. М. (Львівщина)**, Чубук С. Є. (м. Кривий Ріг), Ганенко П. В. (м. Кривий Ріг), Панасюк М. В. (Вінничина), Волошина Є. М. (Дніпродзержинськ), Нікітюк К. В. (м. Львів), **Яцишина Ю. Я. (Львівщина)**, Дмитренко Т. М. (Київщина), **Гергарт С. К. (!)**, Писаренко П. М. (Донеччина), **Старик Л. (м. Чернівці)**, Кірик В. М. (Львівщина), Ставицький В. М. (Херсонщина), Іванченко П. В. (Донеччина), Чешко Л. М. (Полтавщина), Каноник В. І. (Алтайський край), Зваричук Д. О. (Івано-Франківщина), Гломба С. О. (Івано-Франківщина), Лебеденко Г. С. (Харківщина), Гармаш М. О. (Київщина), Войтенко А. Л. (Миколаївщина), Янко О. П. (м. Полтава), Гадюченко В. О. (Сумщина), Батюк Л. І. (Івано-Франківщина), Кулай О. С. (м. Чернігів), Ситрин Ж. І. (м. Одеса), Кацеба Т. В. (Кіровоградщина), Шумова А. В. (?), Кремешний Д. І. (Київщина), **Рафальський Д. С. (м. Полтава)**, Стеценко А. Я. (м. Черкаси), Граченко О. Т. (м. Миколаїв), Шумедла В. В. (м. Львів), Рибачук А. Є.

(м. Київ), **Кліщ О. М. (м. Львів)**, Янов О. П. (?), **Кухарський В. М. (Тернопіль)**, Божок Л. В. (м. Київ), Денисенко П. А. (Мурманська обл.), **Яцейко В. (м. Червоноград)**, Тимошенко Л. О. (м. Звенигородка), Генсіцький А. О. (Житомирщина), Андрієнко А. Я. (?), Лисенко А. С. (Київщина), Пономарьова Г. Б. (м. Київ), Мороз Л. П. (Чернігівщина), Шапак В. М. (Львівщина), Ковальков М. Т. (м. Одеса), Зоц Г. К. (Чернігівщина), Мельник О. Д. (Івано-Франківськ), **Решетар О. І. (Закарпаття)**, Ляшенко М. О. (Житомирщина), Дармограй Г. Т. (Вінниччина), **Юрик С. Ф. (Львівщина)**, Ципко Л. Г. (м. Червоноград Львівської обл.), Качан В. А. (Київщина), Лазарук І. О. (Тернопільщина), Шевченко П. М. (Дніпропетровщина), Марченко Л. Я. (м. Київ), Різник Г. Л. (м. Львів), Шкляр Ф. К. (Івано-Франківськ), Назарко М. І. (Івано-Франківськ), Ясінчук М. Ф. (м. Київ), Юрченко М. П. (м. Київ), Саакян С. Г. (Одещина), Тур О. С. (Тернопільщина), **Ватаманюк Н. (м. Львів)**, Дубецький І. П. (Львівщина), **Лисенко І. Ф. (Миколаївщина)**, Бурой Т. П. (м. Київ), Бундзяк І. Ф. (Івано-Франківщина), Гаврилюк В. Т. (Волинь), Комарова Л. П. (м. Львів), Лихвар І. В. (?), **Павленко В. І. (м. Одеса)**, Хільченко Н. І. (Івано-Франківськ), Чурляєва Н. В. (Луганщина), Бобровнік В. (Рівненщина), Холеван П. Д. (Чернівеччина), Манжара Н. І. (м. Київ), Коновальський І. Г. (м. Мелітополь), Миськів Я. М. (Тернопільщина), Содель Н. М. (м. Одеса), Бойко І. І. (Львівщина), Буша М. С. (м. Черкаси), Дробина О. П. (м. Львів), Газдюк М. О. (Львівщина), Созамський Ф. І. (Тернопільщина), Пряжкова О. Н. (Черкащина), Долюк М. М. (м. Чернівці), Дмитрик С. М. (Тернопільщина), Кравченко В. П. (м. Маріуполь), Соколик Г. М. (Тернопільщина), **Давидчак М. С. (Львівщина)**, Косяк А. Г. (м. Нікополь), Григорук О. Д. (м. Тернопіль), **Пилипців М. М. (м. Львів)**, Яценко Н. М. (Чернігівщина), Волков В. Ф. (Дніпропетровщина), Прокопенко І. Ф. (Харківщина), Бондарчук М. О. (Рівненщина), Стволовий Ф. Б. (Чернігівщина), Назаренко В. Р. (м. Київ), Погорєлова М. В. (м. Херсон), Пюшка М. М. (м. Ужгород), Цимбал Л. А. (Київщина), Сєрікова Л. І. (м. Суми), Прадка А. О. (Дніпропетровщина), Білоус М. І. (м. Тернопіль), Буждиган О. В. (Івано-Франківщина), Медведєва Л. К. (Дніпропетровщина), Павлусь М. Я. (м. Луцьк), Коробій Г. Г. (Тернопільщина), Сандей Д. В. (Хмельниччина), Ясногор І. Ф. (м. Кривий Ріг), Лейченко Г. Я. (м. Київ), Тельнова Л. А. (Черкащина), Чорна В. А. (Полтавщина), Ліщичин Г. В. (Тернопільщина), Козельський Й. І. (Хмельниччина), Буренко В. В. (Хмельниччина), Бровченко Г. С. (Кіровоградщина), Стасюк О. Я. (Волинь), Пахута Г. А. (м. Хмельницький), Кліщ В. Д. (Івано-Франківщина), Теслицький І. П. (м. Тернопіль), Шпак Г. О. (Чернігівщина), Лозинський М. А. (Тернопільщина), Кочубей С. Г. (Київщина), Вусик В. Г. (м. Кременчук), Гаман М. М. (Львівщина), Пилявський П. К. (Кіровоградщина), Машковська Г. В. (м. Київ), Андрійченко М. К. (Чернігівщина), Кошман Л. І. (м. Київ), Тимчишина В. Д. (м. Івано-Франківськ), Слізченко М. І. (Сумщина), Гевусь А. І. (м. Львів), Терещенко В. Ф. (Миколаївщина), Степовий Ф. П. (?), Пінчук А. К. (м. Київ), Кавурова Л. В. (м. Житомир), Новосад (м. Луцьк), Петренко В. В. (м. Львів), Ярмоленко Г. І. (Кіровоградщина), Вольницька Н. Л. (м. Київ), Сіницький В. М. (м. Чернівці), Гамар І. С. (Львівщина), Мартинів М. І. (м. Львів), Семенова Л. Ф. (Херсонщина), Сотнікова Т. О. (Одещина), Фурманова М. С. (м. Одеса), Волікова В. О. (Полтавщина), Грозовська С. Д. (Івано-Франківщина), Карпук Л. В. (м. Львів), Герасименко Я. А. (м. Бердянськ), Левнів М. І. (м. Львів), Дерев'янко Т. М. (м. Київ), Клименко Я. І. (Запорізька обл.), Варинця П. (м. Дніпропетровськ), Плошков В. І. (м. Маріуполь), Темнік І. А. (Львівщина), Садлов М. К. (Дніпропетровщина), Скалецький В. С. (Дніпропетровщина), Гордійчук (?) (Івано-Франківщина), Горбатюк Ю. А. (Івано-Франківщина), Держко Н. С. (Львівщина), Радзієвська М. Н. (м. Київ), Кучеренко Н. І. (Херсонщина), Свистун В. Л. (м. Львів), Похольчук Г. Я. (Рівненщина), Різниченко В. В. (м. Харків), Панасюк В. (Волинь), Ткаченко В. І. (Полтавщина), Вербицький А. Г. (м. Кривий Ріг), Джиган Т. М. (Хмельниччина), Панченко Г. П. (Полтавщина), Мельник Г. Т. (Львівщина), Полонський О. А. (Черкащина), Темлюк В. С. (Івано-Франківщина), Капелюш Н. В. (м. Миколаїв), Бінас Н. С. (Львівщина), Кошельов М. С. (Миколаївщина), Клеймьонова В. О. (м. Миколаїв), Чорноголова С. С. (м. Черкаси), Гапонюк В. І. (Хмельниччина), Роман В. В. (Львівщина), Демиденко Л. П. (м. Київ), Грицюк А. А. (м. Київ), Яцюк Б. Л. (м. Кривий Ріг), Шлада Н. А. (Волинь), Ремболович Л. П. (Черкащина), Християнович Л. А. (Рівненщина), Кушнір В. С. (Львівщина), Лось М. Т. (Івано-Франківщина), Зеленський В. Т. (Комі, м. Ухта), Канделюк В. С. (м. Чернівці), Малик В. А. (м. Одеса), Стражнінова В. В. (Рівненщина), Шумейко М. П. (м. Кременчук), Чижов О. І. (м. Липецьк), Цин В. Д. (м. Волгоград), Лисий П. М. (Хмельниччина), Мороз Є. М. (Херсонщина), Додаток А. І. (Харківщина), Комісаренко Ю. Я. (м. Вінниця), Семенцов І. П. (м. Макіївка), Божко Р. К. (м. Полтава), Деркач М. В. (м. Львів), Кондратенко О. А. (м. Кременчук), Скрипник І. І. (м. Київ), Цвєткова Т. І. (м. Полтава), Храполович В. П. (Вінниччина), Єрмолаєв О. Ф. (Донеччина), Примак І. Д. (Київщина), Святинчук П. І. (Волинь), Козак Т. (Львівщина), Харина І. Й. (Львівщина), Кононенко А. В. (Донеччина), Василенко Я. І. (м. Херсон).

Шрифтом виділено імена тих, хто надіслав 100 і більше карбованців.

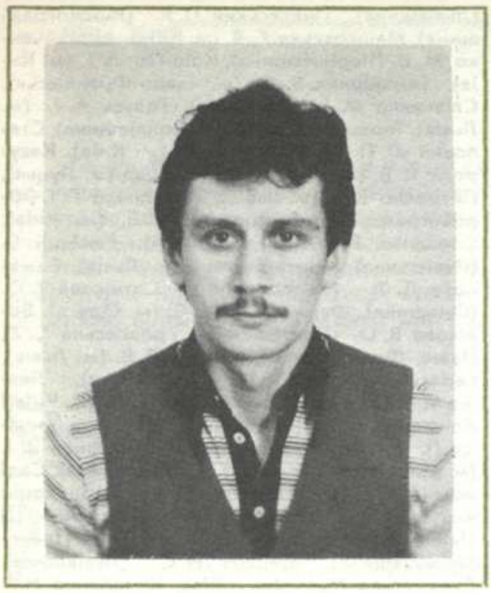

На фото: володар головного призу лотереї «Передплата-93» П. І. Кметь.

Призи розіграно.

Вітаємо переможців!

Підсумки лотереї «Передплата-92»

Затамувавши подих, усі чекали, який же із 1311 листів, що надійшли до редакції у зв'язку з лотереєю «Передплата-93», витягне зі стосу щаслива рука Валентини Щербик! Бо йшлося не про дрібничку. За мить до хвилюючої процедури було оголошено головний приз — двокасетний японський стереомагнітофон фірми «Ежва», що на час придбання коштував 10.000, а нині його можна купити хіба що за 100 тисяч карбованців.

Кому ж поталанило? **Кметь Павло Іванович** — ось як звати щасливчика. Проживає він у Львові, а працює вчителем фізкультури у школі № 84. Що іще можна додати? Павло Іванович — наш давній передплатник. Отож, як то кажуть, приз дістався йому заслужено. Вітаємо Вас, Павле Івановичу!

Другий за вагою та коштовністю приз — російське видання «Книги рекордів Гіннесса». Знову Львівщина! **Струк Марія Михайлівна** із села Рудники Миколаївського району. А ось власником книги-енциклопедії «Лікарські рослини» став **Сошинський Олег Іванович** із міста Тального на Черкащині. Тож дозвольте привітати й вас, Маріє Михайлівно та Олег Іванович!

Лотерея є лотерея. Тут, звісно, не підгадаєш. Все залежить від випадку. І все-таки, щиро кажучи, приємно, що найвагоміші призи дісталися передплатникам Львівщини, краю, де шанувальників нашого журналу найбільше.

На закінчення цього радісного повідомлення редакція журналу «Наука і суспільство» щиро дякує усім, хто взяв участь у лотереї «Передплата-93». Найкращого вам, дорогі друзі!

З життя Академії

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОГРЕС УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ, ВИМІРИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Під такою назвою в грудні минулого року пройшов «круглий стіл», організований Українською академією наук національного прогресу і товариством «Знання» України. Можливо, тому, що вчені зібралися у конференц-залі товариства не за круглими, а за звичайними, прямокутними столами, розмова вийшла цікавою, гострою. Зустріч науковців відкрили: від Академії — доктор соціології, професор В. І. Патрушев, від товариства «Знання» — перший заступник голови правління, кандидат історичних наук А. І. Погребняк. Вони висловились за поєднання зусиль різних організацій і структур в пошуках виходу із тої складної ситуації, що склалася нині в Україні. А потім з доповідями виступили доктор

філософських наук, професор Центру гуманітарної освіти АН України В. В. Кізіма, доктор філософських наук, професор Інституту національних відносин і політології АН України М. Г. Кириченко, завідуючий відділом Інституту соціології, член-кореспондент АН України В. Б. Євтух. Вони й задали тон цій змістовній дискусії, в якій потім взяло участь більше десяти науковців. Діапазон їхніх виступів охоплював різні аспекти життєдіяльності суспільства, проблеми становлення державності в Україні, розвитку науки, освіти, культури.

ПЕРШИЙ ВУЗ

В системі Академії наук національного прогресу відкрито перший вищий учбовий заклад — Чернігівський інститут регіональної економіки і управління.

— Подія для нас справді знаменна,— говорить віце-президент УАННП Ігор Дубинський. — Новітні технології, що розробляються вченими наших науково-дослідних центрів, як повітря потрібні хворій економіці Української держави, що тільки-но спинається на ноги. Та без нової генерації підприємців вони, як бувало і раніше, можуть виявитись дорогоцінною іграшкою, виставочним експонатом, що існує в єдиному екземплярі. Можна не приймати марксизм, але не можна не погодитись з тезою: «Ідея стає продуктивною силою, коли вона оволодіває масами».

Чернігівський Інститут економіки та управління — перша ластівка із широкомасштабної освітньої програми, розробленої Академією. Сподіваємось, що з часом Україна матиме цілу мережу подібних учбових закладів, які стануть, говорячи словами поета, кузнею кадрів завтрашнього дня.

— Яких спеціалістів готуватиме новий інститут?

— Поки що підготовка вестиметься за двома спеціальностями — менеджмент та бухгалтерський облік і аудит. Згодом перелік спеціальностей розшириться.

— Слово «менеджер» нині чуємо на кожному кроці. Та, між іншим, далеко не всі розуміють, що це таке...

— Це спеціаліст у галузі управління виробництвом або фахівець, що обслуговує певні виробничі відносини. Аудит — аналітична робота, пов'язана з фінансовими і правовими питаннями, ревізорською діяльністю.

— І останнє запитання: які умови прийому в Чернігівський Інститут регіональної економіки і управління?

— Вступних іспитів у цей учбовий заклад немає. Добором студентів займається кафедра психології, психофізіології і соціології. Робиться це шляхом спеціальних тестів, співбесід.

Іспити, як справедливо вважають, то — своєрідна лотерея. Є інші, сучасніші методи визначення нахилів і здібностей абітурієнтів. Нові, сучасні учбові заклади ними і користуються.

Курс навчання триватиме 2—3 роки. Сподіваємось, незабаром економіка нової Української держави з вдячністю прийме своє нове поповнення.

Бесіду вів
В. ДОРОШ.

РІК НАПРУЖЕНОЇ РОБОТИ

На початку року відбулися загальні збори Української Академії наук національного прогресу, на яких підбито підсумки роботи за минулий рік. Про результати діяльності Академії ми вже повідомляли в останньому випуску часопису за 1992 рік. Відкриваючи збори, президент УАННП О. Ф. Оніпко повідомив, що на початок нинішнього року академія об'єднує майже 48 інститутів, керівники багатьох із них виступили на зборах, розповіли про результати своєї діяльності, проблеми, з якими доводиться стикатися у повсякденній роботі.

На зборах були присутні науковці з Польщі, США.

Учасники зборів прийняли Звернення до Парламенту, Президента та Уряду України про оподаткування.

Дворога стріла Святослава

«Що представляє сей знак?
Про се
робились різні здогади,
тому
що знак сей,
як то бувало
з такими старинними знаками,
дуже стилізований,
тобто
реальний образ предмету,
котрий він
представляє,
дуже змінений...»

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Походження родового знака власності (тамги) правлячої в Київській Русі князівської династії Рюриковичів залишається й досі історичною загадкою.

Засновника династії історики ототожнюють з Реріком Ютландським, одним із датських конунгів, який до 850 року володів містом Дорестадом у Фрісландії. Після пограбування Дорестада вікінгами, він оселився в Південній Ютландії в області ріки Ейдер, де контролював вихід у Північне море з міста Хедебю, значного центру скандінавсько-слов'янської торгівлі на Балтиці. Запрошений чуддю, вессю, словенами і кривичами з «варязького племені русь», щоб княжити і володіти ними, Рюрик в 862 році зайняв Ладогу, а через два роки приєднав до неї Білоозеро та Ізборськ, переніс столицю до Новгорода і поставив місто над Волховом (тепер Городище). У 879 році він помер, доручивши правління і неповнолітнього сина Ігоря своєму родичеві Олегу (помер 912 р.). Олег об'єднав Новгород і Київ у єдину державу зі столицею в Києві. Його вважають представником тієї руської знаті, що сформувалася в слов'янсько-варязько-чудському середовищі, в області ільменських слов'ян.

До нас дійшло зображення на печатці тільки тамги Ігоревого сина Святослава (помер 970 або 972 р.), але можна припустити, що саме такою ж була тамга Ігоря (вбитий 945 р.) та Рюрика. Знак Святослава являє собою так званий «двозуб» (мал. 1). На срібняках Володимира Святославича (помер 1015 р.) тамга вже має вигляд тризуба. Модифіковані форми Володимирового тризуба свідчать про те, що тамга відійшла у своїй семантиці від конкретного зображення предмета, покладеного в її основу. Тамгу стилізували, і вона перетворилася на вишукане сплетіння ліній, яке, однак, зберегло первісну симетричну основу знака. У подальших поколінь Рюриковичів родовий знак зазнавав усе нових і нових модифікацій за правилами, що обумовлювали зв'язок тамг батьків і синів і враховували «знамено» старших братів. З часом знаки Рюриковичів втратили своє значення і були замінені територіальними гербами.

Вже кілька поколінь дослідників намагаються розкрити суть Святославового «двозуба». В ньому вбачали панікадило, корогву, церковний портал, якір, ворона, голуба, сокола, невідомого хижого птаха, «державу», шолом, дволезу сокиру, верхівку скіпетра тощо.

Таємничий «знак Рюриковичів» видряпано на саманідській монеті 913/914 років (мал. 2); цей знак знаходиться в одному семантичному ряду з іншими граффіті на східних монетах: зображеннями списа на аббасідському диргемі 828/829 років зі скарбу, знайденого в Естонії; «молота Тора» на саманідській монеті 909/910 років, теж знайденій в Естонії; меча на візантійській монеті X століття, знайденій у Псковській області; «тризубець» Володимира Святославича (мал. 3) видряпано на аббасідській монеті зі скарбу, захованого в 1015—1020 роках і знайденого в Ленінградській області*.

Переліченим граффіті знаходимо пояснення в скандінавській міфології: спис — постійний атрибут верховного бога Одіна, бойовий молот — зброя бога Тора, мечем був озброєний бог Тюр. Ці знаки цілком могли слугувати родовим або особистим знаком власника скарбу.

Читач погодиться, що «двозуб» Святослава і «знак Рюриковичів» на саманідсь-

* И. Г. Добровольский, И. В. Дубов, Ю. К. Кузьменко. Классификация и интерпретация граффити на восточных монетах [коллекция Эрмитажа]. Труды Государственного Эрмитажа. XXI. Л., 1981.

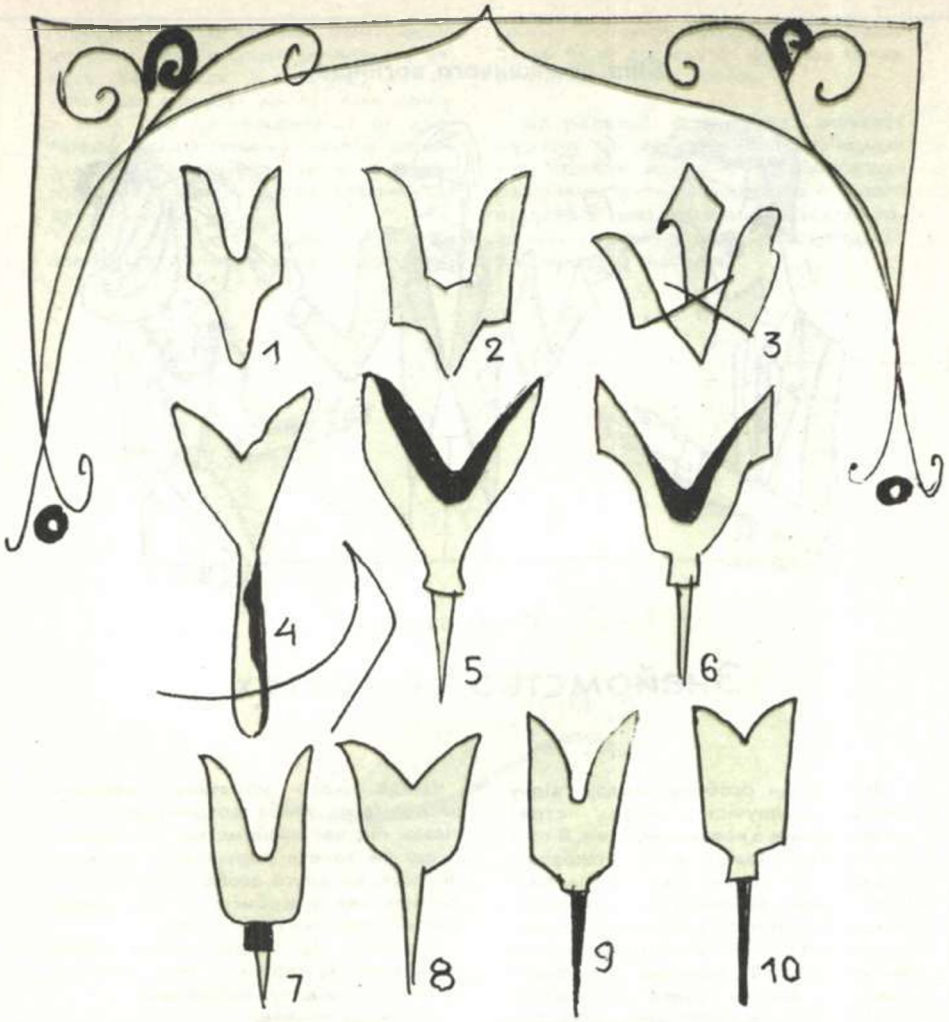

кій монеті ідеально схожі на так звані плескаті дворогі зрізні — поширені в давнину особливої форми наконечники стріл (див. мал. 5, 6 — Русь, 7 — Північний Кавказ, 8 — Волзька Булгарія, 9, 10 — чжурчженські зрізні для полювання на птахів). Вельми цікаво, що на полях «Изборника» Святослава (1073 р.) є малюнок стрільця з луком, у який закладено стрілу з таким наконечником.

Автори згаданої статті вважають, що граффіті на аббасідському диргемі 866 року зі скарбу початку X ст. (мал. 4) може зображувати носову частину човна зі щоглою і парусом або стрілу з дворогим зрізнем (!). Зауважимо, що в скандинавській міфології є чудовий стрілець з лука і лижник ас Улль та богиня Скаді — мисливиця і лижниця, атрибутика яких може мати пряме відношення до «знака Рюриковичів» на східних монетах і, зокрема, до зображення на диргемі 866 року. В такому разі, в «носі човна» можна вбачати лижу.

Припускаю, що дворогий зрізень, який, вірогідно, є тамгою князя Святослава, міг бути й атрибутом слов'янського язичницького бога грози (грому) Перуна. Його вже в індоєвропейській традиції пов'язували з воєнною функцією, а відтак вважали покровителем воєнної дружини та її проводиря (у слов'ян — князя), особливо на Русі.

Головною зброєю Перуна були камені, стріли та сокири, які були об'єктами язичницького культу. В балтійській міфології йому відповідають литовський Перкунас та латиський Перконс, бог грому, блискавки, дощу, озброєний луком і стрілами; у скандінавській — Фйоргюн, мати громовержця Тора або батько богині Фрігг (Фрії), дружини Одіна. В грецькій міфології діти Зевса і Лето — Аполлон та Артеміда — озброєні стрілами, а символом самого Зевса на острові Кріт була дволеза сокира — лабрюс.

Дворога стріла Святослава (і, ймовірно, Перуна), подібно до подвійної сокири Зевса, могли уособлювати блискавку.

До речі, знаком великого князя Литви Альгірдаса (XIV століття) було зображення наконечника списка.

Валерій БУШАКОВ.

Етика взаємин

Знайомство в гостях

Деякі люди, особливо молоді, відчувають нерішучість, навіть страх, знайомлячись з новими людьми. В товаристві незнайомих вони ніяковіють, мовчать, не знають про що говорити. Через свою боязкість та мовчазність самі собі здаються нетямущими і тому уникають ситуацій, в яких могли б познайомитися з людьми, що багато знають і вміють цікаво розповідати.

Щоб хоч частково виправити таке становище, господарям слід пам'ятати про те, що вони, запрошуючи до себе гостей, повинні вміти правильно представити їх один одному, звичайно, якщо ті — незнайомі.

Знайомство повинно відбуватися приблизно так: «Це — пан..., а це — пані... . Пан працює конструктором будівельних машин, пані — плановик на заводі будівельних матеріалів. Ваші інтереси збігаються ще й у тому, що обоє ви любите грати в теніс...»

Правильне знайомлення не обмежується лише оголошенням імен осіб, яких рекомендують одна одній: адже чим більше відомостей буде подано про одну й другу особу, тим легше їм встановити контакти між собою.

На жаль, коли знайомлять людей, не завжди про це пам'ятають. Тому особам, які щойно познайомились, не залишається нічого іншого, як розповідати самим про себе, щоб надолужити брак інформації. Не забувайте під час такого взаємного пізнання поводитися тактовно. Бо якщо ми звертаємося до рекомендованої нам особи з великою кількістю запитань, у тому числі й особистого характеру, то можна поставити її в незручне становище.

Щодо цього пам'ятаймо важливу засаду, якої треба дотримуватися не тільки під час знайомства, а й надалі. Якщо ви хочете порушити в розмові питання, які друга особа може розглядати як надто особисті, то вам краще спершу розповісти про себе.

Скажімо, не можна ставити одне запитання за другим, так, наче ви допитуєте людину, наприклад:

— Де ви живете?
— Який ваш фах?
— Скільки ви заробляєте?
— Скільки у вас дітей?

До того ж питати будь-кого про його зарплату нетактовно. Якщо ж ви все-таки хочете дізнатися про заробіток співрозмовника, то зробити це можна інакше. Розповівши про свою роботу, ви називаєте свою зарплату і тоді запитуєте: «А яка середня зарплата у вашій установі?» Той, кого ви запитуєте, має можливість відповісти на це запитання загальною фразою. Якщо ваш співрозмовник не вважає дані про свій заробіток особистою справою, то він спокійно вам відповість. Водночас це запитання дасть йому можливість уникнути відповіді.

Під час знайомства з іншою людиною радимо якомога швидше виявити спільні інтереси. Якщо той, хто познайомив людей, не згадав про те, що обидві особи люблять грати в теніс, чи, скажімо, в шахи, то мине чимало часу, перш ніж виявиться, що в цих людей спільне захоплення. Через те доцільно, крім основних відомостей, сказати дещо і про свої інтереси, наприклад: «Я люблю симфонічну музику, люблю грати в шахи, а у вихідні займаюсь

городництвом та садівництвом». Якщо інтереси вашого співрозмовника в чомусь збігаються з вашими, то це виявиться відразу: він тут-таки почне з вами про це говорити. І от двоє людей, які на початку вечора ще не знали одне одного, ідуть з дому господаря разом, розмовляючи, як давні знайомі.

Мета перших фраз під час знайомства полягає в тому, щоб виявити спільні інтереси і справи. Як тільки цього буде досягнуто, розмова почне розвиватися сама собою.

Від редакції: в наступних випусках журналу ми маємо намір ознайомити вас, шановні читачі, з найцікавішими розділами книги знаменитого чеського психолога Іржі Томана «Мистецтво говорити», який і дав рекомендації, опубліковані сьогодні.

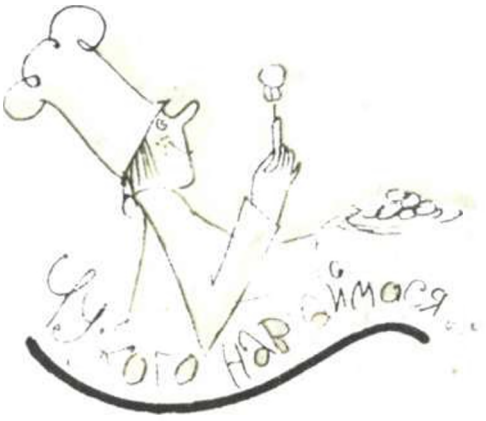

Пельмені-юмортга курзе

Пересмажуємо одну дрібно порізану цибулину. Додаємо до цього два сирих яйця, зеленої цибулі (стільки ж, як і ріпчастої), одну столову ложку молока, солі і перцю за смаком. Перемішуємо. Від тіста (нерозкачаного) відщипуємо один шматочок, видавлюємо у ньому пальцем дірку, у цей «мішечок» вкладаємо начинку, защипуємо краї, вкидаємо у окріп на 5—6 хвилин.

До пельменів подають приправу. Можна у ступці розтовкти 4 зубки часнику, змішати його зі склянкою сметани. Можна подати просто кисле молоко або томатну пасту, сметану, майонез, гірчицю, оцет, соєвий соус. Пельмені — поживна їжа, тому добре поєднується з квашеними яблуками, брусницею.

Російська кухня

Кухню наших північних сусідів важко уявити без пельменів. Громадське харчування привчило нас до одного-єдиного варіанту цієї страви — із м'ясного фаршу сумнівного гатунку. А російські пельмені, як і наші вареники, такі різноманітні...

Перш ніж фантазувати над начинкою, давайте правильно приготуємо тісто.

Будемо орієнтуватись на 50 штук виробів.

Отже, виливаємо у миску чашку холодної перевареної води, уже підсоленої за смаком. Розбиваємо два яйця. Після цього підсипаємо у миску борошна, розмішуючи все. Сиплемо до тих пір, поки суміш не набуде стану густої сметани. Беремо дерев'яну дошку, посипаємо її борошном, виливаємо на неї тісто, добре мнемо, згортаємо в кулю, накриваємо серветкою і залишаємо, поки не приготуємо начинку.

Пельмені з грибами і шинкою

200 г сушених грибів відваріть у підсоленій воді, дрібно поріжте і підсмажте. Три цибулини теж дрібненько поріжте, підсмажте у вершковому маслі. 100 г копченої шинки так само дрібно поріжте і підсмажте. Все це змішуємо, додаємо солі, перцю і трішки води. Дуже смачна начинка!

Пельмені з капустою

Треба взяти півкілограма квашеної капусти. Віджати її. Поставити на вогонь сковороду, влити олії чи кинути вершкового масла. Покласти капусту, потушкувати її під кришкою. В іншій сковорідці потушкувати у вершковому маслі дрібно нарізану цибулю. Коли вона набуде рожевого кольору, пересипати у сковороду, де готується капуста. Далі нехай вони тушкуються разом до готовності. Капуста має бути зовсім м'якенькою.

Пельмені з м'ясом.

Найкраще брати зварене м'ясо двох сортів — 300 г телятини, 200 г свинини. Прокручуємо його через м'ясорубку разом з цибулею (середньої величини), сіллю і перцем (за смаком).

Беремо качалку, розплескуємо тісто до товщини приблизно 3 мм. Чаркою чи маленькою склянкою вирізуємо формочки. На кожну з них кладемо чайну ложку начинки, закриваємо «конвертом», затискаємо краї і згортаємо пельменю так, щоб вона набрала форми раковини.

Ці напівфабрикати можна вкинути у окріп, засмачений спеціями: сіллю, перцем, лавровим листком. І варити до готовності (поки не сплинуть). Та знавці переконують: пельмені виходять значно смачнішими, якщо їх варити у тому бульйоні, що залишився після приготування м'яса. Якщо ви вирішили скористатись саме ним, то, відварюючи м'ясо, вкиньте у воду спеції і одну морквину. Пам'ятайте, поки кістки і м'ясо киплять, потрібно знімати піну, бо інакше бульйон вийде темним і не таким смачним.

Українська кухня

Здається, немає в Україні господині, яка б не вміла варити борщ. Наш славетний український борщ!

Та рецептів борщу в Україні не менше, ніж рецептів пельменів у Росії. Ось лише деякі з них.

Борщ чернігівський

З кісток і ялового м'яса варять відвар, додавши петрушки, цибулі, солі. Буряки з томатом готують так само, як і на український борщ.

Квасолю варять окремо. У проціджений киплячий відвар кладуть картоплю, нарізану дольками, доводять до кипіння, після чого кладуть капусту, порізану соломкою, і варять 15—20 хвилин. Потім додають нарізані середніми кубиками і підсмажені кабачки, яблука, зварену квасолю, тушковані буряки, злегка підсмажену петрушку, цибулю і спеції, свіжі помідори, порізані скибочками, і варять до готовності.

Готовому борщеві дають настоятися. Подаючи, у борщ кладуть порцію вареного м'яса, сметану і посипають зеленню кропу або петрушки.

Борщ галицький

Готують відвар з кісток. Буряки, нарізані шматочками, тушкують разом з томатом, додавши частину бурякового квасу і солі, одночасно окремо злегка обсмажують ріпчасту цибулю, моркву і петрушку.

У проціджений киплячий відвар кладуть дрібно пошатковану капусту і нарізану кубиками картоплю і варять до напівготовності. Потім у відвар кладуть тушковані буряки, злегка підсмажене і розведене відваром борошно, злегка обсмажені цибулю, моркву, петрушку, спеції і варять до готовності.

За 10—15 хвилин до подавання в готовий борщ вливають прокип'ячений бурячковий квас. Подаючи, у борщ кладуть сметану.

Борщ волинський

Підготовлене м'ясо заливають холодною водою і варять до готовності, додавши моркви, петрушки, солі, спецій. Зварене м'ясо ріжуть на порції, а готовий відвар проціджують. Обчищені буряки варять до напівготовності, після чого виймають, шаткують, кладуть у киплячий відвар разом з капустою і продовжують варити. Потім кладуть злегка обсмажене коріння моркви, петрушки, підсмажену цибулю, лавровий лист, пропущені і протерті свіжі помідори, заправляють перцем, солять і варять до готовності.

Подаючи, у борщ кладуть порцію вареного м'яса, сметану і посипають зеленню петрушки.

Борщ полтавський

Підготовлену курку або гуску варять до готовності, додавши моркви, петрушки, солі. Буряки шаткують соломкою, посипають сіллю, оббризкують оцтом, перетирають, кладуть у каструлю, додають жир, зібраний з відвару, томат, цукор і тушкують до напівготовності. Обчищене і обмите коріння моркви й петрушки шаткують соломкою, цибулю нарізують і злегка обсмажують жиром.

У проціджений киплячий відвар кладуть картоплю і капусту, нарізану часточками, і варять 10—15 хвилин. Потім кладуть тушковані буряки, коріння, спеції, товчене сало з зеленню, варять до готовності, знімають з вогню і дають настоятися 15—20 хвилин.

Подаючи, у борщ кладуть галушки, куряче або гусяче м'ясо, сметану і посипають посіченою зеленню петрушки.

Приготування галушок:

У киплячу воду всипають частину підсушеного борошна, добре розмішують і знімають з вогню. Після охолодження додають яйце, решту борошна і вимішують. Потім тісто кладуть столовою ложкою в киплячу підсолену воду і варять до готовності.

Пропорції продуктів у вміщених тут рецептах приблизно такі ж, як і для відомого всім українського борщу.

Поради кулінара

Якщо вам хочеться зварити міцний, смачний бульйон — кладіть м'ясо у холодну воду, доведіть до кипіння, зберіть піну і варіть до готовності. Через годину після того, як зібрали піну, покладіть морквину, цибулину, коріння.

Якщо, навпаки, вас більше цікавить відварене м'ясо — для фаршу у млинці, пиріжки, тощо,— вкидайте його уже в киплячу воду. В такому разі м'ясо вийде смачнішим, запашнішим, бульйон же буде ріденьким.

Варіть бульйон на маленькому вогні, бо інакше він буде каламутним, а м'ясо несмачним. Якщо згаяно мить, коли треба було збирати піну, і вона опустилася на дно, влийте у каструлю склянку холодної води. Піна знову підніметься, і ви зможете зібрати її шумовкою.

Що означає «посолити за смаком»? Покладіть на один кілограм м'яса чайну ложку солі, на літр бульйону — пів чайної ложки солі, це вам і буде «за смаком». Пересолювати їжу не варто.

Коли треба солити? Бульйон — за півгодини до готовності, смажене шматочками м'ясо — коли воно зовсім готове; смажене великим шматком — до початку приготування.

Смажать м'ясо, добре побивши його молоточком, у киплячому жирі, на великому вогні. Чи готове уже воно, визначити не важко: готове м'ясо легко відділяється від кісток, сік його прозорий. Якщо ж шматок не проколюється виделкою, а сік каламутний, з червонуватим відтінком,— ще рано знімати з вогню.

Як зберегти сушене?

Багато хто з господинь скаржиться на те, що у сушених яблуках, грушах, вишнях з часом заводяться різні комахи, їхні личинки. В результаті — пропадають продукти, зводиться нанівець людська праця. Щоб цього уникнути, найкраще складати сухофрукти у трилітрові банки і закатувати їх бляшаними кришками. У такому стані продукти зберігатимуться навіть кілька років.

Можна досягти бажаного результату і при зберіганні сухофруктів у торбинках. Для цього до них слід покласти п'ять-шість зубків очищеного часнику. Однак слід пам'ятати, що при цьому способі сухофрукти зберігаються кілька місяців, поки не висохне часник.

Та все-таки найкраще зберігати сушені фрукти у безкисневому середовищі. У ньому абрикоси, вишні, сливи, яблука, груші не втрачають запаху і смаку. Коли розкриєте суху консервацію взимку, відчуєте неповторний аромат. Ніякі ошпарювання окропом, прожарювання в духовках не дадуть таких результатів, як безкиснева консервація в чистих скляних банках, прикатаних кришками.

Леонід КОНДРАЦЬКИЙ.

смт Березанка
Миколаївської області.

Правда і вигадки про яйця

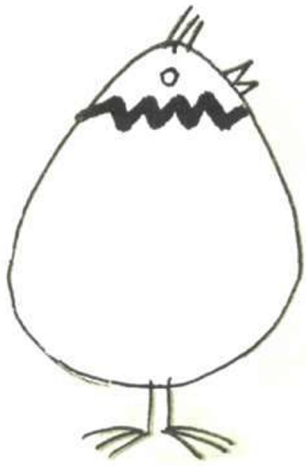

Є у Сполучених Штатах Америки така екзотична для нас організація — Американське яєчне агентство. Нещодавно воно розповсюдило пам'ятку для споживачів цього дієтичного продукту, у якій спростувало чи підтвердило найбільш поширені міркування про способи визначення якості яєць.

Кажуть, що: запліднене яйце корисніше, ніж незапліднене.

Насправді: і те, і те має однакові поживні властивості.

Кажуть, що: не можна заморожувати яйця.

Насправді: не можна заморожувати яйця в шкаралупі. Без неї можна на тривалий час заморожувати як сирі, так і зварені яйця.

Кажуть, що: чим жовтіший жовток, тим він поживніший.

Насправді: колір жовтка останнім часом не може бути надійною ознакою його якості, оскільки з'явилися препарати (домішки до корму), що впливають на жовтизну.

Кажуть, що: яйця, зварені вкруту, можуть зберігатись довше, ніж сирі.

Насправді: навпаки. Сирі яйця, якщо не пошкоджена шкаралупа, можуть в холодильнику зберігатись досить довго, тоді, як варені — не більше 5 діб.

Кажуть, що: в елітарних магазинах можна купити яйця без холестерину.

Насправді: таких яєць не існує в природі.

Кажуть, що: якщо із круто звареного яйця тяжко зняти шкаралупу, це свідчить про те, що воно несвіже.

Насправді: навпаки. Свіже яйце погано обчищається, несвіже — дуже легко.

Кажуть, що: круто зварене яйце із жовтком наче розшарованого кольору — несвіже.

Насправді: зеленкувата або зелено-жовта смужка між жовтком і білком має неапетитний вигляд, але нічого спільного із «віком» яйця вона не має, до того ж — зовсім нешкідлива.

Кажуть, що: великі яйця поживніші від дрібних.

Насправді: розмір яєць не має нічого спільного з якістю, що могла б підтвердити кожна досвідчена господиня.

На дозвіллі

Наш постійний читач Зіновій Свердун із міста Ялти пропонує вашій увазі тест, перекладений ним із популярного чеського журналу «Європа енд ми».

Супер-жінка, супер-чоловік

Запитання для жінок:

1. Чи дбаєте ви вдома про свій зовнішній вигляд?
2. Чи знаєте ви про захоплення вашого партнера і чи залишаєте йому для цього час та змогу?
3. Чи даєте ви спокій партнерові (на час, який він сам захоче), коли помічаєте, що той втомлений?
4. Чи поважаєте ви його друзів і чи не обмежуєте їхнє спілкування?
5. Чи цікавитесь ви його роботою?
6. Чи знаєте ви, що приносить найбільшу радість вашому партнерові?
7. Чи відчуваєте ви сексуальні потреби партнера і чи можете їх задовільнити?
8. Чи виявляєте ви на людях свою любов до нього та вашу залежність від нього?
9. Чи відгукуєтесь ви про нього позитивно, спілкуючись зі своїми приятельками?
10. Чи готуєте ви йому, хоч зрідка, його улюблені страви?
11. Чи схвально ви ставитесь до його пропозицій щодо спільного проведення післяобіднього відпочинку, відпустки, вихідних?
12. Чи висловлюєте ви подяку партнерові за його допомогу у домашній роботі?
13. Чи обговорюєте ви з ним спільні проблеми, чи керуєтесь його рішенням, якщо воно доцільніше, ніж ваше?

14. Чи одягаєтесь ви хоч інколи так, як подобається йому?

15. Якщо він приходить (як виняток) пізно додому, ви можете спокійно вислухати його пояснення і не розпочинати сварку?

Запитання для чоловіків:

1. Чи даруєте ви своїй партнерці квіти не на день народження чи у свято?
2. Чи звертаєте увагу на її обнови, зачіску, косметику, чи підхвалюєте її за це?
3. Чи виконуєте ви дрібний ремонт, інші домашні справи без нагадування?
4. Ви сам вибираєте їй подарунок на день народження чи до свят?
5. Чи пропонуєте ви партнерці свою програму відпочинку, відпустки, вихідних?
6. Чи даєте ви спокій партнерці, помічаючи, що вона втомлена?
7. Чи виявляєте ви на людях свою любов до неї та вашу залежність від неї?
8. Чи знаєте ви її захоплення і чи залишаєте їй для цього час та змогу?
9. Чи поважаєте ви її друзів, чи не обмежуєте їх спілкування?
10. Чи допомагаєте ви їй у домашній роботі?
11. Чи дякуєте ви їй за страву, що припала вам до смаку?
12. Чи обговорюєте ви з партнеркою ваші спільні проблеми і чи керуєтесь якщо воно доцільніше, ніж ваше?
13. Чи відчуваєте ви її сексуальні потреби і чи задовольняєте їх?
14. Чи пам'ятаєте ви, де, коли і як відбулося ваше знайомство?
15. Чи знаєте ви, що найбільше радує вашу партнерку?

Підсумки:

за кожну відповідь «так» нараховується один бал. Якщо ви набрали 13—15 балів, то ви або «супер-чоловік» («супер-жінка»), або сказали неправду. Якщо ви набрали 10—12 балів — ви хороші партнери, десь вище середнього рівня. 7—9 балів — середній, 4—6 — нижчий від середнього рівень партнерських стосунків. Якщо ви набрали всього 1—3 бали, вам слід замислитись над собою, над вашими взаємостосунками з партнером, і, може, навіть звернутися до фахівців.

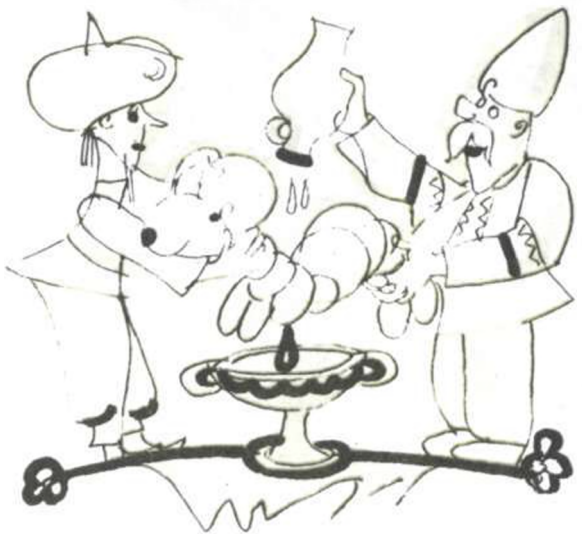

Священний напій давніх аріїв

Цьому напоєві приписувалися чудодійні властивості; його пили жреці під час ритуальних церемоній, приносили в жертву богам. Те ж саме можна сказати про слов'янську суру. «Боги Русі не беруть жертви людські, ані животини, єдине плоди, овочі, квіти і суру питну, на травах настояну».

Напій, що возливався у священний вогонь у стародавніх індусів, називався сомою, а у іранців хаумою. Йому присвячена одна з десяти книг Рігведи і деякі гімни інших.

Ритуал соми зайняв значне місце в релігії древніх аріїв. Сомою-хаумою називали рослину і сік, який з неї отримували, а також їх божество. Уявлення про цю священну рослину та відповідний ритуал сягав періоду арійської спільності.

З подібним ритуальним напоєм і пов'язаними з ним релігійними обрядами можемо познайомитися на сторінках унікальної пам'ятки культури наших предків «Книги Велеса», де, зокрема, є й такі рядки: «П'ємо бо суницю на знак благості і спільності з богами, які суть в Сварозі і також п'ють».

Тут зазначено, що напій цей вживався не тільки людьми, але й богами. У Ведах також сказано: сома надавала силу і могутність не тільки смертним, а й богам, і навіть сам великий громовержець Індра пив сому, щоб перемогти дракона Врітру.

Цікавою є також подібність технологій приготування соми та сури. Рігведа досить детально описує цей процес: спеціальну рослину мочили у воді, товкли спеціальними кам'яними пресами, щоб одержати сік, який проціджували крізь сито з тонкої вовни, виливали у посудини, де він змішувався з водою, молоком, ячмінними зернами і кислим молоком. Одержана суміш бродила і набувала специфічного смаку та збуджуючих властивостей, про які піде мова. До найменших деталей є схожою методика приготування екстатичного напою слов'ян.

«Одставляєм на сонці молоко наше, у травах заночі утовчемо до нього щавлю і тнитрав'я і даймо йому суритися, і це єсть наша стара пошана богам і буде зв'язком між нами. Се жертва наша сура на дев'ятисилі і щавлі удяна і на сонці ставлена три дні, потім крізь вовну поціджена...»

Отже, підсумуймо ряд споріднених моментів технології спільних для слов'янської та індо-іранської традицій. Це — наявність спеціальних трав, які містять соки, що викликають збуджуючий ефект, необхідна операція пресування, «товчення» цих рослин, проціджування соку крізь вовну, наявність в суміші молока і бродіння на сонці: «І даймо йому суритися». Можна тому припустити, що назва напою «сура» походить від слова «сур'я», яким називали сонце мовами і слов'ян, і стародавніх аріїв.

До речі, сома у ведах також називалась «сонячною рослиною», змальовувалась як золотиста і сонцеподібна.

«Золотистий сік даєш ти, о сома»,— сказано в Рігведі. Таким чином, культ цих напоїв має ще одну грань — астральну, оскільки пов'язаний із Сонцем.

Зв'язок соми з джерелом небесного вогню мав окремий таємничий зміст. Відомо, що вона пов'язана з богом Агні, іншими словами, втілює у собі той самий космічний вогонь, тільки в рідкій формі. В цьому головне священне таїнство брахманізму. Суть його у тому, що вогняне джерело життя проводиться в серцевину рослини через воду. Це основоположний принцип стихійної діалектики вед.

Протягом своєї багатовікової історії предки авестійських іранців і індійських аріїв розселилися на значних територіях з різноманітними географічними умовами, кліматом і рослинністю.

Тому важко говорити про точне визначення рослини, яку прозвали сомою, але в тому, що ця рослина знаходилась на північній прабатьківщині аріїв, можна переконатися хоча б з настанов, які давались у коментарях до вед, коли індійські племена опинилися у нових географічних широтах. Уже ранній коментатор Саяна писав: якщо неможливо добути точно ту сому, про яку говориться в «священ-

них писаннях», то слід скористатися замінниками, які можна знайти в даному регіоні. Аналогічні поради знаходимо і в іранських трактатах.

Особливої уваги заслуговують ведичні легенди про викрадання божественного напою з міфічної гори, яка знаходилася на далекій Півночі і являла собою центр землі, а також місце земного перебування богів. Ці віруванння якнайкраще свідчать також, що істинна рослина, з якої готували сому, знаходилася на півночі. Про перебування аріїв в північних широтах свідчать також їх знання про ті особливості планети, де півроку — день і півроку — ніч. Відомості про це були зафіксовані у ведах, а пізніше описані в таких відомих астрономічних трактатах, як Сур'я Сіддханта.

Треба зазначити, що напій, який вживали арійці у своїх обрядах, не можна ототожнювати зі звичайним алкоголем. У ведичних і авестійських книгах сп'яніння, викликане сомою чи хаумою, як божественне, священнодіюче, віще, протиставляється іншим видам сп'янінь, котрі в священних книгах трактуються як недостойні, як «нещастя і темнота». Отже сому і слов'янську суру треба розглядати як специфічний психоделічний напій, що здатен вводити свідомість у строго визначений стан збудження, про який в «Книзі Велеса» досить неоднозначно сказано: «і суряну п'ємо, і так аж до вечора, а там ецимосі (омиваємося), щоб чистим бути, і, мовлена творячи, ідемо до сни, а там великі необ'ясени...» Звісно, тут ідеться не про звичайний стан сну. Ці рядки описують ритуал, присвячений Хопсу, який супроводжувався вживанням сури. Вищезгадані сни є не що інше, як стан екстатичного трансу, щось подібне до йогічного сну, коли свідомість перебуває в такому стані, який важко виразити доступними раціональнмоу світосприйняттю категоріями. Але в наведених рядках згадуються мовлени, тобто магічні формули, співом яких супроводжувався ритуал. Подібну інформацію знаходимо у ведах. Священні заклинання — мантри — промовляли жреці при приготуванні і возливанні сомі. «Як вершник поганяє коня, так мантри посилюють дію сомі». Вона, як кажуть веди, є володарем магічної пісні, батьком гімнів: людина, збуджена Сомою, перебуває в екстазі, а одночасно пізнає силу «божественних» заклинань. Автори рядків Рігведи вважали, що «сома, подібно до вітрів, угору несе кожного, хто приєднався до її таїнств, здатна прилучити віруючого до «безсмертного, непорушного царства богів, де світлі світи, де вище місце сонця, де перебувають радість і веселощі».

Як ведійські жреці, так і авестійські зороастристи вважали сому «захистом і опорою мантри — священого магічного слова». Подібно й слов'яни творили мовлени, посилюючи дію сури.

Крім того, кожен із моментів приготування напою проникнутий глибинним символічним змістом. Так, шкіра вола, на яку ставили кам'яний прес, уособлювала грозову хмару, камені для виготовлювання соку — стріли Індри, цідження крізь вовну — дощ, посудина, де зберігався напій,— водоймище небесне Самудру. Тому наявність усіх цих елементів у слов'янській традиції важко вважати простою типологічною схожістю, оскільки кожна, навіть найменша деталь у приготуванні напою, мала важливе містичне значення і символізувала певне магічне поняття.

Спільним для обох традицій є також і закон ритуалу: «Що внизу, те і нагорі, що на землі, те і на небі».

Тобто сому-суру пили одночасно з людьми і «боги у вищих світах», яким він приносився в жертву. Так це описується у ведах: «Пий бадьорість в небесній сомі, о, Індро, пий її в тій сомі, котру люди витискали на землі.» А так у слов'янських писаннях: «Щоб суру пити і Дажбогу жертву творячи, а та бо на Ірії (раї) свячена той же час!»

Арії не посвячували в свої містерії чужинців. Взагалі, весь рід людський вони поділяли на «пресуючих сік з священної рослини» і «не пресуючих». Ті, хто не вичавлював цей сік і не виготовляв з «утовченої трави напою», не заслуговував людського ставлення. Для аріїв вони були гіршими, ніж варвари для римлян. Навіть випадкова зустріч з ними вимагала негайного очищення. Отже, й мови про запозичення ритуалу не може бути. Очевидно, слід говорити про паралельний розвиток двох споріднених традицій спільної індоєвропейської духовної спадщини.

Андрій ПОЦІЛУЙКО.

Відповіді на запитання «Гіперболоїда»

«Чи знаєте ви!..»

1. Майя. 2. Міліметра. 3. Кабарга. 4. Скрипки. 5. У Франції.

«Математичний практикум»

1. Вийде стовпчик висотою 1000 км.

2. Із геометрії випливає, що прямий кут, вписаний в коло, спирається на діаметр. Тобто, відтинки шляху, які пропливла щука, це — катети. Діаметр — гіпотенуза. Далі за теоремою Піфагора визначаємо, що довжина гіпотенузи становить 5 м.

3. Між спицями 10 проміжків.

4. Цифра 4 зустрічається 15 разів: по разу у кожній десятці, а також 10 разів від 40 до 50.

5. Потрібно перелити воду із другої склянки в п'яту, поставити порожню склянку на своє місце.

Тисяча і одна порада доктора Кривенко

На небосхилі української нетрадиційної медицини зійшла нова зоря — київський лікар, фітотерапевт, кандидат медичних наук Валерія Кривенко.

Про життєвий та творчий шлях Валерії Всеволодівни, її методи діагностики, лікування та профілактики захворювань, пов'язаних з наслідками чорнобильської ядерної катастрофи, йшлося у нарисі В. Галузинської «Валерія Кривенко проти біди» (№ 9 за 1991 рік). Починаючи з цього числа, публікуємо уривки з нової книги В. Галузинської «Організм проти радіонуклідів або Тисяча і одна порада доктора Кривенко», яка тільки готується до виходу у світ. У ній містяться конкретні рецепти приготування ліків з рослин-радіопротекторів.

Для зручності читачів цілющі рослини згруповано за їх способом впливу на організм людини.

Гіркоти

Виявлено, що до ефективних радіопротекторів належить ряд «гірких» рослин — полин розлогий, боялич, лагохілус п'янкий.

Застосування цих препаратів під час експерименту над тваринами, що одержали дозу опромінення понад 700 рентген, дозволило поліпшити їх загальний стан, стабілізувати вагу. Гіркі рослини додавались у корм у вигляді тридцятипроцентної домішки.

Людям рекомендуємо десятипроцентний спиртовий розчин чорнобилю. Його потрібно пити по 20 крапель тричі на день.

Корисно купатись у ванні із відвару листя та коріння чорнобилю. Це вгамовує нервову збудженість, підвищує працездатність.

До ароматних гіркот належать також аїр, дягель, звичайний деревій.

Механізм радіопротекторної дії цих рослин пояснюється тим, що вони здатні стимулювати виникнення гормонів шлунково-кишкового тракту, які, в свою чергу, впливають на обмін речовин і фізіологічний стан всього організму. Крім цього — підвищують тонус так званої парасимпатичної нервової системи. Анаболітичні зміни, що відбуваються внаслідок вживання гіркот, сприяють відновленню працездатності після променевих уражень, збільшують м'язову масу, прискорюють входження організму у так звану фазу суперкомпенсації.

Ароматичні гіркоти містять в собі духм'яні ефірні олії, що поліпшують засвоюваність білків, жирів, вуглеводів, одночасно — протидіють кишковій аутоінтоксикації (накопиченню шлаків).

Полин та його «побратими» прискорюють транспортування кисню, завдяки чому у крові зростає кількість еритроцитів та гемоглобіну, що надто важливо за умов променевого ураження.

Крім спиртового розчину, в медичній практиці застосовується настоянка полину. Одну чайну ложку трави заливають, як чай, двома склянками окропу. Настоюють 20 хвилин, проціджують. Вживають по четвертій частині склянки за тридцять хвилин до їди тричі на день.

Антиоксиданти*

До них належать такі пряноші як меліса, розмарин, естрагон, перець, пижмо, коріандр, тмин, фенхель, аніс.

Всі ці рослини багаті на біофлавоноїди, які підсилюють міцність біологічних мембран, що відбивають потоки іонузуючого опромінення. Крім цього,— сприяють виведенню із організму тяжких металів.

Із названих рослин у нас найпоширеніші — пижмо, коріандр, тмин, фенхель, аніс.

Тмин і аніс здавна використовувались як чудова приправа до страв. Тим більше, не треба забувати про них тепер.

Біогенні стимулятори

У групі рослин, що впливають на тканинний обмін, важливе місце займають біогенні стимулятори. Вчення про них з'явилося ще в тридцятих роках нашого віку. Один з його основоположників, академік Філатов говорив: «Біогенні стимулятори виникають всюди, де тільки зав'язується боротьба за життя».

Так звані тканинні препарати стимулюють обмінні процеси безпосередньо у тканинах, підсилюють регенерацію, опірність організму. При цьому вони не викликають алергії, зовсім нетоксичні.

Найвідоміший серед тканинних препаратів — бурштин, а це — закам'яніла смола рослин. Бурштинової кислоти багато у винограді, ревені, агрусі. Саме цим пояснюється їх властивість підвищувати тонус організму.

Сучасна медицина широко застосовує такі тканинні препарати як пігулки алоє, формідол — пігулки, основним компонентом яких є екстракт з листя шовковиці.

Сироп алоє, збагачений залізом, застосовують для лікування малокрів'я. Благочинний вплив цей сироп справляє і при лікуванні променевої хвороби: він сприяє збільшенню кількості еритроцитів, гемоглобіну, іноді — лейкоцитів, поліпшує загальний стан. Емульсію з алоє використовують для лікування опіків другого і третього ступеню, а також — при променевих ураженнях шкіри.

Дуже добре зарекомендував себе ще один новий препарат — лінетол. Це — витяг із насіння льону. Здебільшого він застосовується для лікування артеріосклерозу. Але без нього не обійтись і променевим хворим. Якщо опромінено мозкові оболонки, одноразовий щоденний прийом 20 мл лінетолу дозволяє порівняно швидко відновити нервову діяльність. Цей препарат застосовується також при променевих ураженнях шкіри.

Психостимулятори

Нині медицина, на жаль, ще не має у своєму розпорядженні досить ефективних засобів виведення з організму радіонуклідів. Тому в цей час надзвичайно важливо не допустити їх нагромадження в організмі, особливо — впливу на кліткові структури.

Тож, першочергове завдання медиків — забезпечити швидку адаптацію організму людини завдяки включенню власних регуляційних механізмів клітин, прискоренню обмінних процесів, обумовлених дією нейро-гуморальних факторів на непроникненість клітинних мембран та на активність. ферментів, інших функціональних білків.

У зв'язку з цим великого значення набувають рослини-психостимулятори. До них належать женьшень, золотий корінь (або ж — родіола рожева), лимонник китайський, маньчжурська аралія, левзея сафлоподібна, елеутерокок.

Механізм радіопротекторної дії цих рослин полягає у їх здатності збільшувати енергетичні резерви організму, особливо — центральної нервової системи.

Доведено, що, наприклад, препарати женьшеню стимулюють синтез ядерних РНК і РНК-полімеразів печінки, ДНК, білків і ліпідів у клітинах головного мозку, поліпшують плазму крові. Крім цього, підвищують опірність організму до всіляких токсичних речовин, що мимоволі потрапляють в нього внаслідок хіміотерапії. Одне слово,— примножують адаптаційні можливості людини.

Вживають настоянку женьшеню по 15—20 крапель (розчинених у воді) двічі чи тричі на день. Пігулки (0,15 — 0,3 г)

* **Антиоксиданти: речовини, що запобігають окисленню органічних сполук.**

п'ють тричі на день. Треба мати на увазі, що препарат женьшеню ефективний лише холодної пори року. Влітку його вплив на організм послаблюється.

Найближче за можливостями до женьшеню родіола рожева. Вона так само підвищує працездатність, поліпшує уважність, знімає втому.

Як відомо, в людському організмі найчутливіші до радіонуклідів лейкоцити та статеві клітини. Саме препарати родіоли (а також левзеї) найкраще відновлюють функцію статевих залоз. Вживають екстракт родіоли по 15—20 крапель (левзеї — по 20—25 крапель) двічі протягом доби за півгодини до їди. Оптимальний курс лікування — один місяць. Вживати препарат на ніч не рекомендується.

Лимонник китайський тонізує і стимулює центральну нервову систему, поліпшує слух, підвищує гостроту зору. Працездатність під його впливом відновлюється без відчутного збудження. Настоянку лимонника п'ють по 20 крапель, розчинених у воді, двічі на день.

Екстракт елеутерокока колючого рекомендується вживати разом з радіопротекторами хімічного походження. Наприклад, протипухлинний антибіотик рубоміцин складається із кількох компонентів, деякі з них дуже токсичні. Якщо рубоміцин вживати разом з елеутерококом, він практично не справляє шкідливої дії. Крім всього, елеутерокок стимулює кровотворення.

Застосовуючи адаптогени, треба мати на увазі, що, хоча, скажімо, женьшень майже не має ніяких протипоказань, його, одначе, не бажано вживати при інфекційних захворюваннях. Препарати лимонника і інших названих адаптогенів не рекомендуються при надто сильному збудженні нервової системи, безсонні, підвищеному артеріальному тискові, порушеннях серцевої діяльності, лихоманці. Тому вони рекомендуються, в першу чергу, як профілактичні засоби.

Найпоширенішим наслідком чорнобильської аварії, крім змін у крові, є вегето-судинна дистонія, підвищення артеріального тиску. Якщо людина має таку недугу, описані вище рекомендації їй не зовсім підходять. У такому разі дози препаратів слід зменшити до 5—10 крапель. І щоразу на додачу випивати по 15—20 крапель настоянки глухої кропиви (рос. назва — пустырник) або глоду колючого. Тривалість курсу, ясна річ, збільшується десь до двох місяців.

Вживання адаптогенів бажано поєднувати з вітамінними препаратами.

До загальнозміцнюючих, тонізуючих рослин належить, наприклад, солодка гола. Вона багата на флавоноїди, пектини. За будовою так звані тритерпенові сполуки солодки схожі на надниркові гормони. Цілющі властивості цієї рослини широко використовуються, наприклад, у Японії. Фірма «Мікофаген і К^0» налагодила випуск напою, що користується популярністю у всьому світі. За свідченнями фахівців, цей напій повністю нейтралізує шкідливий вплив промислових токсинів, суттєво поліпшує самопочуття робітників. Особливо задоволені ним трудящі «гарячих дільниць»: напій із солодки нормалізує мінеральний обмін, втамовує спрагу.

Дуже корисний ісландський мох. Він містить у собі крохмаль і, що найголовніше,— природний антибіотик, так звану устинову кислоту. Застосовується для лікування різних запальних процесів у шлунку та легенях, підвищує захисні сили організму, особливо під час виснажливих хвороб.

Колись помори Півночі готували чудовий напій — зміцнюючий квас із борошна, виготовленого з ісландського моху. Ми можемо застосовувати це цілюще зілля у вигляді відвару: одну столову ложку центрарії (ісландського моху) заливають двома склянками окропу, доводять до кипіння, охолоджують, випивають протягом дня за півгодини до їди.

Вікторія ГАЛУЗИНСЬКА.

(Далі буде)

Книги

Унікальний коренеплід

Дивовижний світ рослин. Багато які з них ось уже впродовж тисячоліть вірно служать людині. До одомашнених довгожителів належать, наприклад, злаки, які знаходимо навіть у гробницях фараонів; овочі, що входили до меню древніх вавилонян; кукурудза, або ж маїс, яку вживали таємничі представники доколумбової Америки... Але є і зовсім «юні» представники великої родини сучасних сільськогосподарських культур. До них належать широковідомі сьогодні цукрові буряки. «Культурними» стали ці коренеплоди, як виявляється, не так уже й давно — якихось двісті років тому.

Шлях цукрових буряків у сільськогосподарське виробництво аж ніяк не був тріумфальним. Про надзвичайно цікаві подробиці сходження солодкого коріння на вершину популярності ви дізнаєтесь, прочитавши нову книгу одного з постійних авторів нашого журналу, кандидата сільськогосподарських наук Сталія Іллєвича «Унікальний коренеплід» (Київ: видавництво «Урожай», 1991. — 176 с., іл.)

Крокуючий стетоскоп

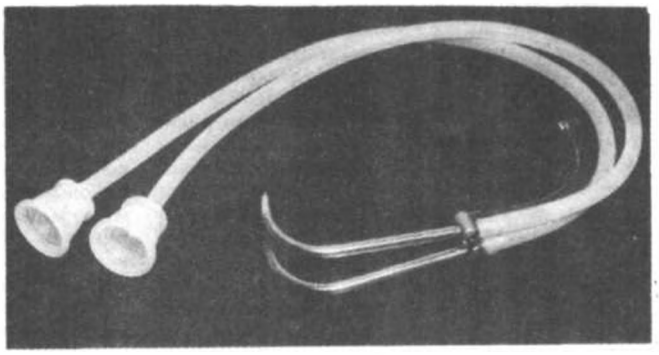

Досконалість не має меж. У цьому можна ще раз переконатись, ознайомившись із конструкцією двоканального стетоскопа, запропонованому нашим постійним автором, лікарем Овсієм Бабицьким.

На знімках: двоканальний бінауральний стетоскоп; лікар О. Бабицький випробовує «крокуючий стетоскоп» в дії.

Новація полягає у тому, що цей стетоскоп має, образно кажучи, дві «ніжки».

Якщо одну з них поставити на четвертому міжребер'ї лівого боку грудної клітки (зазвичай, з цього місця починають прослуховування терапевти), то другу можна піднести практично до будь-якого іншого пункту обстеження. Це позбавляє лікаря необхідності запам'ятовувати особливості акустичного феномену у тому чи іншому місці, які він, користуючись звичайним стетоскопом, постійно порівнює. Двоканальний прилад дає змогу розпізнати нюанси шумів відразу. Адже утворюється так званий ефект голозвуку (стереозвуку).

Двоканальний бінауральний стетоскоп, успішно виконуючи всі функції звичайного (філатовського) приладу, відкриває нові можливості аускультації серця. Не сумніваюсь, що ті, хто користуватиметься удосконаленим стетоскопом, невдовзі відкриють невідомі раніше параметри обстежень. Один із них — вектор напруги шумів,— уже сьогодні викликає підвищену зацікавленість фахівців. Тож, будемо надіятись, новинка прислужиться людям на добро.

Овсій БАБИЦЬКИЙ,
лікар медичного об'єднання Жовтневого району м. Києва.

На прохання наших постійних читачів продовжуємо екскурсію по залах Києво-Подільського музею-аптеки.

В гостях у алхіміка

Слово «алхімік» у нашій уяві викликає образ потаємного вченого з далекої Іспанії чи Франції, що, переховуючись від інквізиції, займається своїми диявольськими експериментами. Таке уявлення про алхіміків прищеплене нам сталінськими вульгаризаторами науки, які під час войовничого наступу на релігію вихлюпнули разом з купіллю і дитя.

Внесок алхіміків у науку, зокрема в медицину, важко переоцінити. Та й хто такі алхіміки? Якщо трактувати термін, то це східний варіант слова «іатрохімік», що сприймається як цілком благородне, тобто — хімік, який вивчає мінерали.

Україна теж дала світові чимало видатних алхіміків. Правда, у нас ці люди називались дещо інакше — диштиляторами. Вони відкрили нову сторінку в фармації: навчились зцілювати людей ліками з мінералів.

Пальма першості українським алхімікам належить у сфері застосування з лікувальною метою поташу і попелу. Цими простими засобами київські цілителі вигоювали рани, опіки.

У давньоукраїнській медицині широко застосовувались дьоготь, смола, різні мінерали. Наприклад,— сурма, вапно. Ось рецепт приготування дьогтевої води: залийте кварту (946 кубічних сантиметрів) дьогтю двома квартами окропу, добре розбовтайте, перемішуйте паличкою не менше 15 хвилин. Дайте

відстоятись протягом 10 годин. Злийте прозору рідину. Зберігайте її в міцно закоркованій пляшці.

Обмивання цією водою, запевняють у староукраїнських медичних порадниках диштилятори, як ніщо інше допомагає при кам'яній хворобі міхура, корості, золотусі, проказі. Сприяє лікуванню гангрени, всіляких пухлин, рожі, водянки.

Лікували й глиною. Нею обробляли рани, промивали отруєний шлунок, освітлювали воду, яку потім використовували як косметичний засіб.

Ясна річ, не обходилось і без спроб заглянути у потойбічний світ. За свідченнями древніх рукописів, деякі алхіміки нібито вміли воскрешати людей, матеріалізовувати дух померлих у вигляді зримого образу небіжчика.

Інші запевняли, що можуть надавати зримого образу і духові живої людини, яка в цей момент перебуває на відстані, навіть за тисячі кілометрів.

Ставлячись до цих запевнень з певною підозрою, вважаємо можливим вгамувати вашу цікавість і відкрити один із секретів алхіміків. Не як керівництво до дії, а як зразок, котрий дасть вам змогу уявити, за яку саме «крамолу» не один з сивочолих романтиків був спалений на кострищі інквізиторів.

«Як виготувати Лампу життя,— пише алхімік Альберт Великий. — Те, що повідомлю вам,— таємниця. Бережіть її як зіницю ока. Знайте, універсальний спірітус, що дає змогу воскрешати душі раніше від Судного дня, є у деяких земних мінералах. І його з цих мінералів можна добути. Та є два мінерали, із яких спірітус виділяється сам собою. Один із них — Мінера бісмуті (оксид вісмуту,— Л. Ч.). Його можна знайти в горах. Другий — мінеральна земля коричневого кольору, що належить до срібних руд.

Ось як добувають спірітус із вісмуту: візьміть Мінера бісмуті у такому вигляді, як він лежав у горах, перетовчіть на неймовірно дрібнесенький порошок, висипте його в реторту. В реторті має бути Майська роса (роса, яку збирають на ідеально чисті льняні простирадла у травні; алхіміки вважали, що ця роса має надприродну силу,— Л. Ч.). Поставте реторту в баню із чистих залізних ошурків так, щоб ті ошурки її повністю накривали. Прилаштуйте до горловини реторти змійовик. Після цього повільно нагрівайте реторту, поступово збільшуючи вогонь. Вся ця процедура має тривати 48 годин. Спірітус потече із змійовика краплями, схожими на сльози. Після того, як весь спірітус вийде, загасіть вогонь. Добавте у одержане ще півфунта Майської роси. Причому не можна росу лити у спірітус. Слід зробити навпаки. Одержану суміш охолодити, після чого перелити у більшу реторту і перегнати вже на водяній бані. У відгін надійде новий спірітус, чистий, як кришталь, солодкий, як мед. Цей спірітус і є животворящий дух.

Знайдіть скляну посудинку, яка служитиме вам Лампою життя. Заповніть її спірітусом. У цей спірітус можна помістити краплю крові людини, за якою ви хочете стежити.

У моїй лампі живе крапля крові мого приятеля Хоми, у якого, між іншим, є така ж лампа з моєю краплею крові. Коли ви бажаєте дізнатись, як поживає ваш люб'язний друг, можете глянути на лампу... В будь-який час дня чи ночі... Якщо ваш приятель хворий, то крапля, що у лампі, буде мати вигляд світлової точки, ледве жевріє. Якщо хвороба небезпечна — світло майже зникне. Якщо ваш друг гнівається, лампа розігріватиметься. Коли приятель спить, точка буде нерухомою, коли в дії — рухатиметься. А якщо ваш друг помре, світло зовсім зникне, а лампа розлетиться на друзки! За бажання, якщо ви домовитесь про якусь систему знаків за принципом «рух-спокій», з допомогою такої лампи можна навіть «перемовлятись» один з одним...»

Людмила ЧУМАК,
завідуюча музеєм-аптекою.
м. Київ.

Не така проста ця ріпа

Останнім часом люди знову згадали про овоч, що тисячоліттями служив їм вірою і правдою. До XVIII віку він займав місце картоплі, яку нині ми називаємо другим хлібом. Такої похвали заслуговує і ріпа. Вона і поживна, і лікувальна.

Ось що радять знамениті фармацевти Наталія і Данило Зубицькі в одному з матеріалів, опублікованих газетою «Киевские новости».

Ріпа — чудовий лікувально-профілактичний засіб при авітамінозах, гіпоацидних гастритах, дискінезіях жовчовивідних шляхів, атонії кишечника, спазматичних колітах. Лікувальні фактори обумовлені тим, що у ріпі є ефірна олія, яка подразнює слизову оболонку каналів травлення, стимулює секрецію шлункового соку, підсилює перистальтику кишечника.

Враховуючи це, треба зазначити: ріпа в сирому вигляді може зашкодити людям, які потерпають від виразки шлунку, гастритів та ентероколітів. Але і ці хворі можуть скористатись цілющими властивостями бульби після її кулінарної обробки.

Здавен ріпа застосовувалась як найкращий засіб проти цинги. Варили сік з цукром, натирали ним ясна. Через два—три дні ознаки хвороби зникали.

Полоскання рота соком ріпи вгамовує зубний біль. Соком пареної ріпи лікують різноманітні застудні хвороби.

Застосовується ріпа і як сечогінний та проносний засіб. Вона має також заспокійливу, снотворну дію. У бульбах ріпи є речовина, яка справляє профілактичний і лікувальний вплив при атеросклерозі.

При тяжких отруєннях може знадобитись насіння ріпи, змішане в рівних пропорціях з м'ятою та настояне на вині. Така настоянка допомагає навіть від укусів отруйних змій та павуків.

У разі обмороження радимо рятуватись відваром ріпи. Для цього готується така мазь: бульбу перетирають через тертушку, одержану масу виварюють у гусячому жирі.

Олія, видавлена із насіння ріпи, дуже

ефективно загоює тріщини на шкірі ніг і рук.

Лушпайки бульб містять в собі природний антибіотик, який пригнічує ріст різноманітних грибків. Тому, якщо у когось на ногах з'явилися ознаки грибкового захворювання, добре парити ноги у відварі лушпайок бульб ріпи.

Їсти ріпу можна в будь-якому вигляді — сиру, варену, парену... Окремо, у поєднанні з іншими овочами...

Вміст вітаміну С у ріпі вдвічі більший: ніж у апельсинах, лимонах, капусті, помідорах, малині, суницях; в 6 разів вищий, ніж у буряках, цибулі, в 12 — ніж у моркві, огірках. До речі, в листі ріпи цього вітаміну ще більше, ніж у бульбах. Тож не завадило б додавати його до салатів. І ще одна перевага ріпи: усі вітаміни зберігаються в ній до весни у 20 разів краще, ніж у яблуках чи моркві.

Із забутих рецептів

Найсильніший засіб проти ревматизму

Називається він корінь-борець, або ж корінь-аконіт.

Готуються ліки так: взяти чверть фунта[1] коріння аконіту (саме коріння, стебел не брати), залити однією квартою[2] горілки або розведеним аптечним спиртом 60-градусної міцності, поставити у теплому місці на три дні. Коли настоянка набуде забарвлення міцного чаю, вона уже готова.

Вживати: лише втиранням, за один раз використовувати приблизно одну столову ложку настоянки, людям із хворим серцем достатньо чайної ложки.

Засіб цей має сатанинську силу. Під час втирання він настільки підсилює кровообіг, що хворий в одну мить починає відчувати прискорене серцебиття. Якщо болять обидві руки і ноги, треба одного дня втирати ліки лише в одну руку, наступного — в другу, потім в одну ногу, далі в другу, але не у всі руки і ноги відразу.

Настоянку втирають насухо. Місце, яке терли, слід потримати в теплі, не можна допускати до нього холодного повітря.

Натирання найкраще робити проти ночі. Після процедури хворе місце обмотують чимось, роблять пов'язку. Години за дві перед тим, як встати, пов'язку слід зняти. А коли хворий встає, тобто — через дві години, як знято пов'язку, потрібно намочити ганчірку у холодній воді, добре її викрутити і швиденько протерти місце, яке намащувалось ліками. Повільне втирання може призвести до простуди.

Якщо хтось після втирання настоянки не вимиє з милом руки, а почне просто вмиватися, він ризикує залишитись без очей. Не рекомендується також настоянку пити.

Аконіт надзвичайно отруйний. Іноді телята з'їдали по одному-два листочки і падали мертві.

Варто також пам'ятати, якщо хворий витер вологою тряпкою місце, що змащувалось настоянкою, не через дві години після зняття пов'язки, а відразу, то йому все ж не варто протягом двох годин виходити на вулицю, бо буде лихо.

Якщо ревматизм дуже запущений, надзвичайно болючий, з пухлинами, то натирання робиться щодня протягом чотирьох-п'яти тижнів.

(Із книги доктора КУРЕНЬОВА «Русский народный лечебник», 1889 р.)

[1] **Фунт аптекарський — 307,3 г.**

[2] **Кварта — 1,13649 л.**

Про ожиріння якось навіть незручно говорити у наш кризовий час, коли багато хто мимоволі сів на голодний пайок. Парадокс, але факт: чим гірше харчуються люди, тим більше схильні вони до повноти. Бо їжа їхня одноманітна, здебільшого борошняна і картопляна...

Тож нічого дивного, що проблема похудіння і в цей час непокоїть багатьох.

Магістр цілительства, біоенергетик, фітотерапевт **Неоніла Русецька** радить таке.

Візьміть чайну ложку звіробою, заваріть у літрі води. Дайте настоятись, процідіть. Випийте настоянку протягом двох днів. Повторіть знову. І так — протягом одного-трьох місяців. У цей же час робіть дві дуже прості вправи, які впливають на так звані точки похудіння. Великими пальцями обох рук знайдіть на боках під ребрами місце своєї колишньої талії. Добре притисніть це місце пальцями і робіть ними колоподібні рухи за годинниковою стрілкою. І так 36 разів. Після цього долонею однієї руки 36 разів добре потріть іншу руку, починаючи терти від пахви до ліктя.

Кілька перших днів не дадуть помітного результату, та ви не розхолоджуйтесь. Наполегливо продовжуйте виконувати ці поради. Незабаром помітите, що потрошку, поступово худнете. А через два-три місяці знайомі запитуватимуть, як це вам вдалося так пострункішати...

Імена ваші написані на небесах

Біблія як програма людства

Юрій КАНИГІН,
доктор економічних наук

Ця публікація здивує багатьох читачів своєю парадоксальністю. Проте нас уже не дивує, що у мікроскопічній за розмірами молекулі ДНК записано всю основну інформацію про майбутній ріст, формування, розвиток дуже складного організму людини, її фізичні та психічні ознаки і особливості, схильність до тієї чи іншої хвороби тощо. Та хіба не можна вважати Біблію за «історичний ген» — складну знакову систему, де у стислому вигляді записано (закодовано) інформацію про поворотні рубежі і основні перипетії людської історії. Так ставить питання автор статті. А читач нехай розмірковує сам. Від себе зауважимо: думки авторів матеріалів, що публікуються в нашому журналі, не завжди збігаються з думкою редакції.

Про Біблію написано чимало. Спробую розкрити ще один секрет цієї книги — технологічний. Я переконаний: Біблія ще приверне до себе увагу фахівців із штучних мов та програмування. Відомо, що найважливіший принцип створення ЕОМ та їх програмного забезпечення — максимальна компактність елементів. Так ось: Біблія щодо цього — шедевр. Інформацію в ній написано шарами — так званий принцип матрьошки. І шарів цих більше, ніж з'являється ляльок, коли ту матрьошку розбирають. Американські та японські аси програмування тільки-но підбираються до вміння так компактно укладати інформацію в програми для штучного інтелекту. І це тримається у великій таємниці.

Записи Біблії в основній частині — програмовані події, кроки людської історії в мініатюрі, в ізраїльському варіанті, які мають статися однозначно, напевне і у розгорнутому вигляді.

Ці події фіксуються чітко й ясно, нерідко із зазначенням дат. Важко, наприклад, відмовитися від думки, що запис у Біблії про чорну зірку Полинь (українською — чорнобиль), яка отруїть і випалить землю, і станеться це, судячи з подій Апокаліпсису «наприкінці часів», тобто під кінець XX ст., ніяк не пов'язаний із чорнобильською бідою.

Однак значну частину програмних фіксацій становлять комплексні пророцтва, здійснення яких має ймовірний і різноплановий характер. Вони принципово не піддаються однозначному тлумаченню — це ніби підпрограми в середині біблійної метапрограми. Такими є дві надзвичайно глибокі й змістовні книги, що вражають світ уже близько двох тисячоліть. То книга пророка Даниїла і Одкровення Іоанна Богослова (більш відоме як Апокаліпсис)... Це, безсумнівно, найбільш інформативні частини Святого письма: в них на якихось 40 сторінках умістилася всесвітня історія людства, надто її кульмінаційні періоди — умістилася, звичайно, у програмно-закодованому, «згорнутому» вигляді.

Ці загадкові пророцтва представлені у вигляді віщих снів. А сни, як відомо, не піддаються однозначному тлумаченню, поки не збудуться. Ось, наприклад, віщування щодо «кінця часів», дане у Біблії у вигляді сну царя Навуходоносора. Одного разу уві сні цар відчув щось незвичайне і наказав своїм магам відгадати його сон. Маги не змогли цього зробити, і цар звелів стратити їх. Тоді полонений у Вавилоні іудей Даниїл наважився розповісти цареві про його сон і витлумачити його. Він сказав Навуходоносору, що тому приснився ідол. «Здоровенний був цей ідол, і в надмірному блиску стояв він... і страшний був вигляд його. У цього ідола голова була з чистого золота, груди й руки — зі срібла, черево та стегна його — мідні..., ноги його почасти залізні, почасти з глини. Ти бачив його, допоки камінь не відірвався від гори, ударив в ідола, в залізні й глиняні ноги його і розбив їх. Тоді все раптом розсипалося: залізо, глина, мідь, срібло і золото зробилося, як пил на літніх токах, і вітер поніс їх, і сліду не лишилося від них» (Дан. 2:31—35). Даниїл пов'язував цей сон із царствами, які виникнуть після Вавилонської деспотії. Коментатори Біблії вгадували у словах Даниїла імперію Олександра Македонського, затим Римську імперію, яка подрібниться на невеликі держави. І, мабуть, таке тлумачення було доситьтаки слушним. Але нам, тим, хто живе «наприкінці часів» у колосі з визолоченою головою і глиняними ногами, який до того ж зненацька розсипався, вбачається й щось інше. І справді, чи не наш це «Союз непорушний із вільних республік»?

Звернімося до ще одного пророцтва Даниїла — чи не найбільш таємничого і значного віщування Старого завіту, до якого є безліч коментарів. Пророцтво таке: Даниїл у нічному видінні побачив чотирьох звірів. Він описав трьох із них і далі вже каже про четвертого: «і ось звір четвертий — жахливий і лютий, і дуже сильний; у нього великі залізні зуби; він пожирає і розтрощує, рештки ж попирає ногами; різниться він од усіх інших звірів, і десять рогів було в нього» (Дан. 7:7). І далі бачив Даниїл, що цей звір приречений був на загибель Вищим (не людським) судом. І після нього настане Царство Боже, вічне, непорушне. (Дан. 7:9—14).

Даниїл попросив одного з ангелів прокоментувати йому смисл видіння і відповідь йому була: «Ці великі звірі, що їх чотири, означають, що чотирі царі постануть із землі. По тому приймуть царство святі Всевишнього і володітимуть царством навік і навіки віків». Тоді Даниїл забажав точного роз'яснення про останнього — четвертого звіра, відмінного від інших і найстрашнішого, з якого вийшли десять рогів. І йому відповіли, що цей звір-царство справді вельми відрізнятиметься від інших і намагатиметься зжерти всю землю. А десять рогів означають, що з цього великого царства постануть ще десять царів. І проти Всевишнього вимовлятимуть нечестиві слова, і гнобитимуть святих, і навіть віднімуть Богом установлені свята та закони. А згодом це царство загине, бо збереться судді і віднімуть у нього владу занапащати і нищити (Дан. 7:16—26).

Щодо перших трьох звірів, розходжень нема — всі погоджуються з

тим, що це стародавні імперії, включаючи Римську. Те саме твердить Архангел Гавриїл, коментуючи схоже на пророче видіння Даниїла. Аж ось четвертий звір... Про нього в Біблії безпосередніх роз'яснень немає. І впродовж віків побутує припущення, що четвертий звір, який нівечить все і всіх, несхожий на інших, що знехтував навіть Божі закони й істинну релігію,— це Папство. Особливо прихильні до таких коментарів сектанти, і це зрозуміло: вони проти усталених церков, чи то католицька, чи православна. Отже, невеличка папська держава з її духовною владою над усією Європою, проголошена звіром, що топче землю і зневажає Божі настанови.

На це не можна пристати: папство і католицька церква хоч і вчинили чимало жахливих діянь (згадаймо лише інквізицію), та боролися не проти Бога, а за зміцнення віри в Ісуса Христа.

Справа в тому, що одразу після названого пророцтва в Біблії йде інше видіння Даниїла — інше за формою, але те саме за змістом. Обидва ці пророцтва слід розглядати разом. І ми зрозуміємо, що насправді вони відносяться до нашого часу, про що тричі сказано в Біблії. «Знай, сину людський, що видіння відноситься до кінця часу!» (Дан. 8:17). Далі повторюється: «ось я відкриваю тобі, що буде в останні дні гніву; бо це відноситься до кінця певного часу» (Дан. 8:19). І так далі. І хіба не схожа ця, відмінна від усіх колишніх, імперія на нашу «імперію зла», котра намагалася «зжерти усю землю», відкинула самого Господа Бога, його релігію і законоположення? Хіба не про сталінізм йдеться: «повстане підступний і зухвалий; і зміцніє сила його, хоча й не його силою, і він чинитиме дивовижні спустошення і встигатиме і нищитиме дужих і народ святих, і через розум свій й підступність матиме успіх у руці своїй, і серцем своїм він занесеться, і серед світу занапастить багатьох, і проти Владики владик повстане, але буде знищений — не рукою» (Дан. 8:23—25)?

І хіба не десять собі подібних царств утворив цей «звір»? Полічить — сім у Східній Європі і три в Азії (Кубу не беремо, оскільки вона виникла значно пізніше, так само як режими Пол Пота, Каддафі, Хусейна).

У Біблії наводяться декілька цифр, які виявляються співзвучними нашому сьогоднішньому часові. Так, у книзі Ієремії говориться про те, що історія ізраїльського народу перерветься на 70 років, після чого скінчиться його полон, і Ізраїль знову стане на цивілізований шлях розвитку (Ієр. 29:10).

З моменту зруйнування Єрусалимського храму (Святині і духовної основи ізраїльського етносу), до початку його реального відновлення минуло 76 років. Кажуть, що і наше реальне відновлення почнеться з 1994 року — через 76 років після катастрофи 1917 року. І ще одна цифра. У книзі Даниїла є таємнича вказівка на те, що від початку якихось важливих змін мине «дві тисячі триста вечорів і ранків; і тоді святилище очиститься» (Дан. 7:14). Далі йде розповідь про розпад могутньої і жорстокої імперії, і знову з'являються ці «вечори і ранки». Та ангел не розкриває їх смисл, говорячи натяками: «Видіння ж про вечір і ранок, про яке сказано, істинне: але ти приховай те видіння, бо воно стосується віддалених часів» (Дан. 8:26). Чи не настали ці віддалені часи? 2300 діб — це 6 років 6 місяців. Стільки часу минуло від приходу до влади М. Горбачова (квітень 1985) до серпневих подій 1991 року, коли «святилище очистилося» — було поза законом поставлено КПРС і фактично розпався СРСР. Програма спрацювала...

Якщо Біблія — програма людства, то головним її змістом мають бути мета, смисл і поворотні моменти нашої історії. Так воно й є, хоча цей бік Писання по-справжньому не розкритий. Причина радше об'єктивна: історичний шар Біблії підпорядкований кульмінаційному (вирішальному) етапу програмованого періоду у два тисячоліття, тобто подіям XX — початку XXI ст. ст. н. е. Звичайно, великим пророкам багато чого відкривалося задовго до наших днів. Приклад — Центурії Нострадамуса, виведені на біблійній основі. Однак в усіх жахливих масштабах і сатанизмі коловорот подій, передбачених у Біблії, відкривається лише нині. І тільки нам, тим, хто живе на зламі пророчих епох, дано збагнути цю програму в усій її величі. Кажучи про віщування Даниїла, ми вже звернулися до історичного шару біблійної програми. Тепер зупинімося на ньому докладніше.

Прийнято вважати, що з книг Старого завіту лише 18 — пророчі (у них інформація про майбутнє). Решта — суто історичні або дидактичні (повчальні). Вважалося-то так, а міркувалося інакше. Хіба мало історичних книг? Чому історичні тексти інших, здавалося б, більш визначних і важливих для історії народів, не стали канонічними для всього «хрещеного світу»? Та й інтерес до них локальний, здебільшого обмежений фахівцями й представниками інтелігенції даного народу.

Погортайте сторінки книги Всесвітньої історії. Там досить докладно змальовано життя єгиптян, греків, римлян, франків, англосаксів, германців. А де ж ізраїльтяни? Але саме біблійні історичні тексти канонізувалися, в них є якась магія. Відчувається — неспроста ці, здавалося

б незначні, подробиці і дати. За ними приховується якийсь інший, невидимий смисл. Ось, наприклад, у книзі Буття сказано, що Авраам 75-річним увійшов у Єгипет. Ну то й що? Колись для нас важливіше було знати, коли Сталін уперше зустрівся з Леніним. Але насправді наведена вище «дрібна» дата у поєднанні з іншими такими ж дрібними дає змогу обчислити початок величезної, у два тисячоліття пророчої ери — «часу Авраама» (як визначив її Нострадамус). А ця пророча ера є відображенням наступної — ери Христа, протягом якої сценарії Старого завіту розгортаються у грандіозні драматичні дії, керовані Великим невидимим режисером. Не всі розуміють це. «Істина відкривається поступово»,— вчить Біблія. Ми подамо це у вигляді історичних паралелей.

Контури і структура біблійної програми засновані на древньоєврейській астрологічній концепції. Існує небезпідставна думка, що астрологія, принаймні європейська, за своїм походженням — іудейська наука. 11,5 тисячі років тому її винесли семіти (предки іудеїв) із загиблої Атлантиди і почали культувати в халдейському місті Урі. Звідси й пішов праотець євреїв Авраам, який приніс цю науку в Єгипет приблизно в 2000 р. до н. е. Нострадамус вважає Авраама «...великим астрологом в очах багатьох людей і першим, хто винайшов халдейські письмена»*

Деякі християнські богослови, а також секти, наприклад, адвентисти сьомого дня, наголошують на несумісності астрології та біблійського вчення. Це не відповідає дійсності. Вже на першій сторінці Біблії читаємо: «І сказав Бог: хай будуть світила на тверді небесній для відокремлення дня від ночі, і для знамень і часів, і днів, і років... І стало так». (Бут. 1:14—15). У багатьох місцях Біблії можна побачити зв'язок між пророцтвами і небесними знаменнями. Та й народження Ісуса Христа провістила яскрава зоря на небі. І першими прийшли до новонародженого Спасителя маги — ассирійські звіздарі.

В іудейській астрології свої закони періодичності історичних циклів, де 25 920 років становлять одну Велику Епоху. Епоха поділяється на 12 (за кількістю знаків зодіаку) ер, тобто 12 циклів, тривалістю 2160 років кожний. Такий цикл називається Пророчою Ерою зі своїм знаком Зодіака, який впливає на хід людської історії. Не випадково, мабуть, що найбільш відомими віщунами були євреї — вони дотримувалися концепції чітко визначеної Пророчої Ери та інструментарію древньоіудейської кабалістики. За деякими даними, з іудеїв були Піфагор і Сократ, які великою мірою вплинули на Платона. Знаменитий Нострадамус — іудей. З російських ясновидців Блаватська та Гурджієв — напівєврей. Не кажучи вже про великих біблійних пророків і апостолів Христа. Побутує переконання, що єврейські астрологи і пророки протягом чотирьох тисячоліть безпомилково віщували долю світу і свого народу. Причому не боялися говорити правду, яка б гірка доля не судилася єврейському народові.*

У літературі екзотеричного християнства наводиться думка, що іудейські пророки одержували інформацію про прийдешнє із так званих «Окультних літописів» — відбиття всіх подій, що творяться на землі, в шарах ефіру навколо земної атмосфери.

Чотири тисячоліття — це дві зістиковані Пророчі Ери, у даному разі Ера Овна (2317 — 156 рр. до р. Х.) та Ера Риб (157 р. до р. Х. — 2003 р. після р. Х). Події другої ери, за древнім ученням, відображаються в подіях першої як світу краплині роси. Родоначальник ізраїльтян Іаков перед смертю каже своїм синам: «Я повідомлю вам, що станеться з вами у наступні часи» (Бут. 49). І далі в Біблії на прикладі маленького народу в мініатюрі виписується картина, її основні ознаки і особливо кульмінаційні події «наприкінці часів», тобто наприкінці Ери Риб (XX ст. н. е.). Наслідки експериментів Сатани на ізраїльському народі в Еру Овна позначилися на всьому людстві в Еру Риб — сповнену конфліктів, насильства, людиноненависництва, кровопролить, занепаду моралі, блюзнірства, догматизму і брехні.

Власне історичний шар в Біблії починається з Авраама — праотця євреїв, зачинателя іудаїзму, тобто з початку Ери Овна (трохи більш як 2000 років до Христа). Перед цим дуже стисло, на 10 сторінках наводиться позаісторична — загальна інформація про створення світу, людини, гріхопадіння людей і жалкування Бога про те, що утворив життя на Землі. «І сказав Господь: винищу з лиця Землі людей, яких я створив, і тварин, і гадів, і птиць небесних винищу, бо я шкодую, що створив їх» (Бут. 6:5). І винищив. Лишив тільки Ноя з сімейством. Тобто Бог закрив історичний експеримент як невдалий. А вже після цього вирішив його продовжити, сказавши: «...не проклинатиму більше землю за людину, тому що помисел серця

* Нострадамус. Центурии. М., 1991. с. 94.

* Гросс Н. Астрология. В кн. «Хиромантия и астрология для всех». М., 1991. — с. 267.

людського — зло від юності його; і не вражатиму все живе, як Я зробив...» (Бут. 9:21). І почалася людська історія.

Але пророків цікавить історія останніх двох тисячоліть перед приходом Спасителя. Йдеться про програму з чіткими межами у часі — чотири тисячоліття, що складаються з двох симетричних відгалуджень по два тисячоліття: ер Овна і Риб. І закінчується кожна Ера явленням Спасителя — першим і другим пришестям.

Дивовижні паралелі простежуються між ключовими подіями Ери Овна і Ери Риб. Треба лише вміти їх бачити. А щоб бачити, слід дивитися не на зовнішній бік подій,— вони зовсім різні і віддалені одна від одної на дві-чотири тисячі років,— а на їх внутрішній зміст, на роль, яку вони відіграють у прогнозуваному періоді. Мова йде про духовний ізоморфізм, смислову подібність історичних моментів, зовні таких несхожих, як, скажімо, Мойсей не схожий на Маркса. Але взяті в своєму історичному контексті, ці моменти виявляють внутрішню подібність. Ось її і треба побачити. Отже...

Паралель перша: Мойсей — Маркс

Авраам, з якого Біблія розпочинає історію єврейського народу, народився близько 2100 р. до Христа, тобто приблизно за 1,5 століття до початку Ери Овна. І Христос, з якого почалася нова епоха, також народився за 1,5 століття до початку Ери Риб. Справа в тому, що існує поняття Осьового періоду — це ніби «міжер'я» в 100—200 років, протягом якого здійснюється реальний (з урахуванням інерційності) перехід від однієї Ери до другої. Отже, почався історичний час Авраама, що збігається — з урахуванням інерційного періоду — з астрономічним часом Овна. Приблизно у 2000 р. Авраам за наказом Бога прийшов до Єгипту. Помер він наприкінці XIX ст. до н. е., а в XV ст. на історичну арену виходить пророк землі обітованої Мойсей. Старий завіт і починається з П'ятикнижжя Мойсея — великого пророка, вождя і вчителя всіх іудеїв.

Звичайно, засновник іудаїзму — Авраам. Але саме Мойсей перетворив іудаїзм із загальних розпливчастих настанов на істинний закон, взятий від самого Бога, саме він обіцяв іудеям світле майбуття — знайти землю обітовану. Мойсеєві почали вклонятися як Богу. Ще б пак, він перетворив мрії іудеїв про краще життя з утопії на науку, дав справжню (взяту у самого Бога!) основу і програму боротьби за кращу долю. В цьому вченні є все. Насамперед — мета: знайти землю свою, обітовану (обіцяну), позбутися жорстокої експлуатації в Єгипті. Євреям нема чого втрачати, крім ланцюгів. Знайдуть же вони землю, де «течуть ріки з меду і молока» і «без скудності будуть їсти хліб свій і ні в чому не матимуть нестачі» (Втор. 8:9—12). Хіба не комунізм? Там «достаток усього». Іншого шляху до світлого майбуття в іудеїв нема, крім того, на який вказує єдино вірне вчення Мойсея. За цим вченням, головна сила іудеїв — у єднанні: іудеї всіх племен, єднайтеся! Попереду безкомпромісна боротьба з тими, хто стоїть на заваді. Причому не слід просто полишити старий світ, а пограбувати єгиптян-грабителів (грабуй награбоване!). Тричі вказує на це Мойсей як на божу справу. Але головне — не відступити від учення — і перемога невідворотна, бо вона визначена Богом. Вважаємо, що нашим марксистськи освіченим читачам дальші роз'яснення непотрібні.

Звичайно, вчення Мойсея, особливо у ранніх варіантах, представлених у трьох перших книгах, пройняте гуманізмом, однак — національним гуманізмом, як, скажімо, вчення Маркса пройняте пролетарським гуманізмом. І його 10 заповідей, прийнятих згодом Ісусом Христом, лягли в основу загальнолюдської моралі. Все це так, але сувора дійсність, діалектика безкомпромісної боротьби внесли корективи у гуманне за своїм задумом учення. Визвольна боротьба — часто жорстока і кровопролитна — штовхає на крайнощі.

(Далі буде).

Реінкарнація: життя після смерті

В останньому номері нашого журналу за минулий рік опубліковано кілька свідчень людей, які побували у стані клінічної смерті. Сьогодні ми поведемо розмову на близьку тему — реінкарнацію, тобто перевтілення, або ж повторне життя. Разом з тим публікуємо і думку спеціаліста — доктора медичних наук В. БЄЛОВА щодо проблем життя й смерті.

... Роберта Морган народилася 28 серпня 1961 року в місті Міннесота, США. Коли їй виповнилося три роки, вона почала розповідати про своє попереднє життя, своїх колишніх батьків, твердила, що ходила тоді на фермі. Коли в чотирирічному віці потрапила до стайні, трималася невимушено, говорячи: «Я багато разів їздила верхи», у той час як ніколи не сідала на коня. Роберта жадала від матері страв, які часто готувала її «колишня мати», точно описуючи спосіб

їх приготування. У дев'ять років дівчинка забула про своє попереднє життя і вже ніколи не згадувала про нього.

Такий самий випадок стався із Шанті Деві. Вона твердила, що вперше народилася 1902 року, вийшла заміж за купця Кадера Ната і народила сина, котрий помер. Коли Шанті було 10 літ, її батьки дізналися, що людина на ім'я Кадер насправді існує. Спочатку до них приїхав його родич, а потім і сам Нат. Дівчинка впізнала обох. Тоді її відвезли до Муттра — міста, де вона, як запевняла, мешкала. Перебуваючи в ньому, Шанті здивувала всіх: вона говорила на місцевому діалекті...

Ще в давнину було поширене переконання, що, крім свого фізичного тіла, людина має інше, яке утворює наче невидиму оболонку першого. Публікації деяких дослідників показують, що всі живі організми, рослини, тварини і чимало людей мають не тільки фізичне тіло, але й ще так зване енергетичне або біоплазматичне. За невідомих причин енергетичне тіло може іноді полишати фізичне. Але це поки що тільки гіпотеза, котру ніхто не довів. Зате ширяться розповіді людей, які побували у стані клінічної смерті. Чимало таких розповідей зібрали американські дослідники Майкл Сембом, Раймонд Моуді, Карліс Озіс та інші.

Клінічна смерть протягом кількох хвилин переходить у біологічну, після якої відбуваються необоротні зміни і повернення до життя вже немає. Проте за ці хвилини, хоча серце вже не працює, активність мозку не слабшає.

Згідно з ученням Будди, світом керує вічний закон реінкарнації, тобто багаторазових утілень, коли людина поширює і поглиблює свій досвід, який формує його особистість і вдачу. В проміжках між утіленням, іншими словами в безтілесному стані, людина опрацьовує одержаний досвід і обирає умови наступного втілення. Згідно з цим ученням, те, що ми називаємо життям — лише короткий період існування.

Коли настає час народження, вважають послідовники Будди, особистість сама обирає родину, де вона має явитися на світ. Єдиний спадок, який людина дістає від своїх батьків, фізичне тіло. Особистість же формується віками, а прагнення і здібності є результатами попередніх життів.

Англійський психіатр Олександр Кеннон рекомендував своїм пацієнтам, які перебували в стані гіпнозу, «переживати» своє минуле і виявив, що деякі з них побачили сцени з якогось іншого існування.

29-річна американка Вірджинія Тай в гіпнотичному трансі стверджувала, що була раніше Брайді Мерфі і мешкала в місцині Крок в Ірландії. Сеанс повторювався кілька разів і завше з одним результатом. За її оповідями, записаними під час сеансів, Брайді Мерфі народилася 28 грудня 1828 року. Її батько був селянином. Вона одружилася з місцевим чиновником, була бездітною внаслідок падіння із східців і померла 1864 року.

Факт проживання в місцині Крок жінки на ім'я Брайді Мерфі не можна було довести, оскільки метричну реєстрацію в Ірландії впровадили лише з другої половини XIX віку. Проте епоху описано чудово. Так, Вірджинія згадала якогось А. Маккарті. З'ясувалося, що такий тоді жив. Вона також повідомила, що купляла овочі у магазині Яна Керрігана в Белфасті. І така людина існувала.

Англійський психіатр Арнольд Блексем стрінувся з особливо цікавим випадком, загіпнотизувавши пацієнтку Джін Еванс, яка розповіла аж про шість своїх поступових реінкарнацій.

286 року вона мешкала в Англії, будучи дружиною вихователя дітей римського намісника в Британії. 900 літ по тому вона була єврейкою, дружиною лихваря і загинула під час єврейських погромів 1190 року. У наступному житті опинилася служанкою в домі заможного французького купця і померла 1451 року. У XVI столітті була придворною дамою спадкоємниці іспанського трону. Згодом заробляла на хліб кравчинею в Лондоні. Через 200 літ вона народилася ще раз і була черницею американського монастиря.

Звичайно, неможливо було з'ясувати події особистого життя цієї жінки. Та можна було перевірити назви міст, провінцій, громадські та економічні відносини, крупні події, такі, як війни, хрестові походи тощо. Все збігалося.

Не менш вагомим доказом реальності перевтілення, на думку вчених є ксеноглоссія, тобто здатність розуміти і розмовляти іноземними мовами, які людина не вивчала. 1973 року, коли гіпнотизер виводив 37-річну Лідію Джонсон з гіпнотичного трансу, вона раптом заговорила іноземною мовою, котру ніхто не розумів. Потім жінка раптом заявила: «Я чоловік». Лідію запитали, як її звуть, вона відказала: Йенсен Якобі.

Ксеноглоссія вважається досить рідкісним феноменом, який проявляється під час гіпнозу.

Прибічники реінкарнації зібрали вже чимало аргументів, і деякі з них виглядають переконливими. Проте наука не визнає цю гіпотезу, бо досі немає наукових доказів, що підтверджували б існування реїнкарнації.

Підготував
Геннадій НОСОВ.

Знання про смерть лише примножують скорботу

Оптимістичні нотатки фахівця

Життя і смерть! Два великих, вічних і загадкових поняття. Два протистояння, два непримиренних суперники. Поки є один — нема іншого. Третього не дано.

Два антиподи — Життя і Смерть — відрізняються смислом, динамікою, навіть кольором.

Життя — це світло, рух, боротьба, багатоманітність почуттів.

Смерть — пітьма, темрява, статика, безодня, страждання.

«Життя — іменини; смерть — поминки»,— кажуть у народі.

Здавалося б, дві великі проблеми людського буття, але як вони ще слабо висвітлені навіть у сучасній науці. А надто проблема смерті. Ще й нині справедливі слова геніального російського біолога, який на початку нашого століття писав: «У той час, як задача ця посідає чільне місце в релігіях, філософіях, літературних і народних переказах, у науці їй відведена лише незначна увага». (І. І. Мечников, «Етюди оптимізму»).

В чому ж причина слабкого розвитку танатології — науки про смерть?

Тема ця дуже інтимна, завжди індивідуальна і багатьох відштовхує з етичних міркувань. Крім того, на неї в країнах Сходу і католицизму накладено сильне релігійне табу.

Смерть настає раптово, навіть у випадках, коли її передбачають і чекають. Тому важко або навіть неможливо одержати достовірні наукові дані про неї.

Це той випадок, коли погоня за науковими результатами потребує особистої моральної відповідальності дослідника. Бернард Шоу, пристрасний ворог вівісекції, казав: «Зваривши свою матір живою, щоб дізнатись, за якої температури вона помре, можна лише збагатити свої знання; але люди, які забувають про те, що є речі, котрі просто не дозволено знати, не можуть безкарно гуляти по світу».

Із цілком зрозумілих причин дуже мало самозвітів про близьку смерть, вже не кажучи про сам її факт. Щоправда, останнім часом з'явились сенсаційні повідомлення пацієнтів, що побували у стані клінічної смерті. Достовірність їх не дуже велика, але ними не слід нехтувати. Втім, відомий судово-медичний експерт Сапожников ще в 30-і роки з аналогічною метою імітував самовбивство через повішання; асистенти потім знімали і приводили його до тями.

Відомі спроби зробити аналіз останніх, передсмертних слів, фраз, висловлювань. Наприклад, Пушкін: «Прощавайте, друзі» (про книги); Шоу: «Смерть прийшла»; Гете: «Яка гарненька голівка у чорних кучерях»; В. Скот, коли йому читали його роман «Айвенго»: «Мені так ніколи не написати». Спробуй, проаналізуй, чому вони сказали саме це.

«Знати про смерть не дано, бо й не потрібно нам»,— якось висловився у своїй «Сповіді» Л. Толстой. Такий надзвичайний агностицизм щодо таємничої проблеми висловила людина, яка сорок останніх років свого життя шукала відповіді саме на це запитання. А може, великий письменник мав рацію? Чи варта смерть того, аби нею займатися? Що дасть нам ще знання? Примножить скорботу?

Більшість геронтологів вважає, що у людського життя немає іншої межі, окрім статистично неминучого випадку, який рано чи пізно спостигає кожного. В цьому розумінні природна смерть трапляється надзвичайно рідко. А найчастіше буває смерть неприродна, якщо хочете, насильницька, причинами якої є хвороби й епідемії, нещасні випадки, війни, стихійні лиха, голод тощо. За даними Алена Бомбара, тільки у морі щорічно гине близько двохсот тисяч чоловік (!).

Невідворотність смерті вселяла жах у душі вразливих представників роду людського — Паскаля, Байрона, Толстого, Достоєвського та інших. Усвідомлення цього для багатьох ставило навіть під сумнів сенс життя. Так виникла теорія песимізму, аналіз якої читач може

знайти у книзі І. І. Мечникова, яку ми цитували.

Родоначальник песимізму — Стародавній Схід в особі Будди. Він стверджував — усі народжуються для смерті, а, отже, для страждань. В одному з найдавніших індуських джерел «Бхартрихари» (початку християнської віри) так виливається сум з приводу людського існування. Життя людини обмежується ста роками; ніч обіймає половину цих років; половину решти половини поглинає дитинство і старість; те, що залишається, минає серед хвороб, розлук, страждань, слугування стороннім і тому подібним заняттям. Людське здоров'я руйнується турботами, усілякими хворобами... Одне за одним захоплює смерть усе живе, і воно не в змозі чинити опір. Де ж знайти щастя у житті?

Зі Сходу песимістичні теорії поширилися на Єгипет і Європу. За три століття до християнства виникла філософія Гегезія, якого сучасники навіть прозвали Пейзитанатом,— «радником смерті». Він проповідував, що життя позбавлене смислу, щастя недосяжне, страждання перевершують радість, так що краще вдатися до самогубства. Вчення це швидко поширилося, і багато з його послідовників добровільно пішли з життя. Цар Птоломей змушений був закрити «школу» Гегезія, а його самого прогнав. Навіть мудрий Вольтер якось з гіркотою вигукнув: «Яка течія і яка мета життя? Дрібниці і затим ніщо. О, Юпітер, створивши нас, ти злісно пожартував».

Справа дійшла навіть до заснування товариства «любителів самогубства» (Париж, 1800 р.) і товариства «невмотивованих» дуелей. Отож, певно у природі людини є грунт, на якому зростав песимістичний світогляд.

●

Чи існує інстинкт смерті? Однозначної думки в науці з цього питання немає. З еволюційної точки зору інстинктивний рівень нашого психічного життя дістався нам у спадок від тваринних предків. Більшість біологів вважають, що у вищих тварин інстинкту смерті нема. Описаний так званий рефлекс «удаваної смерті», коли в критичній для життя ситуації тварина або комаха прикидається мертвою, стаючи мовби скам'янілою. Цей прийом допомагає уникнути загибелі.

Такий авторитетний учений, як І. І. Мечников, визнавав у людини інстинкт смерті, але вважав, що він спрацьовує надто пізно, коли слабне інстинкт життя.

Фрейд вважав інстинкт смерті провідним і таким, що визначає не тільки поведінку людини, її душевний дискомфорт, але й соціальну діяльність аж до воєнних конфліктів. Безумовно, то найбільш крайня позиція.

Я заперечую наявність інстинкту смерті, вважаючи, що найправильніше говорити про інстинкт самозбереження. Чи доцільно мати два протилежних інстинкти життя і смерті у тварин, тим паче у людини? За самим змістом еволюція вдосконалювала і закріплювала тільки ті механізми, які забезпечували виживання того чи іншого виду. І тут перевага явно на боці інстинкту самозбереження, інстинкту життя. Він біологічно доцільніший. Тим важче собі уявити, як вважав І. І. Мечников, щоб такий могутній інстинкт, як інстинкт смерті, коли він є у людини, виявлявся б тільки при ослабленні інстинкту життя. Звичайно, сильні активізатори поведінки запускаються з моменту народження, якщо не раніше. Мабуть, швидше, навпаки,— йдеться про зміни активності самого інстинкту самозбереження, який неоднаковий в різні періоди життя, до того ж залежить від зовнішніх впливів.

Коли стали відомими випадки масової загибелі китів, довелося в літературі зустріти серед можливих причин цього доказ на користь інстинкту смерті. Нібито тварини зробили масову спробу самогубства. Важко собі уявити, щоб найбільші у світі ссавці здатні були на таку розумову дію. З таким же успіхом можна стверджувати, що це результат якогось навігаційного збою або інших впливів.

Прийнято вважати, що ті чи інші інстинкти супроводжуються так званими «первинними» емоціями і почуттями. Так інстинкт самозбереження (захисту) супроводжується відчуттям страху, агресивності та ін. Страх — один з перших психічних проявів високоорганізованих тварин. Свого часу широкої популярності набув знімок кошеняти, яке стояло на краю кам'яних сходів, котрі були насправді лише чудовим їх зображенням. Проте тваринка боялась підійти до краю навіть тоді, коли його закривали листом прозорого скла і, по суті, можна було спокійно пересуватися. Безумовно, такий експеримент виразно показує, яку сторожову роль виконує відчуття страху. Звичайно, кошеня не має страху смерті, але боїться висоти, оскільки у нього є інстинкт самозбереження.

Стало загальноприйнятим поняття страху смерті, але немає вагомих підстав вважати його існування абсольтно доведеним. Правда, коли вважати, що існує інстинкт смерті, то страх її був його «первинною» емоцією. Але в даному випадку, по-моєму, страх говорить скоріше на користь інстинкту самозбереження, тому що він виникає в момент не стільки загрози смерті, скільки можли-

вості втрати життя. Щоб відчути страх смерті, треба мати абсолютно визначене поняття про неї. Як же можна боятись того, про що ми не маємо ніякого уявлення? А от життєвого досвіду ми набуваємо із самого моменту народження і саме його ми боїмося втратити.

Юнак і молода людина відчувають страх перед смертю, проте не так сильно бояться її, як літня людина, у якої почуття життя досягло вже повного розвитку. Давно помічено: що більше живе людина, то довше їй хочеться жити. Французький філософ Ремув'є, відчуваючи наближення смерті на 88 році життя, так записував свої останні враження: «Я анітрохи не помиляюсь щодо мого стану. Я знаю, що скоро помру, через тиждень або через два. А тим часом мені ще так багато хотілося б розповісти про своє вчення. У моєму віці марно сподіватись; вже злічені дні, можливо, години. Треба змиритися з цим. Я вмираю не без жалю. Мені шкода, що я ніяк не можу передбачити долю моїх поглядів. Я вмираю, не сказавши останнього слова. Всі вмирають, не досягши своєї мети. Це найсумніший смуток нашого життя. Це ще не все. Коли людина стара, навіть дуже стара, і звикла до життя, то помирати дуже важко. Мені здається, що молоді люди легше миряться з думкою про смерть, ніж старі. Пересягнувши за 80 років, людина робиться боягузом і не хоче вмирати. І коли стає безперечним, що смерть наближається, душа виповнюється великою гіркотою. Я вивчаю це питання з усіх боків; ось уже кілька днів, як я переживаю ту ж думку: я знаю, що помру, але я не можу переконати себе в тому, що помру. У мені обурюється не філософ: філософ не вірить у смерть, але проти неї обурюється старий. У старого немає сил для примирення зі смертю. Проте потрібно змиритися з її неминучістю».

Чому правдиві визнання неминучості смерті такі рідкісні? Чому людина, знаючи, що життя її закінчене, навіть соромиться сама собі признатися в цьому? Людині властива безтурботність. Більшість прямує до зубного лікаря тільки після ночі, проведеної у муках і без сну. Ми «згадуємо» про те, що у нас є серце, печінка, нирки лише тоді, коли порушується гармонія їх функціонування. Ось і про смерть згадуємо, коли раптом втратимо когось із друзів, знайомих, близьких. Іншими словами, коли ми змушені зануритися в ситуацію, пов'язану зі смертю.

Всі, мабуть, чули пісню «Журавлі» на слова Расула Гамзатова:

Мне кажется порою, что солдаты,
С кровавых не пришедшие полей,
Не в землю нашу полегли когда-то,
А превратились в белых журавлей...

Нам подобається ця алегорія. Та, певно, небагатьом відомо, що згідно з Кораном, душі полеглих воїнів вселялися у білих птахів — журавлів і літали біля трону Магомета, стаючи безсмертними. Серед багатьох наших чоловічих імен, є одне — не давньогрецьке, не тюркське, не римське, а суто руське — Богдан. Хіба це не тема для роздумів, якщо ми позасвідомо використовуємо у житті різні символи вчення про потойбічний світ, до якого не маємо жодних стосунків?..

Рушійними силами релігійного вчення були страждання і страх. Життя розглядалось як тимчасовий етап до смерті. Чим більше ти зазнав страждань, тим більше тобі відплатиться після смерті. Регулятором життя виступав страх грішника перед Богом. Доля кожного мала вирішуватися на Страшному суді. «Credo, quia absurdum»,— вигукнув колись римський богослов Тертуліан,— «Вірую, тому що безглуздо!» Ми не віримо в цей абсурд. З нас знято вериги гріховного страху, ми знаємо, що над нами не тяжіє фатум кінцевого балансу, який з бухгалтерською точністю (до ваги гірчичного зернятка, як сказано у Писанні) зіставлятиме всі «за» і «проти». Як-то кажуть, нам не страшне пекло і нема чого з пекла робити жупел, а рай нам не потрібний, ми й самі його побудуємо, тут, на Землі. Чи не тому в світі так швидко множаться сили зла: жорстокість, насилля, черствість, відчуженість тощо?

Всі акценти тепер перенесені на життя — живи, люби, твори, радій... і не думай, що буде потім, нічого не бійся.

●

Античний філософ Епікур запропонував формулу, яка логічно заперечувала страх смерті: «Коли ми існуємо, смерті ще немає, а коли смерть присутня, тоді ми не існуємо». За цією формулою людина ніколи не зустрічається зі смертю, вона звільнюється від страху перед майбутнім небуттям. Небуття не повинно лякати її, тому що там, де смерть, там нас нема, там ми не існуємо. Небуття — за межами локального існування людини. Для Епікура все гарне і погане полягає у відчутті, а смерть — це відсутність відчуттів...

Філософія Епікура базувалася на арістотельській статичній концепції світу, його нерухомій впорядкованості, без минулого і майбутнього. Тому життя, за уявленням Епікура, обмежувалось рамками тільки індивідуального, оскільки без

чуттєвого наповнення не можна існувати ні в минулому, ні в майбутньому. Воно немов замкнене й ізольоване від нескінченного у просторі і часі світу.

У XVI столітті великий Коперник поклав край арістотелівській концепції світу, викликав переворот у поглядах людства на будову і динаміку Всесвіту. І в свідомості людей було вкорінене поняття нескінченності часу та простору. Джордано Бруно, який вперше оголосив світові про це, як відомо, був страчений. Завдяки поняттю нескінченності, стає зрозумілим те, чого не зрозумів Епікур. Незважаючи на скороминущість індивідуального людського життя, через спадкоємність і передачу досвіду наступним поколінням не уривається нитка роду людського. А це вже проблема безсмертя, яку рішуче спростовував Епікур.

Так проблема смерті піднялась на вищий щабель, набула якогось нового, досі невідомого звучання. Вона склала гордіїв вузол безлічі вічних проблем людини, природи, світобудови, часу і простору. В такій постановці необхідно було переглянути всі основи смислу життя.

Поняття нескінченності призвело до того, що людина вперше усвідомила свою ницість щодо тривалості життя і буття Природи. «Життя людини по відношенню до Всесвіту виявилось миттєвим сплеском свідомості». Ніхто не передавав це відчуття з такою вражаючою силою, як Блез Паскаль у своїх знаменитих «Думках»: «...Я бачу моторошні простори Всесвіту, що оточують мене, і я відчуваю себе прив'язаним до клаптика цього безмірного простору, але я не збагну, ні чому я вміщений у це, а не в інше місце, ні чому той малий час, який мені дано жити, збігся саме з цим, а не з іншим із моментів вічності, яка передувала мені і яка настане після мене. З усіх боків я бачу самі лише нескінченності, серед яких я не більше, ніж атом і тінь, що існує лише скороминущу, неповторну мить. Все, що я знаю,— продовжує Паскаль,— це те, що скоро мені доведеться померти, але особливо незбагненна для мене саме смерть, якої мені не уникнути».

Так, це саме ті сокровенні думки, з приводу яких І. С. Тургенєв писав в одному з листів Поліні Віардо, що то «найжахливіша, найнестерпніша книга з усіх будь-коли надрукованих». Але чому? Адже у Паскаля страх не перед смертю, від якого холоне душа, як фізичним небуттям. У нього швидше страх перед нескінченністю, щемне відчуття неможливості охопити Всесвіт, збагнути його. Разом з тим, порівняно із статично споглядальною позицією Епікура, Паскаль висловив порив до осягнення нескінченного світу, суті і смислу життя. «Звідси виникло фундаментальне прагнення в XVII—XVIII століттях до поширення раціонального мислення на нескінченну природу світу. Знамените Декартове «Я мислю, отже — я існую» вже означало перехід до активного втручання у таїнства світу. Пізніше Спіноза висловив таку думку: «Людина вільна ні про що так мало не думає, як про смерть, і її мудрість полягає в роздумах не про смерть, а про життя».

Відбулась цікава рокировка песимістичного ставлення до життя й оптимістичного ставлення до смерті. Поступово була сформульована, так би мовити, оптимістична концепція, що нескінченність зовсім не перебуває за межами індивідуального, локального і кінцевого існування. Життя людини — це не тільки точка, мить, яка нескінченність перетворює на нуль, у ніщо (як у Паскаля). З таких миттєвостей складається нескінченний процес життя, його майбутнє. Це надзвичайно важливий постулат, принципово новий у розумінні сенсу життя, який став можливим завдяки бурхливому розвитку пізнання і перетворюючої діяльності людини. На очах одного покоління були поруйновані основні канони світобудови, які стояли непохитно в класичній науці, що охоплювала період від стародавніх греків до А. Ейнштейна. Тільки за останні вісімдесят років скасовані колишні абсолюти класичної науки: абсолютний простір, абсолютний час, «вічні» закони руху у вигляді Ньютонових аксіом, «однорідні, незмінні, позбавлені внутрішньої структури» атоми тощо. Народилась найновіша некласична наука, яка вже не висуває ніяких абсолютів навіть на сьогоднішній день, тому що завтра (вона в цьому впевнена!) з'являться нові знання, які знову наблизять до нас далеке майбутнє, зроблять реальністю вчорашню мрію. Так, ще зовсім недавно вважалось неможливим визначити на гігантській відстані фізико-хімічний склад зірок, запустити штучні супутники Землі, розщепити ядро, керувати термоядерними процесами, створити лазер, зануритись на дно Маріанської западини, літати швидше від звуку, пересадити штучне серце та багато іншого. Насправді виявилось, що все це відбулось на очах, за життя авторів цих божевільних гіпотез, проектів. Майбутнє стало реальністю для людини нового часу, воно заповнене результатами її діяльності, пізнання — процес цей не має кінця, він націлений у нескінченність, а отже, по суті не переривається смертю. Виникає нове розуміння безсмертя — безсмертя думки людської, спадкоємність її знань, а отже, безсмертя її імені.

Ми віддаємо належне тому, що деяких читачів розчарує кінець цієї статті. Знову філософія і нічого більше,— поморщаться вони. Але як же інакше? Людина смертна, тлінна тілом. Така діалектика життя. Ми повинні поступитися місцем іншим, як ним поступилися нам. У цьому немає нічого несправедливого. Ми знаємо, що помремо, але не знаємо, коли це трапиться. То чудовий парадокс: неминучість смерті поєднується з невизначеністю смертної години. Чудове російське прислів'я: «Це сьогодні померти страшно, а коли-небудь — нічого». Отже, у нас ще є час щось зробити у цьому світі, щось залишити після себе. Після себе, але — для інших. Пам'ятаєте, у глухій тайзі, на нічийній заїмці, яка забезпечувала теплом і ночівлею, ви, згідно із заведеним звичаєм, зобов'язані залишити щось дуже потрібне для наступного подорожнього: сірники, сіль, порох, жменю борошна. Хоч дещицю, але залиш у міру своїх можливостей. Вас згадають, пом'януть. Людська пам'ять — міцна штука.

Володимир БЄЛОВ,
доктор медичних наук.

Мозаїка планети

НЕРУКОТВОРНИЙ МУЗЕЙ

В американському штаті Каліфорнія, неподалік від Лос-Анджелеса, розташоване незвичайне озеро Ла-Бреа. Воно являє собою глибоку западину, до країв виповнену в'язкою асфальтоподібною масою. На думку вчених, асфальтове озеро утворилося ще кілька мільйонів років тому, коли тут виходила на поверхню нафта. З часом вона загусла і перетворилася на асфальт. На початку нашого століття його почали видобувати.

І тут несподівано з'ясувалося, що оте диво-озеро є справжнім сховищем решток давніх викопних тварин — таким собі величезним нерукотворним музеєм. З асфальтової маси вже видобули тисячі кістяків найрізноманітніших тварин та птахів, які були немовби законсервовані там протягом багатьох тисячоліть і чудово збереглися. А скільки знахідок ще попереду,— адже поки що вичерпано лише незначну частку асфальтового родовища. Знайдені кістяки дають досить повне уявлення про багатющу фауну тих місць у далекому-далекому минулому. Так були виявлені рештки викопних слонів, коней, верблюдів (усі вони колись мешкали на північно-американському континенті); кістяки бізонів, оленів, грізних шаблезубих тигрів, лінивців, а також найрізноманітніших птахів. Як же всі вони зібралися докупи на дні асфальтового озера? Особливої загадки тут немає. Після великих дощів асфальтову поверхню вкриває тонкий шар води. Тварини, яких мучила спрага, поспішали до води — і потрапляли у пастку, загрузали і гинули у підступній асфальтовій трясовині. Ще й посьогодні у Ла-Бреа та навколишніх асфальтових калюжах таким чином гине чимало тварин і птахів. Цікаво, що серед викопних кістяків Ла-Бреа переважну більшість становлять рештки молодих тварин. Напевно, дорослі звірі були набагато обережнішими і обминали спокусливе «озеро смерті».

ЗАЛІЗНА СКЕЛЯ

1916 року невеличкий загін французьких кавалеристів здійснював виснажливий перехід з Алжиру до Єгипту — навпростець через піски Сахари. Та кінноти ники втратили вірний напрямок і кілька днів блукали пустелею, де вони ледь не загинули від спраги та нестерпної спеки. І от, під час тих поневірянь, потрапили на дивовижну скелю з... чистого заліза! Звичайно, у той час змучені люди думали лише про порятунок і мало цікавилися дивами природи. Та все ж таки лейтенант, командир загону, здогадався прихопити з собою кілька уламків від незвичайної скелі. Коли загін врешті-решт дістався-таки Європи, лейтенант відніс свою знахідку до Каїрського музею. Розповідь офіцера вельми зацікавила вчених. Адже сумнівів не могло бути: дивна залізна скеля насправді являла собою величезний метеорит, набагато більший за всі, доти відомі! Та тоді якраз у розпалі була перша світова війна, отже про якісь там наукові експедиції годі було й мріяти.

Про залізну скелю згадали лише у 20-ті роки. Вона зацікавила не лише вчених, але й промисловців: адже такий чималий шматок чистого заліза коштував недешево. Тож диво-скелю почали наполегливо шукати, але всі пошуки виявилися марними... Воно власне й не диво, адже спливло багато часу. І ті з кавалеристів, кого пощастило розшукати, вже дуже невиразно пам'ятали подробиці своїх давніх пригод у Сахарі. Їхні суперечливі розповіді важко було узгодити. Знайти поодиноку скелю у неозорій пустелі було не легше, аніж голку у копиці сіна. Врешті зв'явилися навіть сумніви, чи оте диво природи взагалі існує. Може, залізна скеля була лише витвором хворобливої фантазії змучених спрагою та спекою людей? Але ж був і «речовий доказ» — шматочки метеорного заліза у Каїрському музеї!.. Як би там воно не було, пошуки припинили, і вся та історія з часом майже забулася. Ніхто більше не робив спроб відшукати загадкову залізну скелю. Скоріше за все, її просто давно вже занесло піском.

Борис СИДЮК

Фантастичне оповідання

Полювання

(Авантюра 103)

Таріажіко Фулбіра навшпиньках підкрався до перегородки і припав до неї вухом. І знову почув тихий шурхіт. Це було десь зовсім поруч, тільки руку простягни. Таріажіко простягнув руку. Пальці торкнулися чогось м'якого, рухливого, на мить воно завмерло, а тоді безгучно охопило руку. Таріажіко помертвів, шарпнувся і кинувся у коридор. Тут же зачепився за поріг і вдарився головою об протилежну стіну. Серце прискорено забилося, дух перехопило, а рука машинально натиснула на кнопку аварійного освітлення. Тьмяні лампи мало допоможуть, та хоча б не так моторошно буде. Таріажіко зібрав усю мужність, підібгав ноги, перевернувся на спину і зазирнув всередину душової капсули. Там, де він щойно стояв, на підлозі лежав волохатий рушник. Таріажіко полегшено зітхнув.

Так він пролежав п'ять хвилин, аж поки знову не зачув шурхіт, що змушував серце судомно стискатися. Жах пронизав тіло Фулбіри. Він підхопився і, наче ошпарений, кинувся бігти коридором. Повз нього пролітали двері, секції, блоки, лампочки аварійного освітлення. Звідкись у руках опинився гайковий ключ на 140, хоча Таріажіко знав, що ніколи не зможе скористатись ним як зброєю. Він мчав повз ліфти і сходи, тамбури й контрольні пункти, поки не потрапив до глухого кута шлюзового відсіку. Тоді знесилено звалився на шафу зі скафандрами. До горла підкотився неймовірно тяжкий клубок. Зір затьмарили напливаючі сльози.

— Боже! — безгучно зойкнув він. — На що ця погань перетворила мою «Акацію»! І ніхто, ніхто не може допомогти. Я сам, самотній! Сам!!!

Бог мовчав, позираючи на порошинку корабля чорними, бездонними очима Всесвіту.

— Сам,— думав Таріажіко. — А всередині корабля походжа оте страховисько.

Раптовий свист змусив здригнутися і міцніше стиснути гайковий ключ. Але то був лише автомат, який запитав: чи виходитиме пілот у відкритий космос?

Усвідомлення того, що його все ж таки оточує продукт цивілізації, змусило Таріажіко схаменутися.

«Невже ця сволота заморочить мене?» — подумав він.

Автомат замовк. Скінчилася енергія, чи Оте добралося вже до аварійного живлення? Тоді зовсім кепсько. Тоді через кілька годин карабель, а вкупі з ним і Фулбіра, почне замерзати. Поступово відмовить решта систем. І «Акація» перетвориться на мертву брилу металу, що пропливатиме Молочним Шляхом. Від цієї думки Таріажіко стало зимно. Треба хоч щось зробити. Він визирнув у коридор, потім кілька хвилин поміркував над гайковим ключем, засунув його до шафи зі скафандрами і, нарешті, вислизнув зі шлюзового відсіку.

Було тихо. Зрідка ледь чутний шурхіт змушував завмирати. Руки вкривалися пухирцями. Піт, що цебенів по спині, здавалося, був дуже близький до точки замерзання. Таріажіко з жахом уявив собі, як він перетворюється на тверду речовину зі сталактитами, що стирчать із спини. Шурхіт чувся то здаля, то зовсім близько. Таріажіко ціпенів. Потім рушив далі. Дуже повільно.

Склад був майже порожній. Лише біля задньої стінки височіла купа ящиків із запасними блоками. Таріажіко взяв один — його має вистачити, якщо тільки ця тварюка непочне знову руйнувати тонкі структури корабельного мозку і комунікаційних мереж. Пласка прозора комірка вміщувалася на долоні. Щонайменший подув може її зіпсувати. Зв'язок на мить порушиться, мікроструми підуть не туди — і кінець.

Ніхто й ніколи не ремонтував корабельний мозок у космосі. Він захищений цілою системою спеціальних пристроїв, які робили його абсолютно невразливим. Таріажіко гірко посміхнувся. Абсолютно. Цікаво все-таки, як ця гидота зуміла туди залізти?

І раптом почулися кроки. Потужні, незграбні, важкі кроки чогось величезного і сильного. Таріажіко, мало не впустивши ящик, метнувся до входу й завмер. Кроки наближалися. Жодного шурхоту вже не було чути. Лише кроки невблаганним фатумом лунали дедалі голосніше. Фулбіра прилипнув до стінки, всім серцем бажаючи злитися, спаятися з нею, розчинитися в ній. Кроки віддавалися у скронях ударами серця, дряпали вушні перетинки, рипіли у шлунку. А гайковий ключ лежав

у шафі для скафандрів у шлюзовому відсіку. А в руках — лише ящик із запасними комірками до корабельного мозку, безцінними комірками.

Кроки зненацька стихли. Щось зупинилося біля входу, закриваючи собою і без того неймовірно моторошне, похмуре світло аварійної лампи в коридорі. Щось зарипіло. Рипіння пробігло по хребту Таріажіко, віддалося у п'ятах. Щось рушило всередину складу. Таріажіко щільно замружився, прикусив язика, щоб не крикнути, затамував подих.

Це був єдиний корабельний робот. Він увійшов, незграбно перевалюючись на своїх негнучких ногах, і завмер посередині складу.

— Господи,— не втримався Таріажіко.

— Залізяко ти чортова,— кричав Таріажіко.

— Ковальського пресу на тебе немає,— скаженів Таріажіко.

— Стій тут і нікуди не рушай, поки не скажу,— наказав Таріажіко.

Він опустився на підлогу, оглушений власний лементом. Коли ж у тиші знову повернувся слух, до нього долетів ледве чутний шурхіт. Десь зовсім близько.

Таріажіко вислизнув у коридор і побіг. Ненависний шурхіт. Клятий шурхіт. Він, Фулбіра, не може більше цього витримати. Необхідно замінити блок, оживити корабель. І тоді він, Фулбіра, знайде спосіб знищити тварюку. Хай вона хоч десять разів зламає блоки. Він їх знову замінить, аж поки вистачить на складі. Таріажіко сумно посміхнувся. Вантаж запасних блоків, що він їх віз для станції техобслуговування п'ятої планети системи Ридегайта, як значилося у подорожньому листі,— доведеться витратити на себе. Що ж, таке інколи трапляється. Клята тварюка. Таріажіко пересмикувало. Сволота. Фулбіра почав спеціально себе під'южувати, заряджати злістю.

Біля комунікаційного сектора він заспокоївся і, вже незважаючи ні на які шурхоти, почав працювати.

Дуже обережно зняв пломбу, акуратно відкрив потрібний блок, поволі витяг його, вставив новий, взятий з ящика, поставив на місце й набрав код на аварійному контролерові.

І корабель відгукнувся.

Скрізь спалахнуло світло, запрацювали системи і прилади, пульти управління і виконавчі механізми.

— Ага-га,— радісно скрикнув Таріажіко, позираючи то на пульт, то на лампи, то на комунікаційну секцію.

Весело підстрибнув і зробив кілька танцювальних «па».

— Ми тебе не боїмось,— гукнув він у порожній коридор.

І затнувся. «Кораблем блукає потвора»,— блискавкою вдарило у мозок. Ейфорія скінчилася. Навалився жах, наїжачуючи волосся на голові. Тварюка ще жива. Тварюка повзає по кораблю. Таріажіко зціпив зуби, стиснув кулаки, намагаючись зупинити тремтіння.

«Годі, ну годі-бо,— заспокоював себе Таріажіко. — Зараз зберуся, знайду цю гидоту і вб'ю її».

Він поборов заціпеніння і рішуче рушив до шлюзового відсіку.

«Може, поки автоматика знову не відмовила, полишити корабель, сісти в капсулу, дати «СОС»?» — думав Таріажіко, витягаючи з шафи гайковий ключ.

«А може дати «СОС» просто зараз»,— думав Таріажіко, вішаючи на себе електророзрядник і акумулятор.

«Ні. Я маю побороти тварюку. Сам!» — думав Таріажіко, зважуючи в руці імпровізований спис.

«Так! Сам, тільки сам»,— вирішив Таріажіко.

І, зібравши волю, злість і завзяття в один кулак, рушив шукати ворога.

Скрізь корабель вітав його, підбадьорюючи мерехтінням екранів, підморгуванням індикаторів, яскравим світлом, що заливало кожну щілину.

Він обійшов півкорабля, коли в очі впали відкриті склади. Таріажіко згадав, що забув віднести назад ящик з рештою запасних блоків.

«Ну, це можна зробити згодом,— подумав він. — Якщо нічого не станеться. А ось робота просто-таки необхідно використати».

Він рушив туди...

І завмер на порозі.

Посеред складу височіло мовчазне громаддя робота. Тварюка сиділа на ньому.

Шлунок Таріажіко підскочив до серця, ніби намагаючись перетравити його, розкласти на хімічні складові. Але ненависть подолала все.

Таріажіко загарчав і кинув у тварюку гайковим ключем. Робот глухо дзенькнув від удару. Гидота, що сиділа на ньому, стрибнула на підлогу і побігла до Таріажіко.

Той верескнув. Тварюка на мить завмерла і знову метнулася вперед.

Наче в уповільненій зйомці, рука поволі дотяглася до іскророзрядника, поволі спрямувала його на тварюку, пальці дуже, дуже повільно натисли пускову клавішу. Затріщав розряд.

— Ось тобі маєш,— пролунало на весь корабель ревіння Фулбіри.

Тварюка смикнулася, почорніла, обвуглилася в електричній дузі і задиміла. Таріажіко ще кілька секунд натискав кнопку, потім м'яко осів на підлогу, обливаючись потом і слізьми.

— Ось так,— прошепотів він, вдаривши кулаком по стіні.

— Ось так,— гукнув він, ударивши вдруге, вже сильніше.

І раптом засміявся. Спочатку тихо, потім голосніше й голосніше, впавши на підлогу, розкинувши руки. Голос зірвався. З грудей Таріажіко вирвався кашель. Він схопився за горло, повернувся на живіт, став рачки.

— Ось так,— прохрипів Таріажіко, кинувши оком на те місце, де зовсім недавно бігла ця проклятуща тварюка — тарган.

«Сміхофразотрон»

Консультація

Гумореска

— Здрастуйте, вельмишановний професоре, щиро вам вдячний, що погодилися проконсультувати, ось витяг із моєї історії хвороби...

— Сідайте... Слухаю вас, е-е-е... Парандюк Самійло Прокопович...

— Повірте, професоре, оце тільки на вас надія, рік по лікарнях бігаю — ніякого результату...

— А що ж з вами трапилось... е-е-е... Парандюк Самійле Прокоповичу?...

— Розумієте, десь під минулу весну стало щось мені нижче попереку шпигати... Ось тут, якраз у місці для сидіння... Показати?

— Ні, не треба, я уявляю це місце... е-е-е Пара...

— Парандюк Самійло Прокопович...

— Е-е-е Парандюк Самійло Прокопович... Далі, будь ласка...

— Так от — стало шпигати. Якраз у цьому подвійному місці... І в правій півкулі, і в лівій... Ступну правою ногою — у правій півкулі шпиг!... Ступну лівою — у лівій. Вони ж, як ходиш, рухаються... Показати?

— Ні-ні, я знаю, що рухаються... Продовжуйте... е-е-е Па...

— Парандюк Самійло Прокопович...

— Продовжуйте, Парандюк Самійло Прокопович...

— Отак із місяць пошпигало — й наче вщухло, ледь-ледь відчувалось. Я так думаю, що то мене мабуть, продуло. Як ви вважаєте, професоре?

— Цілком, цілком можливо...

— Але буквально за тиждень потому стало вже не шпигати, а нити. І так, знаєте, противно, мовби з тих півкуль якісь нерви тягне донизу... Це ж нерви, правда, професоре?

— Так, так, ви правильно вважаєте... е-е-е...

— Парандюк Самійло Прокопович...

— Парандюк Самійло Прокопович... І що ж — витягло?

— Що витягло?

— Ну, ви сказали з вашого місця для сидіння щось наче витягало...

— А-а, так, так, витягало... Але не весь час, а коли стою або ходжу... Зате, як сяду,— минає. Це я випадково виявив. Стояв у курилці, а тут шеф заходить. І прямо на мене суне. Скільки, мовляв, можна смалити?! Ну, я позадкував од нього і ненароком об урну перечепився. І — бемць на неї! Отут його як рукою зняло...

— Шефа?

— Ні, професоре,— оте, що нило й тягло... Шеф, як тільки я в урну бухнув, тут же і здимів...

— Цікаво, цікаво...

— От і мені стало цікаво. Підвівся — знову занило й потягло, сів на урну — щезло... Я знову на ноги — защеміло і аж наче стрельнуло. Гепнувся назад — повна благодать! Я отак із годину це місце масажував... При моїй же хворобі масаж, мабуть, корисний, га, професоре?

— Кгм-кгм, ну, звісно, корисний... е-е-е...

— Парандюк Самійло Прокопович...

— Еге ж, Парандюк Самійле Прокоповичу...

— Отож я й пристосувався самомасаж робити. На службі й удома — весь час: сяду — встану, сяду — встану... Й при цьому стараюся з маху сідати, щоб ефекту більшого досягти. Правда, синці отакі-о понабивав. На обох півкулях. Показати?

— Е-е-е...

— Парандюк Самійло Прокопович...

— От-от. Парандюк Самійло Прокопович...

Не варто, синці не варто. Я маю про них поняття...

— Але ж болить — спасу нема, професоре!

— Що болить?

— Синці болять!

— А оте, що тягло?

— Та те вже майже не болить! А сідаю і звожусь я, так би мовити, для профілактики. Щоб закріпити, щоби знову не занило. Як, на вашу думку, професоре, я правильно чиню?

— Цілком... е-е-е... Парандюк Самійло Прокопович...

— І, знаєте, мені здається, що масаж треба продовжувати. Але ж, з іншого боку, й півкулі повинні рухатись!

— Це вже, як належить, тут заперечень нема...

— То, може, ходити сидячи?

— Кгм, оригінальний метод, оригінальний, в усякому разі не зашкодить...

— І неодмінно при цьому підстрибувати! Чомусь я думаю, що тоді вже зовсім перестане витягати... Показати, як?

— Ні, стрибати не треба... Я цю вправу знаю... е-е-е...

— Парандюк Самійло Прокопович...

— Ага-ага, Прокопнюк Парандійло Самійлович... Отже, загалом я не заперечую і підтримую...

— Ну, то я пострибав, професоре! Велике спасибі за консультацію. Тепер я впевнений, що завдяки їй півкулі запрацюють в оптимальному режимі. На все добре!...

— На все, на все... е-е-е...

— Парандюк!.. Самійло Прокопович!..

— От-от, Парасийлокопович... На все, на все добре...

Володимир ЧЕПІГА.

ДУМКИ ВГОЛОС

Погано, коли годують обіцянками, особливо, на голодний шлунок.

Хвороба гласності: у декого рот не закривається.

Ніщо так не звужує кругозір, як зазирання у пляшку.

Щоб обстоювати свою точку зору, її не обов'язково висловлювати.

Йосип ТЕПЛИЦЬКИЙ

НАШ ШАХОВИЙ

ПОВЕРНЕННЯ ЧЕРЕЗ 20 РОКІВ

Сенсаційна поява на шаховому небосхилі Роберта Джеймса Фішера, непереможеного чемпіона світу, безперечно, стала однією з найвизначніших подій минулого року. Таємниця його зникнення майже на 20 років породжувала усілякі чутки й суперечливі здогади.

Не менше питань викликав і останній матч Фішера. Чому він погодився на нього? Але їх немало пропонувалося й раніше,— лише за декілька хвилин виступу у рекламному ролику. Можливо, прокинулася ностальгія за улюбленою грою? Тоді який смисл мали десятиріччя незрозумілої обітниці? Чи все ж таки Фішер знову бажає довести своє право називатися найсильнішим... Тоді ми стали свідками продовження давньої суперечки.

У Радянському Союзі шахи були одним з видів

спорту, які активно підтримувала держава. Що б там іронічно не говорили і не порівнювали гонорари, клас гри шахістів СРСР був найвищого рівня.

І нині на світових Олімпіадах у збірних командах інших держав майже повсюдно зустрічаємо імена наших колишніх співвітчизників.

Початок 70-х років був для Фішера вельми вдалим. Блискуче виграВши міжзональний турнір, він мав зустрічатися з відомим теоретиком, гросмейстером Марком Таймановим, який представляв СРСР.

Останній перед грою зробив багато заяв, в яких свої шанси на перемогу вважав дуже високими.

І раптом — повний розгром: Тайманов програв шість партій поспіль. Ніхто не міг зрозуміти, як це сталося. І суперечки точилися вже не про те, чи міг би виграти Тайманов, а чи була можливість звести хоч одну партію до нічиєї. Матч нагадував гру удава з кроликом.

У спортивних колах цей поєдинок викликав переполох, але паніки не відчувалося. Сподівалися на шахову зірку Заходу, датчанина Бента Ларсена, який очолював незадовго до цього збірну світу у матчі століття проти команди СРСР. Тепер він стояв на дорозі Фішера. Але і переможець численних турнірів повторив невдачу попередніх суперників Фішера. Рахунок був той самий — 6:0.

Це був виклик, і його мусив хтось приймати.

Екс-чемпіон світу Тигран Петросян, новий суперник американця на шляху до Олімпу, виступив по Центральному телебаченню. В цьому інтерв'ю він дивувався своїм попередникам: як можна було програти? Але незабаром і він про це дізнався. Щоправда, Петросян зумів набрати 2,5 очка проти 6,5.

Матч на першість світу між Борисом Спаським і Робертом Фішером став реальністю. Він супроводжувався нечуваним скандалом.

ТАРС повідомляло: «...югославська преса різко критикує поведінку американського гросмейстера,»... «Фішер показав, що він ні за що має рішення ФІДЕ і що до думки громадськості йому нема справи...»

Суперечка точилася навколо місця проведення матчу. Фішеру були до вподоби або американський континент, або Югославія. Але в усякому разі — там, де фінансові умови будуть найкращі.

У пресі поступила така заява:

— Шахова Федерація СРСР констатує, що склалося безпрецедентне в історії шахів становище коли претендент на матч із чемпіоном світу пробує диктувати свої умови, які не зазначені в жодному статуті, правилах, і це відбувається при потуранні керівництва ФІДЕ. У випадку, якщо Фішер безумовно не підкориться, він має бути позбавленим права на матч. Міжнародна Федерація теж заявила, що, якщо Фішер не дасть гарантій на свою участь, він буде дискваліфікований.

Преса повідомила, що Фішер не дав пояснень, а на стук у двері його кімнати була відповідь:

— Забирайтеся геть!

Та існувала обставина, яка об'єднувала ФІДЕ, Спаського і претендента — це був багатотисячний призовий фонд.

Гросмейстер Пауль Керес писав: «На подібних умовах можна було б грати навіть на Північному полюсі!»

Спаський на прес-конференції сказав: «...якби чемпіон сам обирав собі партнера на матч, то ним був би Фішер, як об'єктивно найсильніший суперник».

Нарешті всі зацікавлені сторони прийшли до згоди: матч відбудеться у столиці Ісландії, місті Рейк'явіку. Але, ой, леле, на урочисте відкриття матчу у залі, розрахованому на 5000 чоловік, Фішер не з'явився! Заяву зробив Спаський:

— ...Фішер відмовився приїхати на урочисте відкриття матчу. Він образив мене особисто і шахову Федерацію СРСР взагалі. Фішер мусить понести справедливу кару.

Слідом поступило повідомлення: Фішер одержав від когось додаткове винагородження і прибув на матч з численною охороною і особистим кріслом.

І ось годинники пущені, в суперечку вступили фігури, які пересувають два найбільших полководця.

Б. Спаський — Р. Фішер.
1972 р.
Перша партія

(діаграма № 1)
Хід чорних.

У нічийній позиції чорні зробили хід, який пізніше протягом багатьох років після матчу оцінювався по-різному. Його називали прорахунком, помилкою, а дехто стверджував, що це своєрідна фора.

У партії було: 29. ...С: 2. 30. З. 5. 31. Кре2, і слона спіймано. Виграш досягнуто лише на 56-му ході.

Фішер залишився вірним собі і показав чи свій характер, чи психологічний трюк: на другу партію знову не з'явився. Стверджують, що Спаському телефонували поважні особи з Москви, вимагали негайно залишити Рейк'явік. Але чемпіон зберігав спокій.

За неявку претендентові було зараховано поразку. І Спаський, що вів у рахунку (2:0), сподівався на перемогу. Але з решти зустрічей зміг виграти лише одну, а Фішер — сім партій.

Часом Спаський робив дуже дивні прорахунки. І вже з'явилися розмови про якусь нову американську психічну зброю.

Б. Спаський — Р.Фішер
1972 р.
П'ята партія

(діаграма № 2)

Хід чорних.

26. ...К 4 27. Фс2? С:а4! Білі склали зброю, бо на 28. Ф:а4 буде 28. ...Ф:е4 із загрозою 29. ...Ф: 2Х.

Загальний підсумок матчу 12,5:8,5. Було зіграно 11 партій внічию. У світі з'явився новий шаховий чемпіон. З'явився і одразу зник. Він навіть не погоджувався і на мільйонні гонорари, він не захотів грати з Анатолієм Карповим. Він вступив у конфронтацію з ФІДЕ.

У своїй статті про результати матчу один з патріархів шахової гри В. Панов писав: «Багато вини лежить і на шаховій пресі, яка не встигла своєчасно з усією товариською суворістю покритикувати окремі невдачі кращих представників радянської шахової школи».

Про матч 72-го року писали практично всі центральні газети, а слідом за ними — периферійні, обласні й навіть районні. Центральне телебачення регулярно транслювало розбори партій, а ходи з Рейк'явіка чекали навіть ті, хто за шахи не брався. За Спаського вболівала величезна країна.

Але і в поразці знайшлися благотворні моменти, зросла кількість проведених турнірів, всіляких матчів, збільшились розміри призів, стало більше випускатися літератури, відкривалися, нехай і з боєм, нові шахові клуби. Той матч був справді унікальною подією в історії шахів.

В. АРЧАКОВ.

Шановні читачі!

На жаль, в сучасних умовах ми не можемо відповідати на всі ті листи, що надходять до журналу. Робитимемо це лише в разі крайньої необхідності.

Всі ваші побажання щодо публікацій якихось матеріалів ми завжди по можливості враховували і робитимемо це надалі. Цікаві ідеї редакція або публікує в журналі, або ж передає у Київський банк ідей — до системи «САНІ».

Кросвордів більше не друкуємо — їх багато у різних виданнях. Матеріали редакція не рецензує, лише приймає рішення щодо їх публікації.

І взагалі нагадуємо: редакція листується з читачами переважно через журнал.

Автори надрукованих матеріалів несуть відповідальність за підбір і точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен, географічних назв тощо, а також за те, що в матеріалах використані дані, які не підлягають відкритій публікації.

Редакція може друкувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точку зору автора.

Рукописи і знімки редакція не рецензує і не повертає.

При передруку посилання на журнал обов'язкове.

На першій стор. обкладинки: один із кримських грязьових вулканів — Булаганк. Матеріал про це явище природи читайте на 44 стор.

Фото Геннадія ГНАТЕНКА.

Головний редактор
Б. М. ГИЧКО

Редколегія:
С. П. БІЛИЙ
В. І. ІВЧЕНКО
(заступник головного редактора)
М. М. ІЛЬЯСОВ
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ
В. П. КУХАР
О. Ф. ОНІПКО
Ю. М. ПАХОМОВ
М. В. ПОПОВИЧ
Ю. Г. РОМАНЮК
А. М. СЕВЕРИН
В. І. СЕРГІЙЧУК
К. М. СИТНИК
Е. В. СОБОТОВИЧ
Н. В. СУКМАНСЬКА
К. С. ТЕРНОВИЙ
О. К. ФЕДОРУК
А. О. ЯЦИШИН

Редактори відділів:
Ц. М. ГАНУШКЕВИЧ
М. В. КУХАРЧУК
А. В. ПАПУША
М. М. РОЗУМНИЙ
Н. В. СУКМАНСЬКА

Коректор
Т. Д. МУРАВИЦЬКА

Художнє оформлення та художній макет
Р. Є. БЕЗП'ЯТОВА та
Г. П. ФІЛАТОВА

Зареєстрований Державним комітетом України по пресі, серія КП, № 185.

Здано до набору 07.12.92.
Підписано до друку 09.02.93.
Формат 70×108/16.
Папір офсетний № 1. Офсетний друк.
7,7 ум. друк. арк.
16,5 ум. фарб. відб.
9,7 облік.-вид. арк.
Тираж 12 320 прим.
Зам. 0113202.
Ціна (передплатна) 35 крб. 00 коп.

Адреса редакції:
252025, Київ-25,
Рильський пров., 10.
Телефони: комутатор 2280016,
додаткові — 3-76, 3-71, 3-63.

Комбінат друку видавництва «Преса України»
252047, Київ-47, проспект Перемоги, 50.

Сійте миронівські пшениці і ви завжди будете з хлібом!

Тритикале АДМ 4, що народилося шляхом гібридизації озимої пшениці та жита, має:

— високу врожайність (67—82 ц/га)
— не полягає
— дуже стійке щодо грибкових хвороб
— екологічно чисте
— витримує спеку і великі морози.

А про що може ще мріяти спеціаліст сільського господарства, орендар, фермер! Отож звертайтеся за адресою: 256816 п/в Центральне Миронівського району Київської області, Миронівський НДІ селекції і насінництва пшениці.

тел. 74-1-35, 74-3-35.

Вас негайно забезпечать насінням цього чудового сорту. Більше того — дадуть рекомендації по його вирощуванню.

Ціна (передплатна) — 35 крб. 00 коп.

НЕ ПРИЧЕПИТЬСЯ НАВІТЬ ХВОРОБА БОТКІНА...

Якщо ви вживаєте плоди фейхоа.

Це екзотичне бразільське деревце з'явилося на нашій землі (у південних областях України) порівняно недавно. Досить добре приживається воно і у кімнатних умовах.

Фейхоа — надзвичайно декоративна і, що не менш важливо, дуже корисна, лікувальна рослина. Діти з задоволенням ласують ніжними пелюстками її квітів. Дорослі готують з них ароматні настоянки, лікери, використовують для присмачення варення з інших фруктів. Плоди фейхоа (круглясті огірочки з чашечкою на верхівці) ще смачніші — нагадують собою ананаси або суниці з ананасним присмаком.

Та фейхоа найцінніша як лікарська рослина. Вона дуже корисна для людей з хворою щитовидною залозою. Медики це пояснюють тим, що саме фейхоа акумулює у своїх плодах певні органічні сполуки йоду, які не зустрічаються більше ніде в природі.

Свіжі плоди фейхоа благотворно впливають на обмінні процеси в організмі, лікують, а головне — попереджають хворобу Боткіна. Якщо людина, яка змушена контактувати із хворим на цю страшну недугу, вживатиме по кілька крапель спиртової настоянки плодів фейхоа, вона може сміливо наближатись до нещасного навіть без марлевої пов'язки — інфекція до неї не причепиться...

Вічнозелений кущик, або деревце фейхоа, полюбився українським аматорам кімнатного озеленення: ця вдячна заморська рослина витримує навіть несприятливі умови освітлення та сухості повітря. Їй, безумовно, не вистачає світла у вікні, та вона все-таки росте і навіть плодоносить.

Природолюб С. М. Приходько у своїй книзі «Цілюща флора у вашій кімнаті» радить розмножувати фейхоа насінням. Сходи з'являються через 3—4 тижні після висівання. Коли у сіянців виростає по 2—4 пари листків, їх потрібно пересадити у горщик із тією самою землесумішшю, в якій насіння сходило: 2 частини листяної, одна — парникової землі, півчастини піску. Через рік молоденьке деревце пересаджують у більший горщик чи ящик в землесуміш із дернової і парникової землі та піску (2:0,5:0,3). Протягом перших трьох років життя фейхоа слід пересаджувати щорічно, а потім — один раз на два-три роки. У землесуміш для дорослих рослин можна додавати кісткове борошно.

Догляд за фейхоа аналогічний догляду за цитрусовими.

Насіння фейхоа висівають у лютому.

Зима наблизилась до кінця. Чи не забули ви про свого екзотичного друга? Поселіть його у своїй оселі, не пожалкуєте. А сіяти — якраз пора.

П. АНДРІЙЧУК.

Індекс 74330

ISSN 0130—7037 «Наука і суспільство», № 2, 1—88.